

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARİSTOTELES’TE ERİSTİK AKIL YÜRÜTME

Aykut OMUR

Danışman
Prof. Dr. Reşat Levent Aysever

İZMİR - 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Aristoteles’te Eristik Akıl Yürütme” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Aykut OMUR

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Aristoteles'te Eristik Akıl Yürütme

Aykut OMUR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

Felsefe Yüksek Lisans Programı

Eristik akıl yürütme tarzları veya genel olarak safsatalar, Antik Yunan dünyasının büyük filozofu Aristoteles'ten bu yana filozofların üzerine eğildiği bir konu olmuştur. Ancak mantık ve akıl yürütme hataları olarak kavramsallaştırılan safsatalara dair günümüzdeki modern akademik çevrelerin çözümlemeleri ile Aristoteles'in *Sofistçe Çürütmeler* yapıtında eristik akıl yürütme türü ve sofistlerin görünüşte çürütme yöntemleri olarak anladığı bu safsataları çözümleme biçimi farklılık göstermektedir. İlkesel olarak eristik ile diyalektik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Aristoteles'e göre safsataların ortaya çıkmasında ve doğru görünüşünün temelinde dil, dünya ve bu ikisi arasındaki ilişkinin doğru olarak anlaşılamaması, bir takım hatalı inanç ve varsayımlar ile birlikte çıkarım ile çürütmeye dair bilgisizlik yatmaktadır. Böylece Aristoteles eristik akıl yürütme ve safsataları mantık -özelde tasım mantığı- zemininde çözümlemekten çok ontolojik ve epistemolojik bir zemin üzerinde çözümlemiş ve sınıflandırmasını dili merkeze alarak yapmıştır. Buna göre o, hatalı bir akıl yürütme türü olarak sınıflandırdığı eristik akıl yürütme ile doğru akıl yürütme türleri arasındaki çizgiyi de belirlemiş olmaktadır.

Sonuç olarak bu tezde Schreiber'in yorumları ve referansları ile birlikte Aristoteles'in tasım mantığında eristik akıl yürütmeyi nasıl konumlandığı,

eristik akıl yürütme tarzları olarak belirlediği safsataları nasıl çözümlediği ve hangi çözümleri sunduğu gibi meseleler aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Eristik Akıl Yürütme, Çıkarım, Çürütme, Diyalektik, Görünüşte Çürütme, Safsata, Schreiber, Sofistçe Çürütmeler, Sofizm, Tasım.



ABSTRACT

Master's Thesis

Eristic Reasoning on Aristotle

Aykut OMUR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy

Philosophy Master's Program

Eristic reasoning ways and fallacies in general have been the interest of philosophers since Aristotle, the great philosopher of the Ancient Greek. However, it is different from analysis of the modern Academy regarding the fallacies that described as logic and reasoning errors to the type of eristic reasoning in which Aristotle described it as apparent refutation method of sophists in *Sophistical Refutations*. According to Aristotle who predicated relation between eristic and dialectic in principle, the appearance of fallacies and the seeming truth of it is caused by the misunderstanding between the language, the world and relation between them built by some false beliefs and assumptions and the ignorance about syllogism and refutation, Thus, Aristotle analyzed eristic reasoning and fallacies on ontological and epistemological ground rather than logical ground and made its classification based by the language. Accordingly, he also identified the line between true reasoning types and eristic reasoning type which he classified as a false reasoning.

Consequently in this thesis, with the comments and references of Schreiber, has been tried to envision and clarify the issues such as how Aristotle positioned eristic reasoning in syllogism and how he resolved the fallacies and what solutions he offered.

Keywords: Aristotle, Apparent Refutation, Dialectic, Eristic Reasoning, Fallacy, Refutation, Schreiber, Sofism, Sophistical Refutations, Syllogism.



ARİSTOTELES’TE ERİSTİK DİYALEKTİK

İÇİNDEKİLER

TEZ PROJE ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES MANTIĞI VE GENEL KAVRAMLARI

1.1. ARİSTOTELES VE MANTIK ANLAYIŞI	7
1.2. ARİSTOTELES MANTIĞININ İÇERİĞİ	9
1.2.1. Kategoriler	9
1.2.1.1. Kavramların Dört İlişki Biçimi	11
1.2.1.1.1. Tanım	12
1.2.1.1.2. Ayırt Edici Özellik	12
1.2.1.1.3. Cins	13
1.2.1.1.4. İlinek	14
1.2.2. Önerme	15
1.2.3. Tasım	17
1.2.3.1. Geçerli Tasım	18
1.2.3.2. Geçersiz Tasım	21
1.2.4. Akıl Yürütme Türleri	22

1.2.4.1. Diyalektik	26
1.2.4.1.1. Diyalektik Önerme	28
1.2.4.1.2. Diyalektik Problem ve Diyalektik Tez	29
1.2.4.1.3. Diyalektik Argüman	30

İKİNCİ BÖLÜM

ERİSTİK AKIL YÜRÜTME VE TARZLARI

2.1. SOFİSTÇE ÇÜRÜTMELER	33
2.2. ERİSTİK AKIL YÜRÜTME	34
2.2.1. Çıkarım ve Çürütme	34
2.2.2. Adlar ve Şeyler	36
2.2.3. Eristik Akıl Yürütmenin Pratiği	37
2.3. ERİSTİK AKIL YÜRÜTME TARZLARI	39
2.3.1. Safsatalar ve Görünüşte Çürütmeler	41
2.3.1.1. Dile Bağlı Tarzlar	42
2.3.1.1.1. Eşadlılık	43
2.3.1.1.2. Müphemlik	45
2.3.1.1.3. Birleştirme ve Bölme	47
2.3.1.1.4. Vurgu İşareti	50
2.3.1.1.5. İfade Biçimi	52
2.3.1.2. Dile Bağlı Olmayan Tarzlar	56
2.3.1.2.1. İlineğe Bağlı	56
2.3.1.2.2. Mutlak Olanı Bağlama Göre Alma	61
2.3.1.2.3. Çürütmeye İlişkin Bilgisizliğe Bağlı	65
2.3.1.2.4. Soru Konusu Olan Şeyi Kanıtlanmış Kabul Etme	67
2.3.1.2.5. İzleyen Sonuca Bağlı	70
2.3.1.2.6. Neden Olmayanı Nedenmiş Gibi Ele Alma	74
2.3.1.2.7. Pek Çok Soruyu Bir Soru Yapma	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ERİSTİK AKIL YÜRÜTME TARZLARININ BAŞARISI VE ÇÖZÜMLERİ

3.1. GÖRÜNÜŞTE ÇÜRÜTMENİN BAŞARISI	82
3.1.1. Sofizmin Kurbanları	87
3.1.2. Muhatabın Konumu	90
3.2. DİLE BAĞLI TARZLARIN ÇÖZÜMÜ	92
3.2.1. Eşadlılık, Müphemlik ve İfade Biçimi	92
3.2.2. Birleştirme, Bölme ve Vurgu İşareti	94
3.3. DİLE BAĞLI OLMAYAN TARZLARIN ÇÖZÜMÜ	96
3.3.1. İlineğe Bağlı	96
3.3.2. Mutlak Olanı Bağlama Göre Alma	98
3.3.3. Çürütmeye İlişkin Bilgisizliğe Bağlı	99
3.3.4. Soru Konusu Olan Şeyi Kanıtlanmış Kabul Etme	100
3.3.5. İzleyen Sonuca Bağlı	102
3.3.6. Neden Olmayanı Nedenmiş Gibi Ele Alma	103
3.3.7. Pek Çok Soruyu Bir Soru Yapma	104
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR

ATÇ	Aristoteles'te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri
bkz.	Bakınız
ED	Eristik Diyalektik
İÇZ	İkinci Çözümlemeler
KÜ	Kopula Üzerine
MTS	Mantık Terimleri Sözlüğü
PA	Prior Analytics
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
SÇ	Sofistçe Çürütmeler

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Geçerli Tasım Formları

s. 20



ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Akıl Yürütme Türleri

s. 26



Giriş

Aristoteles, ilk defa sistematik bir şekilde ‘mantık’ disiplininin ilkelerini aklın kendi çalışma ilkelerine dayanarak formüle eden, akıl yürütme biçimlerini bu ilkelerden hareketle çözümleyen ve düşünce (*logos*) ile şeylerin kavranış biçimi arasındaki bağı mantıksal olarak ele alan bir filozof olarak, Antik Yunanlılar arasında özel bir yere sahiptir. Onun mantığı, bu haliyle içeriklerinden yalıtılmış akıl yürütme edimlerinin biçimsel olarak gösterildiği bir ‘araç’ halini almaktadır. Öyle ki bu araç, şeyler hakkındaki doğru akıl yürütmenin ve doğru öncülleri formüle etme metodunun kendisidir. Böylece o, ‘tasım’ (*syllogism*) adını verdiği mantıksal akıl yürütme biçimlerini gösterirken biçim ile içerik, yani ‘mantıksal olan’ ile ‘olgusal olan’ arasındaki farkın altını çizmiştir. Buna göre belirli bir tasım figürü, basitçe bir akıl yürütme biçimine denk gelmektedir; bu açıdan aklın ortaya koyduğu yargılar da mantıksal bir formdan oluşmaktadır. Bununla birlikte yargılar, aynı zamanda “bir şey” hakkındadır; bu da yargının olgusal bir içerikten oluşan öteki yanıdır. Akıl yürütmenin biçimlerini tasım olarak ele aldıktan sonra Aristoteles, bu biçimleri notasyon olarak sembolize etmek için “tasım figürleri”ni kullanırken, içeriğe göre de akıl yürütme türlerini ayırmak için “öncüller”i dikkate almıştır. Böylece akıl yürütmelerin ortaya koymuş olduğu argümanların mantıksal olarak geçerli biçiminin bu figürlere dayandığını, zorunlu ve olası sonuçların ise öncüllerin doğası ile ilgili olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Modern akademik çerçevede Aristoteles mantığı hakkındaki genel kabul yukarıda olduğu gibidir. Buna göre onun mantık kavrayışı öncüller ve sonuçtan oluşan bir “tasım mantığı” olduğu şeklindedir. En basit ve sade haliyle bir tasım iki öncül ve bir sonuç olmak üzer üç önerme ve üç terimden oluşur.¹ Zira akıl yürütme ile bu öncüllerden bir sonuç çıkarma işlemi kastedilmektedir. Sonucun öncüllerinden zorunlu olarak, yani mantıksal esaslara uygun olarak çıkarılması durumunda akıl yürütme geçerli (*valid*) olurken, bu esasların ihlali durumunda geçersiz (*invalid*) olmaktadır. Ancak sonuç, öncülleri bakımından doğru ya da yanlış olabilir. Bu yüzden akıl yürütmeler de türlerine göre zorunlu ya da olası, doğru ya da hatalı olarak

¹ Aristoteles, **İkinci Çözümlemeler**, çev. Ali Houshiary, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, (İÇZ), s. 33, 81b10.

ayrılırlar. Kısacası bu sınıflandırma, biçime -yani tasımın figürü ile sıralanımına- ve öncüllerin doğasına göre yapılmaktadır. İşte bu tezin ana konusu, Aristoteles'in sınıflandırmasında mantıksal kuralların ihlali ve öncüllerin tahrif edilmesiyle yapılan hatalı akıl yürütme türlerinden biri olan "eristik akıl yürütme" ve tarzları hakkındadır.

Öncüller konuları bakımından zorunlu, bilinebilir ve kanıtlarla ortaya konulabilen şeyler hakkında olabileceği gibi, bilinemeyen ancak öyle sanılan, kanıtlarla değil ama uyuşuma bağlı olarak kabul edilen olası şeyler hakkında olabilirler. Bununla birlikte Aristoteles, ikinci türdeki öncüllere benzeyen ancak sadece görünüşte olası, gerçekte ise hatalı öncüllere dayanan akıl yürütme türünden de söz etmektedir. Bahsedilen bu akıl yürütme belirli tarzlar altında çeşitli yollar ve biçimlerde doğru gibi görünen ancak hatalı argümanlar ortaya koyan eristik akıl yürütmedir. Eristik akıl yürütmenin bu tarzlarına da literatürde "safсата" (fallacy) denmektedir.

Genel olarak akıl yürütme türleri Aristoteles tarafından mantık kavrayışı içerisinde sistematik olarak ele alınmış ve kendi felsefî anlayışına uygun olarak analiz edilmiştir. Aristoteles'in ele aldığı eristik akıl yürütme tarzlar ya da safсатаlar da kendisinden bu yana çeşitli isimler tarafından incelenmiştir.² Bununla birlikte Aristoteles'in bu konuları çözümlediği temel yapıt olarak kabul edilen *Sofistçe Çürütmeler* eseri ve safсатаlar da çağdaş akademik çalışmaların inceleme konusu haline gelmiştir.³ C. L. Hamblin, safсата ve mantık hataları hakkında dönemin ilk uzun

² Aristoteles'in *Sofistçe Çürütmeler* adlı yapıtından bu yana sofizm, hatalı akıl yürütmeler, mantık hataları ve safсатаlar çeşitli dönemlerde inceleme konusu edinilmiştir. Hansen, *Fallacies*'te ele almış olduğu bu incelemelerden bazıları, A. Arnauld ve Pierre Nicole'nin *Logic, or Art of Thinking* (1662), J. Locke'nin *An Essay Concerning Human Understanding* (1690), I. Watts'ın *Logick; or, The Right Use of Reason* (1724), J. Betnham'ın *Handbook of Politicial Fallacies* (1824), R. Whately'in *Elements of Logic* (1826), A. Schopenhauer'in *Eristische Dialektik: Die Kunst, Recht zu behalten* (1831), J.S. Mill'in *A System of Logic, Ratiocinative, and Inductive* (1843), I. Copi'nin *Introduction to Logic* (1961) adlı yapıtlardır., (bkz. Hans Hansen, "Fallacies", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), (Ed. Edward N. Zalta), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/fallacies/>, (24.04.2020)).

³ Aristoteles'in safсатаları çözümleme ve genel olarak *Sofistçe Çürütmeler*de sunmuş olduğu çözüm ve açıklamaların nasıl anlaşılacağı konusunda çeşitli yorumlar söz konusudur. Hansen'in değindiği bu yorumlardan bazıları, C. L. Hamblin'nin *Fallacies* (1970), D. N. Walton'un *Begging The Question* (1991), "A Pragmatic Theory of Fallacies" (1995), "Ad Hominem Arguments" (1998), "Why fallacies appear to be better arguments than they are" (2010), J. Hintikka'nın "The fallacies of fallacy" (1987) ve S. G. Schreiber'in *Aristotle on False Reasoning* (2003) adlı çalışmalarıdır., (bkz. Hansen, *Fallacies*, "History of Fallacy Theory, 2.1. Aristotle",

soluklu çalışması sayılan *Fallacies* adlı yapıtında, geleneksel yaklaşım ve sınıflandırmalar ile modern yaklaşım ve sınıflandırmalar arasında bir ayrım yaparken geleneksel yaklaşıma dair belirlenimi, modern mantıktan ve tarihsel anlayıştan yoksun, dogmatik ve geleneğe bağlı olduğu şeklindedir.⁴ Hamblin'in geleneksel yaklaşıma dair getirmiş olduğu eleştirilerini içeren bu eserinden sonraki modern-akademik çalışmalar, bir yandan onun eleştirinin üstesinden gelecek, bir yandan da geleneksel yaklaşıma alternatif olabilecek modern bir yaklaşım geliştirmek üzere birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır.⁵ Bu sonuçları ve ayrımı doğuran temel nedenlerden birisi, Aristoteles'in yaşadığı dönem açısından bir konunun enine boyuna tartışılması ve genel olarak iletişimin doğasının "diyalog" ve "diyalektik" şeklinde tasavvur edilmesidir. Agora kültürü içerisinde ortaya konulan argümanlar genellikle karşılıklı soru-cevap şeklinde soruşturulur ve iddialar bu yolla sınanırdı. Bu denkleme soru soran ve cevap veren olarak ikili oluşturacak şekilde ayrılan muhataplar, bir yandan kendi iddialarını temellendirmeye çalışırken, diğer yandan karşısındakinin iddialarını çürütmeye (refutation) çalışırdı.⁶ Soru-cevap diyalektiğinde en yaygın ve temel çürütme yöntemi de kaşı tarafın iddiaları arasında bir çelişki yakalamak ya da onu çelişkili ifadeler vermeye zorlamaktı. Bu noktadan da anlaşılacağı üzere iletişimin bu yönü doğrultusunda akıl yürütmeler ve argümantasyon pratikte her zaman iki kişinin karşılıklı varlığını ve kültürel bir bağlamı gerektirdiğinden, Aristoteles eristik akıl yürütmeleri saf, biçimsel ve dünyadan kopuk bir mantık hataları silsilesi olarak kavramamıştır. Oysa iletişimin ve karşılıklı akıl yürütmenin doğası modern dönem ile birlikte değişmiştir. Artık eristik akıl yürütmeler ya da safsatalar kitaplar, makaleler, mitingler, reklamlar, televizyon programları, gazeteler vb. gibi çoğunlukla muhatabın aktif katılım imkanının olmadığı ve pasif alıcı

<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/fallacies/>, (24.04.2020)).

Ayrıca Schreiber, *Aristotle on False Reasoning* adlı eserinde C. Kirwan'ın *Aristotle and So-called Fallacy of Equivocation* (1979) ve W. Kneale and M. Kneale'nin *The Development of Logic* (1962) gibi yapıtlardan da faydalanır., (bkz., Scott G. Schreiber, **Aristotle on False Reasoning: Language and the World in the Sophistical Refutations**, State University of New York Press, New York, 2003).

⁴ Hansen, "Fallacies",

⁵ Yine Hansen'in işaret ettiği bazı çalışmalar, M. A. Finocchiaro'nun "*The concept of ad hominem argument in Galileo and Locke*" (2005) ve G. J. Masset'in "*The fallacies behind fallacies*" (1995) adlı yazıları ile R. Johnson ve J. A. Blair'in *Logical Self Defence* adlı yapıtlardır., (bkz. Hansen, Fallacies, "New approaches to fallacies", <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/fallacies/>, (24.04.2020)).

⁶ Schreiber, ss. 11-12.

konumunda bulunduğu bağlamlarda da kendini gösterebilmektedir. Böylece diyalektik ve eristik artık Aristoteles'in anladığı gibi sadece karşılıklı katılıma dayalı bir "tartışma sanatı"ndan⁷ ibaret değildir. Doğal olarak böyle bir bağlamda karşılıklı diyalog ve tartışma imkanı olmadığı için safsataların niteliğinde de bir değişim olmuştur. Artık safsata yapmak ve muhatapları ikna etmek için statü, otorite ve psikolojik etkenler gibi sosyal unsurlardan yararlanmak da esas hale gelmiştir.

Öyle görünüyor ki modern kavrayışın ve akademinin elindeki malzeme bir noktada kendilerini eristik akıl yürütme ve safsataları birer mantık hataları olarak görmeye itmektedir. Fakat tezin ana konusu ya da bağlamını bu problem ve pratik meseleler oluşturmamaktadır. Bu noktada amaç, Aristoteles tarafından çözümlenen eristik akıl yürütme türünün doğası ve tarzların Aristoteles'in bakış açısıyla analiz edilirken temelde bir mantık hatası gibi düşünülmediği, daha çok hatalı ontolojik inançlar ile varsayımlar aracılığıyla üretildikleri ve çürütmeye ilişkin bilgisizlikten kaynaklandıklarına dair görüşlerini açıklamaktır. Ayrıca bu açıklama Aristoteles ve çağdaşları gibi problemleri ontolojik bir zeminde tartışmaya açan geleneksel bakış açısını tekrar gündeme getirerek, günümüzde genel olarak kabul görmüş formel ve indirgeyici bakış açısının karşısına koymaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çözümlemenin sonuçları, safsata ve akıl yürütme hatalarını formel ve mantıksal bir bakış açısıyla çözmek yerine, akıl yürütmenin hakkında olduğu konunun bağlamı ve ontolojik bir bakış açısını çözümlmeye dahil etmenin önemi ve bu perspektifin problemleri saptamadaki niteliğini tekrar gündeme getirmektedir.

I. Bölümde, Aristoteles'in genel olarak akıl yürütmelerden ne anladığı ve bunlara dair açıklamalarını daha doğru bir şekilde idrak edebilmek için ilk olarak Aristoteles'in mantığının temel kavramlarını açıklamak maksadıyla genel bir giriş yapacağım. Daha sonra, Aristoteles'in akıl yürütme türlerine dair sınıflandırmaları ve diyalektik akıl yürütme ile ilgili belirlenimlerini açıklamaya çalışacağım.

Burada bir parantez açmak gerekirse, aslında diyalektik akıl yürütmenin rolü ve eristik akıl yürütme ile bağlantısı kısmen tartışmalı olmuştur. Aristoteles, pek çok yerde diyalektik akıl yürütmenin güvenilir bir akıl yürütme olmadığını, kesin değil ama olası öncüllerden hareket ettiğini, kanıtlamaya değil uyuşuma dayalı olduğunu ve

⁷ Aristoteles, **Metafizik**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 83, 1004b24-26.

felsefeden çok tartışma sanatının bir metodu olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde *Topikler* (I, 2) ve (I, 12)de diyalektiğin işlevinin zihinsel bir egzersiz, tartışarak gerçeği araştırmak ve yaygın hatalı sanıları belirleyerek bunları doğru sanılardan ayırmak olduğunu da söylemiştir. Buna istinaden yapılan Aristoteles okumalarındaki yorumlara göre bazen diyalektiği tasım mantığı ve epistemolojik anlayışı bakımından daha merkezi bir rolde konumlandığı, bazen de felsefî ya da bilimsel araştırma ve tasımsal düşünmeye uygun olmayan bir akıl yürütme türü gibi görme eğiliminde olduğu yönündedir. Bunun bir nedeni, Schopenhauer'e göre Aristoteles'in tasım mantığını diyalektik akıl yürütmeye bir hazırlık olarak düşünmesi ve asıl ilgisinin daha çok diyalektik üzerine olmasıdır. Bununla birlikte diyalektiği çok kesin olarak belirleyememiş ve tasımdan diyalektiğe geçişi tam olarak temellendirememiştir.⁸ Diğer bir neden ise eserlerinde her zaman sistematik bir sıra izlememesi ve belirli bir yerde yapmış olduğu sınıflandırmalara başka bir yerde sadık kalmamasıdır. Aynı şekilde *Sofistçe Çürütmeler*'de Aristoteles'in vermiş olduğu örnekler kimi zaman kendi çıkarımlarını reddedercesine çelişki ve tutarsızlık göstermektedir. Bu gibi unsurlar, onun tarafından ortaya konmuş olan her terimi ve sınıflandırmayı kesin olarak belirleyebilmek ve sınırlarını çizebilmek adına bir zorluk oluştursa bile aynı zamanda daha özgün bir Aristoteles okuması yapmak ve yoruma açıklığıyla okuyucunun yargı gücünü harekete geçirmek konusunda bizi teşvik etmektedir.

II. Bölümde, Aristoteles'in genel olarak eristik akıl yürütme türü, bu akıl yürütme türüne dayanan safsata tarzları hakkındaki kimi örnekleri ve açıklamalarını çözümlerken buna bağlı olarak yapmış olduğu sınıflandırma ve bu sınıflandırmanın arkasında yatan mantığı irdelemeye çalışılacağım. Aristoteles'in yapmış olduğu açıklamalar ve vermiş olduğu örneklerin tutarlılığı, anlaşılabilirliği ve konuya olan uygunluğunun her zaman sorunsuz ve açık olmadığını da göstermeye çalışacağım. Bu bağlamda yapılacak olan çözümleme, ortaya çıkan zorlukların yanında konuyu teorik açıdan anlamayı zorlaştıran Eski Yunancanın terminolojisi gibi meseleleri de göz önüne alarak, Aristoteles'i anlama yolundaki çabayı tahrif etme riski bulunsa da eristik tarzların daha iyi anlaşılabilmesi için zaman zaman ilgili tarzlara dair daha güncel safsata örneklerine veya onlara uygun olarak kendi kurguladığım örneklerle yer

⁸ Arthur Schopenhauer, **Eristik Diyalektik**, çev. Ülkü Hıncal, İstanbul, 2012, (ED), ss. 8-9.

vereceğim. Bu noktada, eristik tarzlar ve safsatalara dair modern düşünce ile Aristoteles'in kavrayışı arasındaki farka nadiren değineceğim.

III. Bölümde, safsataların ve görünüşte çürütmelerin başarısı ile onların savuşturulmasına dair Aristoteles'in çözümlerini paylaşacağım. Bununla birlikte, bir kimseyi eristik akıl yürütmeye götüren yollar ve muhatabın içinde bulunduğu zihinsel koşullara bağlı olarak ikna olmasının nedenleri hakkındaki görüşlerine de yer vereceğim. Ayrıca Aristoteles'in çözümlemelerindeki ontolojik bakış açısı ve problemlerin kaynağı olarak hatalı inanç ve varsayımlar ile muhatapların zihinsel durumuna verdiği önceliği daha belirgin kılan noktalara da değineceğim.

Tezin II. ve III. bölümlerindeki çözümlemelere ilişkin esas kaynağım, ilgili konu hakkındaki en kapsamlı çalışmalardan biri olan Schreiber'in *Aristotle on False Reasoning: Language and World in the Sophistical Refutations* adlı yapıtıdır. Genel itibarıyla Schreiber'in esas perspektifi, *Sofistçe Çürütmeler* ve eristik akıl yürütme tarzlarını değerlendirirken Aristoteles'in gözünden bir okuma yapmaya bağlı kalmak ve onu analitik bakış açısı gibi modern çerçevenin dışında tutarak kendi içinde değerlendirmeye yönelik bir yaklaşım sergilemektir. Bu nedenle ilgili iki bölümde tarzlara ilişkin çözümlemelerini, ayrıca Aristoteles'in örnekler ve açıklamaları arasındaki tutarsızlığa işaret etme ve anlaşılma noktasındaki güçlüklerle dair yorumlamalarını çoğunlukla referans alırken yeri geldiğinde de doğrudan yer vereceğim.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES MANTIĞI VE GENEL KAVRAMLARI

1.1. ARİSTOTELES VE MANTIK ANLAYIŞI

Antik Yunan dünyasında ve felsefe tarihinde son derece önemli bir yeri bulunan Aristoteles, pek çok bilimin temellerini atmış olmanın yanı sıra Mantık (logikhe) disiplinin kurucusu kabul edilir. Aristoteles'in mantığa dair düşünceleri ve yapıtları, çağdaşı olan Stoa Okulu⁹ gibi felsefe çevrelerinin mantık kavrayışından daha popüler hale gelse de Antik Çağın sonundan itibaren bir süre boyunca bu popülerliğini yitirmiştir. Aristoteles'in mantık kavrayışı M.S 9. yüzyıldan itibaren İslam dünyasındaki Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi önemli düşünürler tarafından tekrar ilgiyle karşılanmış, bu isimlerin çalışmalarında yer bulması ve çevirileri aracılığıyla da bu ilgi Ortaçağ Avrupası'na taşınmıştır.¹⁰ T Aquinas, P. Abalerdus, Ockhamlı William gibi çağın önde gelen isimleri Aristoteles mantığını ciddi şekilde ele almış, kendi felsefelerinin altyapısı için bir zemin olarak da kullanmışlardır. Bu ilginin Ortaçağın sonlarına doğru azalmasıyla birlikte, modern dönemin önde gelen filozofları olan Kant, Fichte ve Hegel gibi isimler modern felsefe geleneği çatısı altında kendi kategori ve mantık anlayışlarını geliştirmişlerdir. Bununla birlikte G. Galileo ve I. Newton gibi fizikçilerin çalışmaları sayesinde değişen bilgi ve bilim anlayışı dolayısıyla Aristoteles'in mantık ve bilim anlayışı bu kuşak boyunca ortaya çıkan düşünce ve teoriler üzerine pek etkide bulunamamıştır. 20. yüzyıla kadar gelinen noktada, teknik gelişmeler ve bilimsel programların ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak kalan Aristoteles mantığının yerini, temelleri özellikle B. Russell, A. N. Whitehead, Frege, L. Wittgenstein gibi düşünürler tarafından atılan 'sembolik mantık' sistemi almıştır.

⁹ Stoacılar, Aristoteles mantığına kimi katkılar yaparak bu disiplini geliştirmekle birlikte mantığı Aristoteles'in anlayışından daha farklı bir şekilde ele aldılar. Aristoteles, mantıksal değişkenleri semboller ve hafler ile ifade ederken, Stoacılar bunun için sayıları kullandılar. Yine Aristoteles mantıksal önermelerin merkezine terim ve kavramları koyarken, Stoacılar tümce ve ifadeyi koydular., (bkz. Kadir Çüçen, **Klasik Mantık**, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2012, (KM), s. 48.)

¹⁰ Ezgi Demir Oralgöl, "Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:5, 2018, s. 72.

Disiplinleri, ele aldıkları konu ve varlıkların doğasına göre ‘teorik’, ‘pratik’ ve ‘poetik’ olarak sınıflandıran Aristoteles, mantık disiplinini hiçbir zaman bu sınıflandırmaya dahil etmemiştir.¹¹ Ona göre mantık, bilim yapmanın ve doğru akıl yürütmenin bir aracı (organon), bilimsel konularla ilgilenecek her insanın temelde öğrenmesi gereken bir kılavuz görevindedir. Bilimsel çaba dünya hakkında doğru bilgiler elde edecekse, bu, ilkelerden hareket ederek geçerli bir sonuca ulaşmayı sağlayan doğru akıl yürütme sonucu ortaya konmuş bir argümantasyon ile gerçekleşecektir.¹² Aristoteles’in mantık ile bilim arasında kurduğu ilişki işte bu zeminden hareket eder.¹³ Bu açıdan mantık, doğru akıl yürütmeyi yanlış akıl yürütmelerden ayıran kuralların belirlendiği bir yöntem ve araç olarak anlaşılır. Yunanca ‘araç’, ‘alet’ anlamlarına gelen ‘*Organon*’, Aristoteles’in mantığın alanına giren konuları ele aldığı yapıtlara işaret etmektedir. Ölümünden sonra *Organon* başlığı altında tasniflenen bu yapıtlar, *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci ve İkinci Çözümlemeler*, *Topikler* ve *Sofistçe Çürütmeler*’dir. Bununla birlikte Aristoteles, bu yapıtlarda doğrudan ‘mantık’ terimini kullanmamış, bu kavramı ‘analitik’ (*analutikos*) ve ‘öncüllerden çıkan’ (*ek ton keimenon*) sözcükleri ile karşılamıştır.¹⁴

Aristoteles, ‘mantık’ kavramına dair açık bir tanım getirmese de, ilgili yapıtları aracılığıyla mantığın konusu ve sözcüğün kendisinden türetildiği ‘*logos*’ kavramı ile açık bir ilişki kurar. *Logos*, yani “akıl”, “düşünce”, “söz” anlamlarına gelen bu kavram ile mantık disiplininin uğraşı alanını böylece akıl yürütme türleri, düşünmenin nesnel formları ve sözel ifadeler olarak belirlemiş olur.¹⁵ Buradaki anlayışın mihenk taşı, akıl yürütme ve düşüncenin nesnel formları ile bir şey düşünmenin arasında kurduğu ayırım oluşturmaktadır. Akıl, belirli bir şeyi sözcükler yani dil aracılığıyla düşünür; bu yüzden mantık, bu akıl yürütme biçimlerinin geçerli notasyonlarını formüle ederken, sözcüklerin temsil ettikleri olgular hakkında değil, bu biçimlerin kendisi hakkında bir çözümleme yapmalıdır. Böylece Aristoteles, ‘mantıksal önermeler’ ile ‘olgusal

¹¹ Diogenes Laertios, **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, çev. İlknur Ada ve İbrahim Turan, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 219.

¹² David Ross, **Aristoteles**, çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 46.

¹³ Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales’ten Baudrillard’a**, 5. Baskı, Say Yayınları, Ankara, 2014, s. 115.

¹⁴ Ross, Aristoteles, ss. 46-47.

¹⁵ Caner Çiçekdağı, “Aristoteles’te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2016, (ATÇ), s. 57.

önergeler'i birbirinden ayırarak, mantıksal formları içeriğinden yalıtıp dil, düşünce ve dünya arasındaki hattı belirlemiş olur. Bu çerçevede şeyler hakkında doğru akıl yürütmek kadar dili doğru kullanmak da önemli bir hale gelmiştir.

Cevizci, Aristoteles'in bu akıl yürütme biçimlerini temsil etmek için kullandığı "cebirsal notasyon" sistemine benzerlik gösteren çeşitli sembolleri kullanması olgusunun, onun sadece mantık açısından değil, genel olarak düşünce tarihindeki özel yerini belirleyen ve mantığın kurucusu haline getiren devrimsel bir anlayış olduğundan bahseder.¹⁶ Bu anlayıştan hareketle Latin öğrenim doktrini 'trivium'¹⁷ ile sistematik olarak çözümlenerek son halini alan bu mantıksal akıl yürütme biçimleri, Latin harflerinin kombinasyonları aracılığıyla sembolleştirilmektedir.

1.2. ARİSTOTELES MANTIĞI'NIN İÇERİĞİ

1.2.1. Kategoriler

Sokrates, Platon gibi Antik Yunan filozoflarının felsefi motivasyonlarında olduğu gibi Aristoteles'in felsefesinde de mantık ile ontoloji anlayışı arasında sıkı bir ilişki vardır. Onun mantık külliyyatına giriş niteliğinde değerlendirilen *Kategoriler* eserinin aynı zamanda varlık kiplerinin kategorize edildiği dilsel ve ontolojik içeriğe sahip bir yapıt olarak karşımıza çıkmasının nedeni de bu ilişkidir. Aslında o, çözümlemeye giriştiği her konuyu ontolojik bir ilgiyle ele almış, akıl yürütme biçimleri, yani mantığın esaslarına dair düşüncelerini de ontolojisi ve metafiziği ile tutarlı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.

Kategoriler eserindeki ilk ve temel belirlenim, 'ousia' ve 'kategoriler' ya da yüklemeler hakkındadır. Aristoteles *ousiaları* başka şeylere yüklenmeyen, fakat başka şeylerin kendisine yüklendiği şeyler olarak tanımlarken, "ilk başta ve asıl anlamıyla varlık" dediği 'birincil ousia' (*prote ousia*) ile "ilk varlıklar denenlerle bu türlerin cinsleri içinde bulunanlar" dediği 'ikincil ousia' (*ousia deuteria*) arasında bir ayrıma gider.¹⁸ Bu durumda birincil ousia "şu" ya da "bu" diye gösterebileceğimiz belirli,

¹⁶ Cevizci, s. 116.

¹⁷ Skolastik Dönemde yüksek eğitimin içeriği 'trivium' ve 'quadrivium' başlığı altında çeşitli dallardan oluşuyordu. "Üç yol" anlamına gelen 'trivium', gramer, retorik ve diyalektik konularını kapsıyordu.

¹⁸ Aristoteles, **Kategoriler**, çev. Saffet Babür, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 11, 2a10-20.

tikel bir varolan veya tekil bir varlığa karşılık gelirken, ikincil *ousia* bu varolanların içinde bulunduğu sınıfa karşılık gelmektedir. Örneğin, belirli bir insan, diyelim ki bu Sokrates olsun, tür (*eidos*) olarak ‘insan’ sınıfına dahildir ve ‘insan’ da cins (*genos*) olarak ‘canlı’ sınıfına dahildir. Birincil *ousialara* dair diğer temel belirlenimler ise öznelilikleri bakımından bölünemez ve sayıca tek olmaları ile kendilerinde aynı anda karşıt niteliklere sahip olamayan varlıklar olmalarıdır.¹⁹ Aristoteles açısından en gerçek ve temel varlık olarak kabul ettiği birincil *ousialar*, bütün öteki nesneler için taşıyıcı (*hypokeimenon*) ve varlıklarının nedeni konumundadırlar; çünkü tekil bir varlık olarak insan olmaksızın, tür olarak ‘insan’ varlığından söz edilemez. İkincil *ousialar* açısından da bu geçerlidir; tür, altına düştüğü cinse göre daha çok varlıktır ve cins için taşıyıcı konumundadır.²⁰ Bu durumda her bir varlık kipi altına düşen varlığa yüklenebilir ancak tersi olanaklı değildir.

Varlık kiplerini bu şekilde belirledikten sonra kendisi de her zaman olmamakla birlikte bir kategori olarak alınan *ousiaya* yüklenen diğer kategorileri “nicelik”, “nitelik”, “görelilik”, “uzam”, “zaman”, “durum”, “iyelik”, “etkinlik” ve “edilgenlik” olarak sıralayan Aristoteles’e göre bunlar kendi başlarına bir bağlantıyı dile getirmeyen ancak yüklendikleri taşıyıcıları bakımından bir bağlantıya işaret eden yüklemelerdir.²¹ Bu kategorilerin varlığı da birincil *ousiaların* yani tekil varlıkların varlığına bağlı olduğu için, bir varlığın statüsü de o varlığın tekil bir varoluşuyla yakınlığıyla ilişkilidir. Bu açıdan belirli bir insan, tür olarak ‘insan’dan, tür olarak ‘insan’ da cins olarak ‘canlı’dan daha fazla varlıktır ya da başka bir ifadeyle statü bakımından Aristoteles’in ontolojisinde daha üst konumdadır.²² Bu ilişkiyi kavramların ‘işlem’ ve ‘kaplam’ durumları bakımından çözümlemeye çalışan Aristoteles, basit bir şekilde işlem ile bir varlığın dahil olduğu sınıfı bakımından niteliklerini, kaplam ile de bir varlığın sınıfındaki elemanlarının sayısını anlamaktadır. Bu açıdan kaplam ile işlem arasındaki ilişki ters orantılıdır; yani bir kavramın kaplamı arttıkça işlemi azalır ve işlemi arttıkça da kaplamı azalır. Örneğin, tür olarak ‘insan’, ‘hayvan’ ve ‘bitki’, ‘canlı’ cinsinin kaplamını oluşturlarken bu türlerin ‘hareket etmek’, ‘yer kaplamak’ gibi ortak özellikleri de işlemi oluşturmaktadır. Bu açıdan

¹⁹ Aristoteles, Kategoriler, s. 21, 3b10-25.

²⁰ Aristoteles, Kategoriler, s. 15, 2b15-25.

²¹ Aristoteles, Kategoriler, s. 11, 1b25.

²² Aristoteles, Kategoriler, ss. 15-17, 2b15-25.

bir varlık kendisini ortak özellikleri bağlamında içine alan ‘kaplamı’ bakımından tanımlanır ya da başka deyişle tanımlayıcı kavram kaplam olarak her zaman daha geniş olmak durumundadır.²³ Sözelimi, “İnsan, bir canlıdır.” gibi bir tümcede ‘canlı’, kaplam olarak ‘insan’ kavramından daha geniştir. Bu durumda ‘insan’, ‘canlı’ kavramı için bir taşıyıcı iken, ‘canlı’ kavramı ‘insan’ için bir yüklemidir.

Aristoteles bu varlık kiplerini ve kategorileri ele almakla bir kimsenin herhangi bir şey hakkında düşündüğü ve düşündüğünü dile getirdiği zaman, zorunlu olarak bu varlık durumları ve kategorilerden birine denk düşen bir olgu, hal veya niteliği düşündüğünü ve dile getirdiğini göstermiştir. Başka bir deyişle düşünce, dil ve dünya arasında varolan ilişki bu varlık durumları ve kategoriler üzerinden şekillenir ve bunlara başvurmaksızın herhangi bir şekilde düşünmek ve iletişim kurmak mümkün değildir.²⁴ Genel olarak kategoriler, kapsadıkları nesnelerin, bir şey hakkında düşünmenin ve ifade etmenin en genel kavramları olarak anlaşılırlar.

1.2.1.1. Kavramların Dört İlişki Biçimi

Bu belirlemelerden sonra Aristoteles *Kategoriler* ve *Topikler*’de kavramlar arasındaki ilişkilerin dört türünden bahseder. Bunlar, bir önermedeki yüklemelerin taşıyıcıları ile ilişki biçimlerine karşılık gelmektedir. Bu yüzden Aristoteles *Topikler*’de kategorilerden bahsederken “*kategorein*” terimini kullanır ve bunu *Kategoriler*’de sınıflandırmış olduğu on kategorinin bir ötekiyle ilişkisine göre dört temel türü ya da çeşidi olarak anlamaktadır.²⁵ Bu ilişkiler tanım (*horismos*), ayırt edici özellik (*diaphora*), cins (*genos*) ve ilinek (*sumbebekos*) olarak dört türdür. Zihinsel faaliyetlerin içeriği ve yönelimi bu ilişkilerin zemini üzerinden şekillendiği için Aristoteles bu ilişkiler sınıfını ‘yer’ anlamına gelen “*topos*” terimi üzerinden ifade etmiş ve buradan hareketle eserine *Topikler* adı verilmiştir.²⁶

²³ Ezgi Demir Oralgül, s. 74.

²⁴ Hülya Altunya ve Mustafa Yeşil, “Aristoteles’in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri”, **Beytulhikme An International Journal of Philosophy**, Cilt:6, Sayı:2, 2016, s. 102.

²⁵ Esra Çağrı Mutlu, “Kelimeler ve Şeyler: Aristoteles’in Kategorileri Neyi Sınıflar?”, **Dört Öge Dergisi**, Sayı:10, 2016, s. 23.

²⁶ Schopenhauer, ED, ss. 9-10.

1.2.1.1.1. Tanım

Tanım, bir şeyin ne olduğunu veren (*to ti en êinai*), nesneyi bir terim bakımından belirleyen ve nesneyi bir şeye göre ne olduğunu ve ne olmadığını ifade eden tümcedir.²⁷ Buna göre tanımlar, terimde temsil edilen nesnenin kendisiyle ve bu nesnenin bir diğeriyle ilişkisinde ‘özdeşlik’ veya ‘ayrılık’ gibi kavramlarla belirlenen ve “bu nedir?” sorusuna verilen cevaplardır.²⁸ Bununla birlikte Aristoteles ‘tanım’ı ‘varsayım’lardan ayırmaktadır; çünkü tanımlar bir kimsenin kavraması gereken, varsayımlar ise doğru olmaları halinde sonucun onların doğru olmalarına bağlı olarak çıktığı önermelerdir.²⁹

Tanım, taşıyıcı olan nesnedeki yüklemi nelik (*poia*) bilgisi olarak tanımladığı için, taşıyıcı olarak türün dahil olduğu cinsi bakımından tanımlaması bundandır. Örneğin, “İnsan, bir canlıdır.” gibi bir tanıma göre tür olarak ‘insan’, ‘canlı’ cinsinin ögesi olduğu için insan neliği cinsi olan ‘canlı’ bakımından tanımlanmıştır. Ancak ‘canlı’ cins olarak türü bakımından tanımlanmaz; sözgelimi “Canlı, bir insandır.” gibi bir tanımda taşıyıcının kendisi, yüklem kaplamından daha geniştir ya da başka bir ifadeyle daha az tümel olan üzerinden daha tümel bir kavram tanımlanmaya çalışıldığı için bir hata yapılmıştır.³⁰ Belirli bir ad için yapılan her tanım, aynı zamanda o adın her tekil veya tikel taşıyıcısı için de yapılabilir; sözgelimi “İnsan bir canlıdır.” tanımı, ‘insan’ kavramını taşıyan “Sokrates, bir canlıdır.” tanımını da içine alır.³¹

1.2.1.1.2. Ayırt Edici Özellik

Diğer bir ilişki biçimi ‘özgüllük’ ya da ‘ayırt edici özellik’, kavramın nesnesinde zorunlu olarak bulunan ve onu diğer türden ayırt eden özelliğe karşılık gelir. Örneğin, ‘ses çıkarmak’ insan dışında hayvanda da bulunan bir özelliktir; ancak ‘gramer öğrenmek’ yalnız insana has olan ayırt edici bir özelliktir. Bununla birlikte Aristoteles *Topikler*’de bir türde olumsal olarak bulunan, yani o türe ya da tekile has

²⁷ Aristotle, “Topics”, çev. W. A. Pickard, **The Complete Works of Aristotle**, (Ed. Jonathan Barnes), Cilt:1, Princeton University Press, 1996, s. 5, 101b30-102a1.

²⁸ Aristotle, Topics, s. 5, 101b30-102a17.

²⁹ Aristoteles, İÇ, s. 23, 76b38-40.

³⁰ Aristoteles, Kategoriler, s. 15, 2b19-20.

³¹ Aristoteles, Kategoriler, s. 13, 2a34-37.

ve zorunlu olmayan özellikler için “görelî özgüllük” gibi bir terim kullansa da *İkinci Çözümlemeler* eserinde “kendi başına” (*auto kath hauto*) ve “ilinek” terimlerini kullanıp bu ayrımı detaylandırmıştır.³² Daha açıklayıcı bir ifadeyle, ayırt edici özellik taşıyıcıda bulunan yüklemın taşıyıcı bakımından özüne karşılık gelmeyen fakat sadece o türde bulunan ve o taşıyıcıya yüklenebilen özelliklerle ilgilidir. Bu açıdan bir taşıyıcı ve özne, cinsi ve ayırıcı özelliğı bakımından tanımlanabilir; sözgelimi, “Sokrates, gramer öğrenen bir canlıdır.” gibi bir tanım ile ‘Sokrates’ hem cinsi olan ‘canlı’ hem de ayırıcı özelliğı olan ‘gramer öğrenme’ terimleri bakımından tanımlanmıştır.

1.2.1.1.3. Cins

Aristoteles üçüncü ilişki türü olarak ele aldığı cins kavramını şeylere özleri bakımından yüklenen kategoriler olarak düşünmüştür. Herhangi bir tanım içerisindeki iki kavram açısından cins ilişkisi, yüklem konumunda bulunan terim, taşıyıcı konumunda bulunan terimin cinsi olduğu için taşıyıcı olan terimin o cinsin sınıfının bir elemanı olması ya da diğer deyişle o terimin altına düşmesi ve hangi niteliğinden dolayı düştüğü ile ilgilidir. Buna göre, sözgelimi cins olarak ‘insan’ söz konusu olduğunda, ‘Sokrates’, ‘gramer öğrenmek’ yönünden ‘insan’ cinsi sınıfında yer alabiliyorsa, ancak Themistokles disleksi dolayısıyla ‘gramer öğrenmek’ yönünden Sokrates ile aynı özelliğı taşımıyorsa ve ‘insan’ cinsi için ‘dil konuşmak’ tanımı yapılmışsa ve bu insanın özü olarak kabul edilmiş ise, ‘Themistokles’ bu durumda ‘insan’ sınıfının bir elemanı olarak yer alamayacaktır. Ancak ‘gramer öğrenmek’ veya ‘gramer öğrenmemek’ insanın ayırıcı özelliğı olarak kavranırsa ve ‘insan’ cins olarak farklı kategorilerle tanımlanırsa, ‘Themistokles’ bu sınıfın elemanı olacaktır. Bu durumda cinsler, nesnelere özü bakımından yüklenen kategoriler hakkında olduğu için, o cinsin altında yer alan her elemanda bulunan ortak özellikler, yani işlem bakımından tanımlanmalıdır. O halde ‘gramer öğrenmek’, bir kategori olarak ‘insan’ için bir cins ve öz olamaz -fakat ‘Sokrates ya da ‘Themistokles’ için olabilir-, ancak şu ya da bu insanın ayırıcı özelliğı olarak ele alınabilir.

³² Aristoteles, İÇZ, ss. 14-15, 73a29-73b13.

1.2.1.1.4. İlinek

İlinek için Aristoteles “bir tek ve aynı şeye ait olabilen veya ait olamayan şey” tanımını yapar.³³ Buna göre ilinek, belirli bir türde veya şeyler arasındaki ilişkide zorunlu değil ancak olumsal olan kategorilerle ilgilidir. Buna göre “Sokrates, bir filozoftur.” gibi bir tümcede ‘filozof olma’, ‘Sokrates’ açısından ilineksel bir durumdur. Yine Aristoteles’in verdiği örneğe göre yolda yürürken şimşek çakarsa, insanın yolda yürümesi ile şimşek çakması arasındaki ilişki ilinekseldir.³⁴ Bununla birlikte o, ilineksel olanın tersine taşıyıcıda zorunlulukla bulunan ve iki kavram arasında zorunlu bir ilişki bildirenler için ‘kendi başına’ terimini kullanmıştır.³⁵

Kendi başınlık, taşıyıcıda zorunlu olarak bulunduğu için taşıyıcının olduğu şeyi o şey yapan şeydir; sözgelimi, ‘canlı olma’ insan olarak her tikelde zorunlu olarak bulunduğu için ‘canlı olma’ kendi başınlıktır. Aristoteles’in ‘kendi başına’ ile ‘ilinek’ arasındaki farkı ifade edebilmek için verdiği örneğe göre, “hayvanın boğazı kesildiğinde ölürse, kesilen boğaza bağlı ‘ölüm’ kendi başınlıktır”, yani nedeni zorunlu olarak bulunduğu nesnesidir.³⁶ Ancak taş ayağı takıldığı için altında ‘hazine bulmak’ ilinektir; çünkü hazine, birinin ayağı taş ayağı takıldığı için değil, biri oraya gömdüğü için orada bulunmaktadır. Başka deyişle, birinin ayağı taş ayağı takıldığı için hazineyi bulması zorunlu değil, rastlantısal, yani ilinekseldir.³⁷ Buna göre bir şeyin nedeni kendisinde olduğu veya kendisiyle ilişkisinde olan şeye dayanıyorsa kendi başınlıktır; o şeyin dışında bir şeye dayanıyorsa ve o şeyde zorunlu olarak bulunmuyorsa ilinekseldir. Yine Aristoteles bir heykelin nedeni olarak kendi başına hem heykeltıraşın hem de o heykeltıraş olarak Polykleitos’un alınabileceğini söyler; ama Polykleitos’un heykeltıraş olması, ilinekseldir.³⁸ Dolayısıyla kendi başına, kendisinde olduğu şeyin varlığına bağlı olan ve o olmadan varolamayan şeylere karşılık gelirken, ilinek ise yüklendiği nesnede zorunlu olarak bulunmayan ve varlığı o nesneye dayanmayan şeylere karşılık gelmektedir.

³³ Aristotle, *Topics*, s. 6, 102b4-7.

³⁴ Aristoteles, *İÇZ*, s. 15, 73b13-15.

³⁵ Aristoteles, *İÇZ*, s. 15, 73b9-10.

³⁶ Aristoteles, *İÇZ*, s. 15, 73b15-18

³⁷ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, ss.71-75, 196b-197b.

³⁸ Aristoteles, *Fizik*, s. 65, 195a, 30.

1.2.2. Önerme

Aristoteles'in ontolojisinde türlerin ve cinslerin birincil *ousialara*, cinslerin türlere, kategorilerin de birincil ve ikincil *ousialara* yüklenmesi arasındaki ilişki anlaşılacağı üzere kavramlar ve sözcükler ile ifadesini bulmaktadır. Bu açıdan bir tanım ve önerme tümcesi bu varlıklara karşılık gelen terimlerin birbirlerine yüklenmesi veya "... bunların [şeylerin] birbirlerine bağlanmasıyla olur".³⁹

Yorum Üzerine adlı yapıtı ile birlikte Aristoteles dil, düşünce ve dünya arasında kurduğu ilişkiyi "önerme" kavramı üzerinden belirginleştirmiştir. Aristoteles mantığında en yalın haliyle bir önerme, taşıyıcı olarak bir özne ve bir yüklemden oluşan tümcedir. Önerme, aynı zamanda doğru veya yanlış olabilen, bir nesnenin tanımına karşılık gelebilen ve terimlerin doğru bir şekilde bir araya getirilmesiyle oluşan mantıksal bir ifade olduğu gibi, varlık hakkında bir bildirimde bulunan ve sözcüklerin birbirine yüklenmesiyle oluşan olgusal bir ifadedir.

Dilin en küçük birimi olarak kavradığı sözcüğü merkeze alarak bir çözümleme yapan Aristoteles'e göre sesler, ruhtaki duygulanımların karşılıkları iken, yazılanlar da sese karşılık gelen simgelerdir.⁴⁰ Parçaları tek başına bir anlamı olmayan fakat bir araya getirildiklerinden uzlaşmaya bağlı olarak bir anlama sahip olan sesler ise 'ad' olarak anlaşılırlar.⁴¹ Bununla birlikte adların belirli bir zaman kipinde olması ise 'eylem'dir; sözgelimi, "koşu" bir ad iken, "koşuyor" bir eylemdir. Bu açıdan eylem, bir tümcedeki kopula (-dır) olarak da anlaşılmalıdır ve "dır" ile birlikte "olacak", "idi", "oluyor" gibi zamanları imleyen kipler de eyleme dahildirler.⁴² Bir varlık belirli bir şekilde varolan olduğu için, bir tümcede kopulalar üçüncü bir terim olarak bulunurlar;⁴³ sözgelimi, 'insan' ve 'canlı' adları ile "İnsan, bir canlıdır." ifadesi aynı zamanda "İnsan, bir canlı olandır." ifadesine karşılık gelir. Bu açıdan ad olarak 'canlı' sözcüğü '-dır' getirilmesiyle bir eylem halini alır ve sözcüğe geniş zamanda "canlı olandır" anlamını verir. Kopulanın ad ya da eylem durumlarına "varlık" ve "olmak" hallerini kazandıran rolüyle birlikte dil ve zihin arasındaki ilişki açıklanırken,

³⁹ Aristoteles, Kategoriler, s. 11, 2a4-5.

⁴⁰ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2018, (YÜ), s. 7, 16a3-4.

⁴¹ Aristoteles, YÜ, s. 7, 16a19-20.

⁴² Aristoteles, YÜ, ss. 26-27, 19b11-13.

⁴³ Aristoteles, YÜ, s. 27, 19b19-31.

Aristoteles'in ontolojik perspektifi de netlik kazanmaktadır.⁴⁴ Böylece eylem ve eylem durumları bir kategoriye karşılık gelen ve taşıyıcıya yüklenen imler (*semaion*) olarak anlaşılır.⁴⁵ Bununla birlikte Aristoteles ses ile yazının ruhun duygulanımlarına karşılık gelmesi arasındaki kurduğu paralelliği ad ile eylem arasında da kurmuştur. Buna göre her ikisi de bir şeyin zihindeki kavramına ve imine karşılık gelmektedir. Bu haliyle adlar, temsil ettikleri kavramların doğal karşılıkları değil, o kavrama ve şeye karşılık gelsin diye insanlar arasında bir anlaşmaya bağlı olarak kurgulanmış simgelerdir.⁴⁶ Aristoteles'in bu belirlenimi önemlidir, çünkü onun düşüncesine göre mantıksal olarak yanılgıya yol açan varsayım ve sanılardan birisi, dilde kurgusal olarak bulunan ve kendi başına yalnızca nominal bir değeri olan bu sözcükler ile dış dünyadaki karşılıkları arasında ontolojik bir bağ bulunduğuna ve dildeki yapılarına göre gerçek anlamda şeylerin varolma tarzlarına karşılık geldiğine yönelik hatalı bir öncüldür. Bu açıdan kopulanın sözcüğe eylem halini veren “var olan” ya da “olmak” kipini dış dünyada karşılığı olan ve zorunluluk bildiren somut bir gerçeklik olarak anlamamak gerekir. Zira “altından dağ” ya da “öküz başlı Tanrı” gibi kurgusal varlıklar ve “canlı olmayan” gibi olumsuzluk bildiren eylem durumları içinde kopula kullanılır. Bu gibi yanılgılardan kaçınmak için kopulayı kendi başına doğrulukları bulunmayan ya da bir şeyi doğru veya yanlış olarak nitelemeyen, “şu” ya da “bu” şeyden başka ‘cinsler’ gibi tümel varlıklara da işaret eden ve yalnızca bunların zihinsel imleri ile kavramlarına karşılık gelen bir sözcük olarak düşünmek gerekir.⁴⁷

Dilde kendi başlarına bir anlama sahip olan sözcükleri “ad” ve “eylem” olarak belirledikten sonra, Aristoteles bu sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan “tümce” için “tek başına anlamlı parçaları olan anlamlı bir ses” şeklinde bir tanım yapmıştır.⁴⁸ Tümceler de şeyler ve zihindeki kavramlara karşılık gelir ve şeyler hakkında bir bildirimde bulundukları zaman doğru ya da yanlış olabilir. Böyle tümceleri “bildirim tümcesi” (*logos apophantikos*) yani ‘önerme’ olarak alan Aristoteles bunları

⁴⁴ Caner Çiçekdağı, “Kopula Üzerine”, *Kaygı Dergisi*, Sayı:26, 2016, (KÜ), s.136.

⁴⁵ Aristoteles, YÜ, s. 9, 16b6-10.

⁴⁶ Aristoteles, YÜ, s. 9, 16a26-27.

⁴⁷ Bu haliyle kopula, varolmayan şeylere varlık yükleyerek veya yokluk bildiren ifadeler içinde bir çelişki yaratır; sözgelimi, “Taş, bir canlı olmayan *olandır*.” Ayrıca, sonsuz bir geriye gidişe (*ad infinitum*) de sebep olur; sözgelimi, “İnsan bir canlı olan olan...-*dır*.” ifadesindeki kopula her seferinde “olan” anlamıyla bir öncekini takip etmesi gerekecek., (bkz. Çiçekdağı, KÜ, ss.137-138.)

⁴⁸ Aristoteles, YÜ, s. 11, 16b26-27.

“evetleme” ve “değilleme” olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre evetleme, “bir şeyin bir şeye bağlanarak öne sürülmesi”, değilleme ise “bir şeyin bir şeyden ayrılarak öne sürülmesidir”.⁴⁹ Basitçe, “İnsan, bir canlıdır.” önermesiyle ‘canlı’ ile ‘insan’ kopula aracılığıyla birbirine bağlanır; “İnsan, bir canlı değildir.” önermesiyle de bu iki sözcük yine kopula ile birbirinden ayrılır. Başka bir ifadeyle bu iki önerme formu, bir şeyin bir şeyde olup olmadığı hakkında bir bildirimde bulunmaktadır.

Taşıyıcıya karşılık gelen bir ad, kategoriye karşılık gelen bir eylem ve bu ikisini ilişkilendirerek varlık bildiren bir kopula olmak üzere üç terimden oluşan yalın bir önerme, Aristoteles mantığında “kategorik önerme” olarak geçmektedir. Aristoteles’in kategorilerin birbirlerine bağlanmasıyla anlamlı bir önerme elde edileceğine dair *Kategoriler*’de öne sürmüş olduğu belirleme de bu şekilde açıklık kazanmaktadır.⁵⁰

1.2.3. Tasım

Aristoteles önermenin merkezine terim ve kavramları koyduğu ve önermeyi bir yüklem bir özneye yüklenmesi ile oluşturulan tümce olarak anladığı için, onun mantığı bir “yüklemler mantığı” ya da “kategorik mantık”⁵¹ olarak anlaşılmaktadır.⁵² Belirli bir konu hakkında yapılan zihinsel faaliyet ve akıl yürütmeler önermeler aracılığıyla bir argümantasyona dönüştürüldüğü için de en sade ve saf haliyle bir akıl yürütme biçiminin bir tasım (*syllogismos*) olarak gösterilebileceğini düşünmüştür. Tasım, “belirli şeylerin ortaya konulduğu ve öteki şeylerin kendisinden zorunlu olarak geldiği bir argüman” olarak kavramsallaştırılır.⁵³ Bu açıdan onun kategorik mantığı tasım ve tasım formlarının serimlenmesi üzerine kuruludur.

Daha önce de verilen “İnsan, bir canlıdır.” önermesinden hareketle iki öncül ve bir sonuçtan oluşan standart bir tasım örneği aşağıdaki gibidir;

⁴⁹ Aristoteles, YÜ, ss. 11-13, 17a5-25.

⁵⁰ Aristoteles, Kategoriler, s. 11, 2a4-5.

⁵¹ Ya da “tasımsal mantık” (*syllogistic*) olarak geçmektedir., (bkz. Teo Grünberg ve diğerleri, **Mantık Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, METU Press, Ankara, 2003, (MTS) s. 124.)

⁵² Çüçen, KM, s. 48.

⁵³ Aristotle, Topics, s. 2, 100a25-27.

“Bütün insanlar canlıdır.”

“Sokrates, bir insandır.”

“O halde, Sokrates bir canlıdır.”

Bu tasım formuna göre birinci öncülde ‘canlı’ cinsi ‘insan’ türüne, ikinci öncülde ‘insan’ türü tekil bir varlık olarak taşıyıcı ‘Sokrates’e ve sonuç önermesinde ‘canlı’ cinsi ‘Sokrates’e yüklenmiştir. *Kategoriler* (Bölüm 1.2.1.)’den hatırlayacağımız gibi yüklem konumundaki terimin kaplamı, yükleneceği terimin kaplamından daha geniş olmalıdır ve kategoriler birincil *ousialara* yüklenebilir, ancak tersi olanaklı değildir. Bu açıdan sonuç önermesi, öncüllerinden zorunlu olarak çıkarılmış ‘geçerli’ bir akıl yürütmedir (valid reasoning). Yani bir argümanın ve akıl yürütmenin geçerliliği, sonucun öne sürülen öncülleri ile ilgili olması ve öncüllerin sonucu zorunlu kılması ile ilgilidir.⁵⁴

1.2.3.1. Geçerli Tasım

Yukarıda örnek olarak verilen tasım formunda ‘insan’, ‘canlı’ ve ‘Sokrates’ olmak üzere ilişkilendirilmiş üç terim söz konusudur. Aristoteles bu terimleri “büyük terim”, “orta terim” ve “küçük terim” olarak adlandırır. *Prior Analytics* 2b34-37’de orta terimi hem kendisini ötekinde içeren hem de ötekisini kendisinde içeren ve ortada konumlanan ve hem kendisi içeren hem de içerilen terim olarak ifade eder.⁵⁵ Bu tanıma göre ilgili tasımda orta terim hem ‘canlı’ terimini içeren hem de ‘Sokrates’ teriminde içerilen ‘insan’ terimine denk gelmektedir. Sonuç önermesinde yüklem konumunda bulunan terim ‘büyük terim’, özne-taşıyıcı konumunda bulunan terim ise ‘küçük terim’ olarak adlandırılır.⁵⁶ Bu açıdan büyük terimin geçtiği öncülden ‘büyük öncül’, küçük terimin geçtiği öncülden de ‘küçük öncül’ olarak bahsedilir.

Aristoteles’e göre bize bilgiyi verecek olan terim orta terimdir; çünkü bilmek, o şeyin nedenini bilmek demektir ve bir şeyin nedeni araştırılıyorsa orada orta terim

⁵⁴ Grünberg ve diğerleri, MTS, s. 52.

⁵⁵ Aristotle, “Prior Analytics”, çev. A. J. Jenkinson, **The Complete Works of Aristotle**, (Ed. Jonathan Barnes), Cilt:1, Princeton University Press, 1996, (PA), s. 5, 2b34-37.

⁵⁶ Çüçen, KM, s. 115.

araştırılıyor demektir.⁵⁷ “Sokrates, neden canlıdır?” diye sordüğümüzda, “Çünkü Sokrates, bir insandır.” cevabını veririz. Yani Sokrates hakkındaki bilgiyi bize onun neden bir canlı olduğunu gösterecek olan orta terim -insan- aracılığıyla ediniriz. Fakat bir önermenin bilgi olması onun doğru olmasına bağlıysa, burada bilginin doğruluğunun orta terim tarafından sağlanmadığına dikkat etmek gerekir. Eğer ‘insan’ terimi yerine ‘bitki’ terimi olsaydı da çıkarım hala geçerli olacak, ama “Sokrates, bir bitkidir.” öncülü doğru olmayacaktı. Öyleyse bir tasımın geçerli olması ile tasımdaki önermelerin doğru olmasının, yani bir önermenin mantıksal formu ile olgusal formunun başka şeyler olduğunu ve önermenin mantıksal boyutu ile olgusal boyutu arasındaki dolayımın dil ve sözcükler aracılığı ile sağlandığını akılda tutmak gerekir. Bu, daha sonra biçimsel olarak geçerli olduğu halde hatalı öncülden yola çıkan akıl yürütmeleri ve örneklerini anlayabilmek için de kritiktir.

Mantık çözümlemesi içerisinde belirli bir notasyon kullanan Aristoteles’in kategorik tasımında Latin harfleriyle küçük terim ‘S’, orta terim ‘M’ ve büyük terim ‘P’ olarak gösterilir.⁵⁸ Bir tasım, bu noktada kaplamı daha geniş olandan, yani altına düşen her bir nesne sınıfında tümel olarak bulunan cinsten o cinsin taşıyıcı olan tekil ve tikel olana doğru giden bir akıl yürütme faaliyetidir.⁵⁹ Başka bir deyişle, geçerli çıkarımın yapıldığı tüm akıl yürütmeler, tümdengelimsel akıl yürütmelerdir (deductive reasoning). Bu yüzden kategorik önermelerin formunu belirleyen şey, o cinsin sınıfının elemanlarının ne kadarı hakkında olduğuyla da ilgilidir ve bu açıdan ‘tümel’ ya da ‘tikel’ olarak ayrılırlar.⁶⁰ Eğer tamamını kapsıyor ve dahil ediyorsa ‘tümel evetleme’ (conjunction) olarak ‘A’, tamamını kapsıyor fakat dahil etmiyorsa ‘tümel değilleme’ olarak ‘E’, bir kısmını kapsıyor ve dahil ediyorsa ‘tikel evetleme’ (disjunction) olarak ‘İ’ ve bir kısmını kapsıyor fakat dahil etmiyorsa ‘tikel değilleme’ olarak ‘O’ şeklinde sembolleştirilir.

Bir önermede terim, o cinsin sınıfının elemanlarının tamamı hakkındaysa -tümel ise- ‘dağıtılmış’, bir kısmı hakkındaysa -tikel ise- ‘dağıtılmamış’ olarak

⁵⁷ Aristoteles *İkinci Çözümlemeler*’de, “Öyleyse her araştırmada ya bir orta terimin olup olmadığı ya da terimin ne olduğu araştırılır. Nitekim her durumda araştırılan neden orta terimdir” şeklinde ifade etmektedir., (bkz. Aristoteles, İÇZ, ss. 53-54, 94a6-8).

⁵⁸ Çüçen, KM, s. 115.

⁵⁹ S. Ertan Tağman, “Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles’in Dört Neden Kuramı”, **DÖRT ÖGE Dergisi**, Sayı:13, 2018, s. 87.

⁶⁰ Aristoteles, YÜ, ss. 13-14, 17a38-17b2.

geçmektedir. Önermenin formu, yukarıda gösterildiği gibi sembolleştirilirken standart bir tasımın sıralanımını belirtmek için ‘AAA’ biçiminde bir gösterimden yararlanılır. Bir tasım içerisinde yer alan iki öncül ile bir sonuç olmak üzere üç önerme, tümel-tikel ve olumlu-olumsuz cinsinden dört farklı türde olabileceğine göre toplamda 64 farklı tasım sıralanımı bulunmaktadır.⁶¹ Fakat tasım formları, aynı zamanda orta terimin öncüllerde özne ile yüklem konumunda yer almasına bağlı olarak 4 farklı konumda da bulunabileceği için bu iki kombinasyonun çarpımıyla 256 adet farklı tasım biçimi elde edilir. Bu tasım biçimleri arasında geçerli olanların sayısı ise sadece 24 adettir.⁶²

Aşağıda, Ortaçağdaki eğitimciler tarafından her birine hatırlatıcı olması amacıyla verilmiş özel adları ile birlikte bu geçerli tasım formları yer almaktadır:

Tablo 1: Geçerli Tasım Formları

Konum 1	Konum 2	Konum 3	Konum 4
AAA (BARBARA)	AEE (CAMESTRES)	AAİ (DARAPTİ)	AAİ (BAMALİP)
AAİ (BARBARİ)	AEO (CAMESTROS)	Aİİ (DATİSİ)	AEE (CALEMES)
Aİİ (DARİİ)	AOO (BAROCO)	EAO (FELAPTON)	AEO (CALEMOS)
EAE (CELARENT)	EAE (CESARE)	EİO (FERİSON)	EAO (FESAPO)
EAO (CELARONT)	EAO (CESARO)	İAİ (DİSAMİS)	EİO (FRESİON)
EIO (FERİO)	EİO (FESTİNO)	OAO (BOCARDO)	İAİ (DİMATİS)

Kaynak: Murat Kelikli, “The Fourth Figure in Aristotle”, **Entelekyia Logico-Metaphysical Review**, Cilt:2, Sayı:2, 2018, s.77.

⁶¹ Çüçen, KM, s. 117.

⁶² Hüseyin Çakır, **Development of Fuzzy Syllogistic Algorithms and Applications Distributed Reasoning Approaches**, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2010, s. 11.

1.2.3.2. Geçersiz Tasım

Şekil 1’deki konfigürasyonların dışında kalan tüm tasımlar geçersiz akıl yürütme biçimlerine (invalid reasoning) girerler. Başka bir ifadeyle sonucun öncüllerden zorunlu olarak çıkmadığı bir tasım biçimine karşılık gelirler. Geçersiz akıl yürütmeler bir safsata ve paraloji (*paralogismos*) meydana getirebilirler, fakat her geçersiz akıl yürütmenin bir safsata olması gerekmez.⁶³ Ayrıca her safsatanın, geçersiz bir akıl yürütmeye dayanması da gerekmez.⁶⁴ Bunun aksine Aristoteles’in mantıksal olarak görünüşte geçerli bir tasım biçimine denk gelen safsata örnekleri de mevcuttur. Öyleyse safsatalar için Aristoteles’in mantığındaki kilit ifade, onların “görünüşte” geçerli bir akıl yürütme ve tasım biçimine dayanmaları, bir anlamda onları taklit etmeleridir. Ayrıca safsatalar özel olarak bir tasımın içeriğine, yani olgusal bağlamdaki bir yanlışa ve karışıklığa da dayanabilir; oysa bir tasım ve akıl yürütmenin geçerliliği ile olgusal olarak doğruluğu ayrı şeylerdir. Bu açıdan her geçersiz akıl yürütme ve tasım biçimi bir safsata değildir. Bahsedilen safsataları geçersiz yapan şey, geçerli bir tasım formunda görünmelerine rağmen ontolojik olarak boş veya hatalı bir kategoriye işaret etmeleri⁶⁵ ya da öncüllerde geçen terimlerin her iki öncülde aynı ad ile ortaya konmuş olmasına rağmen anlamca farklı şeylere işaret etmesi gibi özel bazı durumlardır. Kategorik mantıkta geçersiz bir tasım ve akıl yürütmelere dayanan safsatalara literatürde “biçimsel safsata” (syllogistic fallacy) denmektedir.⁶⁶

⁶³ Uyar’a göre “En basit tanımıyla safsata, hatalı akıl yürütme demektir...kasıtlı ve bilinçli olarak gerçekleştirilebildiği gibi, bilgisizlik, akıl yürütememe, mantık kullanamama, sağlıklı düşünememe gibi nedenlerle kasıtsız ve bilincinde olmayarak da gerçekleştirilebilir”. Safsata teriminin bu şekildeki tanımı özellikle güncel anlamı bakımından yanlış olmamakla birlikte, kanaatim, Aristoteles’in safsata kavramını “eristik akıl yürütme” türü ile birlikte düşündüğü ve ‘safsata’ terimini diyalektik tartışma olgusu içerisinde tartışmayı kazanmak için yapılan bir takım sofistçe hileleri ve eristik tarzları belirtmek için kullandığı yönündedir. Bu açıdan, Aristoteles’in mantık anlayışı içerisinde safsataları, basitçe akıl yürütme ve mantık hatalarından ziyade belirli bir bağlamda, belirli bir amaç doğrultusunda ve belirli bir türde akıl yürütme ile başkalarını bu akıl yürütmenin sonuçları konusunda ikna etmek üzere yapılan bilinçli bir edim şeklinde düşünmek gerekir. Bu bağlama göre Uyar da safsatanın bir “sofist yöntemi” olarak ele alınabileceğini ifade eder., (bkz. Tefvik Uyar, **Safsatalar**, 6. Baskı, Destek Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 14-15.)

⁶⁴ Tefvik Uyar, **Safsatalar**, ss. 231-232.

⁶⁵ Bunlar, ‘Calemos’, ‘Barbari’, ‘Cesaro’, ‘Felapton’, ‘Fesapo’, ‘Celaront’, ‘Camestros’, ‘Darapti’, ‘Bamalip’ figürleridir. Bu tasım formlarının geçerli olabilmesi için, işaret ettiği kategorinin varolması gerekir.

⁶⁶ Logical Fallacies, “Syllogistic Fallacies”, <https://www.logicalfallacies.org/syllogistic-fallacies.html>, (25.11.2019).

Aristoteles geçerli bir tasım ve akıl yürütme biçimlerini *Organon* külliyatı içerisindeki eserlerinde belirlemiştir.⁶⁷ Bu belirlemelerden hareketle tasım mantığında geçerli bir tasımın dayandığı aksiyomlar aşağıda dizgelendiği gibidir:⁶⁸

- 1- Orta terim öncüllerde en az bir kere dağıtılmış olması,
- 2- Öncüllerde dağıtılmamış olan terimin sonuçta da dağıtılmamış olması,
- 3- Öncüllerden en az birinin evetleyici (olumlu) olumlu olması,
- 4- Öncüllerden birisi değilleyici (olumsuz) ise, sonucun da değilleyici olması,
- 5- Öncüllerden her ikisi de evetleyici ise, sonucun da evetleyici olmasıdır.

Sonuç olarak kategorik mantık içerisindeki geçersiz bir tasım, yukarıdaki aksiyomlardan en az birisini ihlal eden akıl yürütme biçimlerine karşılık gelirler. Bununla birlikte buraya kadar çözümlenen akıl yürütmeler, tasım formları üzerinden gösterilerek mantıksal biçimleri bakımından söz konusu edinilmişti. Aristoteles akıl yürütmeleri aynı zamanda başlangıç noktaları, öncülleri, konunun doğası ve akıl yürüten kimsenin niyeti gibi konuları da göz önünde bulundurarak onları türlerine göre sınıflandırmıştır.

1.2.4. Akıl Yürütme Türleri

Aristoteles ilk olarak *Topikler*'de bilimsel ve felsefi akıl yürütme metodunun merkezine yerleştirdiği tasım kavramına dair bazı ayrımlar yapmış⁶⁹ bu ayrımı daha sonra *Sofistçe Çürütmeler*'de de tekrarlamıştır.⁷⁰ Schreiber'e göre Aristoteles tarafından yapılan tüm bu ayrımlar, akıl yürütme biçimlerinin başlangıç noktası, yani öncüller ile ilgilidir.⁷¹ Aslında öncüller eğer ilk ilkeler ise onların bilinebilmesi olanaklı değildir; çünkü daha önce ifade edildiği gibi Aristoteles'in bilgi anlayışında bilmek, nedenleri bilmektir. Bununla birlikte bir şey 'ilk' ise doğal olarak onun bir nedeni de yoktur ve sadece öyle oldukları kabul edilir. Ona göre bu ilkeler 'tümevarım'

⁶⁷ Özellikle *Birinci Çözümlemeler* ve *İkinci Çözümlemeler* yapıtları.

⁶⁸ Bkz. Cemal Yıldırım, **Mantık**, FOL Kitap, Ankara, 2019, ss. 88-89.

⁶⁹ Aristotele, *Topics*, s. 2, 100a25.

⁷⁰ Aristoteles, **Sofistçe Çürütmeler**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019, (SÇ), s.15, 165a38-40.

⁷¹ Schreiber, s. 1.

(*epagoge*) yoluyla edinilir. Fakat ‘*epagoge*’ ile modern anlamıyla ‘tümevarım’ı (induction) ayırmak gerekir. Çünkü Aristoteles açısından tümel şeyler, tikelde açık olmalarıyla bilinebilirler⁷² ya da başka bir deyişle ilkeler, tekil varlıklardan dolaysızca yalıtılarak akıl yürütmelerimizin içeriklerini dayandıracağımız ilk öncülleri oluştururlar.⁷³ Böylece ilkelerden ya da ilk öncüllerden hareketle çeşitli sonuçlar çıkarırız ve bu sonuçlar da kendilerinden başka sonuçlar çıkardığımız şeylerin öncülleri haline gelerek argümanlar, kuramlar formüle ederiz.

Aristoteles’in *Topikler*’de belirttiğine göre ortaya konulmuş şeyler kesin ve doğru öncüllerden zorunlu olarak çıkarıldığı gösterilirse bu bir “kanıtlama” ya da “ispat” (demonstration) olur; böyle bir akıl yürütmeye de “kanıtlayıcı akıl yürütme” (demonstrative reasoning) ya da “apodeiktik akıl yürütme” denir.⁷⁴ Buna karşılık ortaya konuşmuş şeyler genel olarak kabul edilmiş (generally accepted), geleneksel, kesin olmayan ama olası öncüllerden çıkarılmışsa bu “diyalektik akıl yürütme” (dialectical reasoning) olur.⁷⁵ Bu açıdan kanıtlamada doğru öncüllerden hareketle sonucun öncüllerinden zorunlu olarak çıkarıldığı bir akıl yürütme vardır. Diyalektik öncüllerden hareketle yapılan akıl yürütmelerde ise sonuç, başlangıç noktası olarak zorunlu öncüllerden çıkarılmadığı için olası olma durumu vardır.⁷⁶ Aristoteles bu farkı tersinin bir çelişki doğuracağı öncülün ortaya konulduğu “kanıtlayıcı öncül” ile çelişkili iki öncülden birisinin kabul edildiği “diyalektik öncül” olarak belirlemiştir.⁷⁷ Diğer bir deyişle, kanıtlayıcı akıl yürütmede ortaya konan şeyler açısından birbirleriyle çelişkili öncüllerden biri kanıtlayan kimse (demonstrator) tarafından ortaya konulmuş, yani sonucun ilgili öncülü açık kıldığı “kanıtlanmışken”, diyalektik akıl yürütmede ise bu iki çelişkili öncüllerden birisi muhataplar tarafından “seçilmiştir”.⁷⁸ Yine bu noktada zorunlu öncüller söz konusu olduğunda bir iddianın temellendirilmesi ve kanıtlanması kişinin önermelerini geliştirmesine bağlı iken, olası öncüller söz konusu olduğunda bu, kişilerin kanaatine ve genel olarak kabul edilmesi durumuna bağlıdır. Aristoteles “olası öncüller” ile kastettiği şey için belirli otoriteler, filozoflar ve bilgiler

⁷² Aristoteles, İÇZ, s. 9, 71a6.

⁷³ Aristoteles, İÇZ, s. 11, 72a6-9.

⁷⁴ Aristotle, Topics, s. 2, 100a27-29.

⁷⁵ Aristotle, Topics, s. 2, 100a29-30.

⁷⁶ Çiçekdağı, ATÇ, s. 58.

⁷⁷ Aristotle, PA, ss. 2-3, 24b2-6.

⁷⁸ Bkz. Aristotle, PA, ss. 2-3, 24a16-24b16.

tarafından genel olarak kabul edilmiş olan sanı⁷⁹ ya da kanaatler anlamına gelen “endoksa” (endoksos) kavramını kullanır.⁸⁰ Ayrıca kendi başına akıl yürütmeler önermelerle ilgiliyken, diyalektik bir akıl yürütme daha çok problemlerle ilgilidir; sözelimi, “insanın iki ayaklı hayvan olduğu” bir önerme ise, “iki ayaklı hayvanın, insanın tarifi olup olmadığı” bir problemidir.⁸¹

Bu iki akıl yürütmenin dışında kalan üçüncü akıl yürütme türü, olası görünmekle birlikte öyle olmayan ve yine tanınmış ya da genel olarak kabul edilmiş kişilerin kanaatlerinden hareket ediyormuş gibi görünen “eristik akıl yürütme” (contentious reasoning)dir.⁸² Eristik akıl yürütme çeşidini öteki akıl yürütmelerden ayıran şey görünüşte doğru ya da olası öncüllerden hareket etmesidir. Kısacası eristik akıl yürütmeler görünüşte bir argüman ortaya koyan hatalı bir akıl yürütme türüdür.⁸³

Diğer bir hatalı akıl yürütme türü ise teorik bilimlere has öncüllerle ilgili olan “paralojistik akıl yürütme”dir.⁸⁴ Böyle bir akıl yürütmeye ortaya konulan şeyin yanlışlığı öncüllerinin doğası gereği hemen kendisini belli eder. Örneğin, “Hipotenüsün karesi iki dik kenarın karesinin toplamına eşit değildir.” ($a^2 + b^2 \neq c^2$) gibi bir teorem, doğrudan Eukleides’in ortaya koymuş olduğu iki boyutlu Geometri teorisinin aksiyomları ile çelişir. Yine, ‘üçgen’ için iç açılarının toplamı 180° ’den fazla olan bir şekil çizmek veya böyle bir önerme ortaya atmak da bu tür bir hatalı akıl yürütme sınıfına girmektedir. Dolayısıyla paralojistik akıl yürütmeler, o bilime ait hatalı öncüller ortaya koyan veya onlardan hareketle yanlış bir çıkarımda bulunan hatalı akıl yürütmelerdir.⁸⁵

Buraya kadar ortaya konulan akıl yürütme türleri dışında kalan başka akıl yürütmeler varsa da Aristoteles temel olarak burada tasniflenmiş olan türlere benzer olduklarını ve aşağı yukarı buradaki tanımlamalara göre açıklanabileceklerini ileri

⁷⁹ Ayrıca Aristoteles sanı için *İkinci Çözümlemelerde*, “Sanı, zorunlu olmayan doğrudan öncülün kabulüdür. Dahası, görünenlere uyan bir kabul: sanı sağlam değil, doğa da öyle.” tanımını yapmıştır., (bkz. Aristoteles, İÇZ, s. 50, 89A4.

⁸⁰ Robin Smith, “Aristotle Logics”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), (Ed. Edward, N. Zalta) <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/aristotle-logic/>, (12.05.2020).

⁸¹ Aristotle, Topics, ss. 4-5, 101b22-27.

⁸² Aristotle, Topics, s. 3, 100a36-39.

⁸³ Schreiber, s.1.

⁸⁴ Aristotle, “Posterior Analytics”, çev. Jonathan Barnes, *The Complete Works of Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cilt:1, Princeton University Press, 1996, s. 17, 77b16-77b33.

⁸⁵ Aristotle, Topics, s. 3, 101a5-101a17.

sürmüştür.⁸⁶ Buna uygun olarak da zaman zaman başka bazı akıl yürütme çeşitlerini dile getirmiş, fakat ekseriyetle bu belirlenimleri referans alarak bazı kısmi açıklamalarla yetinmiştir. Yine de *Topikler*'de yapmış olduğu bu tasnif, onun akıl yürütme türleri hakkındaki son sözleri değildir.

Aristoteles'in daha sonra bahsettiği bu akıl yürütme türlerinden birisi “sınayıcı akıl yürütme” ya da “peirastik akıl yürütme” (examinational reasoning)dir.⁸⁷ Bu akıl yürütmeyi diyalektik akıl yürütmeden ayıran şey, peirastik bir akıl yürütmede cevap verenin kabul ettiği öncüllerden hareket edilmesi ve bu öncüllerin tamamen o kişinin kendisine has (idiosyncratic) bir sanı olması, tersinden söyleyecek olursak genel olarak kabul edilmiş bir öncül olmamasıdır.⁸⁸ Fakat Schreiber'in de değindiği gibi,⁸⁹ Aristoteles burada bir akıl yürütme türü olarak peirastik akıl yürütmeyi diyalektik akıl yürütmeden ayırırken, *Sofistçe Çürütmeler* 171b4-7'de “peirastik bir nevi diyalektiktir ve bileni değil de, bilmeyen ve bilirmiş gibi yapanı inceler” şeklinde tanımlayarak onu diyalektik akıl yürütmenin bir uzantısı gibi dile getirmektedir. Bu tanımla birlikte peirastik akıl yürütme türü, Platon'un yapıtlarındaki Sokrates'in sorgulamalarında yapılan akıl yürütmelere denk düşmektedir.⁹⁰

Sofistçe Çürütmeler'de Aristoteles tarafından tartışma sırasında yapılan akıl yürütme çeşitleri olarak “didaktik” ve “agonistik” (agonistic) diye ifade edilen iki kavram daha vardır.⁹¹ Öğretici ya da didaktik akıl yürütme (didactic reasoning) ile Aristoteles'in kastettiği şey, başkalarının kanılarına dayanmayan fakat bir kimsenin belirli bir branşı öğrenmek için o branşa dair eğitsel açıdan kabul edilmiş olan öncüllerden hareketle gerçekleştirdiği akıl yürütmelerdir.⁹² Dalaşmacı ya da agonistik akıl yürütme (competitive reasoning) ise daha çok politik ihtilaflarla ilgili olmakla birlikte Aristoteles tarafından ayrıca bir çözümleme yapılmamış ve eristik akıl yürütmeler gibi ele alınmıştır.⁹³ Ayrıca didaktik ve agonistik gibi akıl yürütme türleri,

⁸⁶ Aristotle, *Topics*, s. 3, 101a18-101a24.

⁸⁷ Aristoteles, *SÇ*, s. 15, 165a39.

⁸⁸ Aristoteles, *SÇ*, s. 15, 165b4-7.

⁸⁹ Schreiber, s. 191.

⁹⁰ Öte yandan, Aristoteles'in ilk tanımına göre diyalektiktir, çünkü sorgulanan kişinin sanıları, o kişinin şahsına has olmaktan ziyade, çoğu zaman genel olarak kabul edilmiş öncüller tarafından karakterize edilmektedir.

⁹¹ Aristoteles, *SÇ*, s. 15, 165a39-165b12.

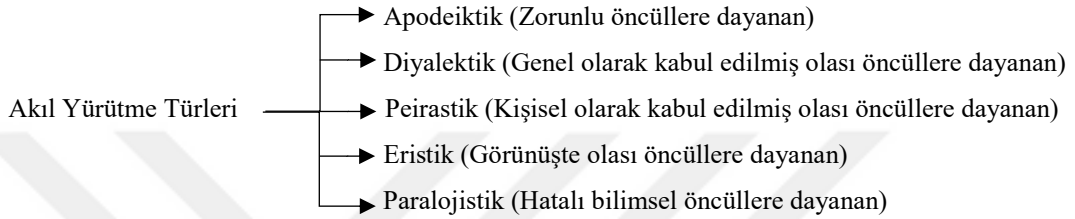
⁹² Douglas N. Walton, *The New Dialectic, Conversational Contexts of Argument*, University of Toronto Press, Canada, 1998, s. 11.

⁹³ Aristoteles, *SÇ*, s. 15, 165b13-14.

diğer akıl yürütmeler gibi bir tasım formu ve tasımsal akıl yürütme (syllogistic reasoning) türü altında değerdendirilmedikleri için genel olarak modern Aristoteles okumalarında yapılan sınıflandırmalarda da pek yer almamaktadırlar.

Böylece Aristoteles tarafından belirlenmiş akıl yürütme türlerine dair şema aşağıda olduğu gibidir:

Şekil 1: Akıl Yürütme Türleri



Anlaşılaçağı üzere akıl yürütme türleri ile ilgili belirlenimler Aristoteles tarafından sistematik olarak yapılmamıştır. O, belirli akıl yürütmeleri belirli eserleri içerisinde analiz ederken kimi zaman bir önceki analizinin ve sınıflandırmasının dışına çıkmış görünmektedir. Bununla birlikte, bu tezin ana konusunu oluşturan eristik akıl yürütmeler öncülleri bakımından diyalektik ve peirastik akıl yürütme türlerini görünüşte taklit ettiği için bu üç akıl yürütme biçimi ve argümantasyon arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu açıdan eristik akıl yürütme tarzlarını geçmeden önce Aristoteles’in *Topikler* eserinde ele aldığı diyalektik akıl yürütme türü ile ilgili bazı analizlerine ve önermeler ile kavramlar arasında kurduğu ilişkiye değinmek faydalı olacaktır.

1.2.4.1. Diyalektik

Topikler, Aristoteles’in özellikle erken dönem yazıları arasında kabul edilen ve genel olarak diyalektik ile ilgili olan yapıttır.⁹⁴ Ayrıca eserlerinde “mantık” terimi kullanmadığı gibi “mantıksal” terimini de kullanmayan Aristoteles, bu kavramı

⁹⁴ Aristotle, *Topics*, s. 2, 100a20-24.

“diyalektik” ile karşılaşmıştır.⁹⁵ Bunun yanında *Metafizik*’te diyalektik için şu belirlenimleri yapar;

“...diyalektikçiler ve sofistler filozoflar kılığına girerler; zira sofistlik yalnızca görünürde bilgeliktir ve diyalektikçiler de her şeyi enine boyuna tartışırlar...zira sofistlik ve diyalektik, felsefeyle birlikte, aynı cinsin etrafında döner, ama felsefe birinden <sahip olduğu> imkanın tarzı bakımından, diğerinden de yaşam tercihi bakımından ayrılır. Öte yandan felsefe bilmeye, diyalektik ise <tartışma> melekeleri kazanmaya dairdir/dayalıdır; sofistlik ise görünen, ama olmayan <bir şeydir>.”⁹⁶

Esas itibariyle Aristoteles diyalektik kavramını tartışmaya dayalı ve tartışma ile ilgili yetiler kazandıran bir uğraşı olarak kavrarken, felsefeyi bilmeye dayalı ve bilme ile ilgili yetiler kazandıran zihinsel bir faaliyet olarak kavradığını açıklıkla ifade etmiştir. Bununla birlikte sofistlerin akıl yürütme tarzı olan eristik ile diyalektik arasındaki ilişki konunun içeriği gereği felsefenin alanına girmesinden kaynaklansa da genel olarak tartışma zemini üzerinden kurulur. Bunun nedeni, her iki akıl yürütmenin dayandığı öncüllerin doğası gereği tartışmaya açık ve ihtilaflı konular hakkında olmalarıdır. Çünkü diyalektik ve eristik akıl yürütmelerde öncüller, eğer ilk öncüller ve ilkeler hakkında, yani bir nedene dayanmıyorlarsa, bilgi olarak alınamadıkları için ilke olarak kabul edilir; öte yandan bir başka öncüle yani nedene dayanıyorlarsa, o öncülden zorunlu olarak çıkarılamadıkları için yine kesin bilgi olarak alınamazlar ama olası olarak öyle oldukları kabul edilir. Bu açıdan her iki akıl yürütmenin öncülleri ve hakkında oldukları şey de zorunlu ve kesin bilgi nesnesi değil, birer sanı nesnesidir ve bilimsel etkinliğin temel akıl yürütme metodu olan apodeiktik akıl yürütme türünden bu yolla ayrılırlar. Diyalektiği eristik akıl yürütmeden ayıran ise belirtildiği gibi öncüllerinin olası ve doğruluğu uyuşuma bağlı olarak genel anlamda kabul edilmiş sanılardan ve kanaatlerden (*endoksa*) hareket etmesidir. Oysa eristik akıl yürütme, doğrudan hatalı öncüllerden yola çıkar ve belirli tarzlar ya da yollarla bunları görünüşte olası ve kabul edilmiş öncüller gibi gösterir. Buna istinaden diyalektik yapanın niyeti genel olarak tartışarak doğruyu elde etmek iken, sofistin ve eristik yapanın niyeti tartışmayı kazanmak ve bilge görünmektir.

⁹⁵ Çiçekdağı, ATÇ, s. 57.

⁹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 83, 1004b15-26.

Aristoteles diyalektiği kabaca güvenilir bir akıl yürütme türü olarak yorumlamakla birlikte diyalektik öğrenmenin ve diyalektik bilginin çeşitli açılardan faydalı olduğunu da vurgular. Buna göre diyalektik bilme, günlük yaşamda genel geçer kanaatlerin sorgulanmasını, o anki durumda otorite olarak kabul edilen kanaat önderleri ile halk adamlarının kendilerine dayanılarak kabul edilmiş olan öncüllerin ve temellendirmelerin kritik edilmesini, belirli tartışmalarda yapılan mantık hatalarının daha iyi görülmesini, dolayısıyla doğru öncüllerle daha iyi felsefe yapılabilmesini ve bu gibi bilimlerin ilkelerinin belirlenmesinde yarar sağlar.⁹⁷

1.2.4.1.1. Diyalektik Önerme

Aristoteles diyalektik bir önermenin ve genel olarak diyalektik bir argümanın hiç kimse tarafından savunulmayan şeyler ile herkes tarafından kabul edilen aşikâr şeyler arasındaki meseleler hakkında olmak zorunda olduğunu belirtir. Buna göre diyalektik önermeler, çoğu insan tarafından bilinen, bilgeler ile filozoflar tarafından ele alınmış konular hakkındadır ve diyalektik bir tartışmanın soru konusunu oluştururlar.⁹⁸ Bu yüzden diyalektik bir önerme aynı zamanda bir soru önermesidir, çünkü soru konusu haline getirilmiş meselelere dayanılarak formüle edilirler. Diyalektik olarak tartışılmak üzere soru konusu edinilmiş meseleler aynı zamanda diyalektik birer problemdir. Ancak diyalektik olarak formüle edilebilecek her önerme diyalektik bir problem değildir. Çünkü kimse tarafından savunulmayan veya herkes tarafından doğruluğu açıkça kabul edilmiş şeyler hakkında ortaya konulabilecek diyalektik bir soru-önerme, doğallıkla hiç kimse tarafından tartışılmaya değer bir problem olarak görülmez.⁹⁹

Aristoteles aynı zamanda çeşitli sanatların öğretilerinin dayandığı ve bu öğretilerle bağlantılı öncüllerin de diyalektik önermeler olarak ele alınabileceğini belirtir.¹⁰⁰ Sanı ve olası olarak öncüller oluşturulduğunda ve genel olarak kabul edildiğinde, bu öncüllere karşıt olan başka genel olarak kabul edilmiş öncüller formüle edilir; “sözgelimi”, diyor Aristoteles *Topikler* I,10’da, “dostlarına iyilik etmek

⁹⁷ Aristotle, *Topics*, ss. 3-4, 101a25-101b4.

⁹⁸ Aristotle, *Topics*, s. 9, 104a4-12.

⁹⁹ Aristotle, *Topics*, s. 9, 104a4-8.

¹⁰⁰ Aristotle, *Topics*, s. 9, 104a12-18.

gerekirse, düşmanlarına da kötülük etmek gerekir.”¹⁰¹ Buna göre, “dostlarına iyilik etmek” diyalektik bir öncül olarak kabul edildiğinde, “düşmanlarına kötülük etmek” de dikotomik olarak çıkarsanan diğer bir diyalektik öncül olacaktır. Öyleyse diyalektik önerme ve argümanla yapılan şey öncüller belirlemek, bu öncülleri insanların çoğunluğu ve bilgeler gibi tanınmış, saygın kimselerin genel görüşlerine dayandırarak bir çıkarımda bulunmak üzere tartışma metoduyla belirli problemleri çözmektir.¹⁰²

1.2.4.1.2. Diyalektik Problem ve Diyalektik Tez

Diyalektik problem Aristoteles tarafından bir bilgiyi ve gerçeği elde eden ya da elde etmeye katkıda bulunan ve bu yönüyle bir problemin çözümüne doğrudan yardımcı olan veya bu türden başka bir sorunun çözümüne yardımcı olarak bunu yapan araştırma konusu olarak tanımlanmıştır.¹⁰³ Bazı problemler, sadece bilmek amaçlı olabileceği gibi sırf getireceği faydadan dolayı da araştırma konusu edilebilir. Bununla birlikte sadece merakın getirdiği bilme isteğiyle bilmek için değil de kendisinin bilgisi aracılığıyla başka şeyler öğrenmek için bilinmesi gereken konular da vardır. Aristoteles bunlara örnek olarak da ruhun ölümsüzlüğü, evrenin başlangıcı gibi konuları verir.¹⁰⁴

Aristoteles belli başlı problemlerin çıkış noktalarını belirledikten sonra bir de “diyalektik tez” kavramına değinir. Diyalektik tez, söz konusu durumlarda problemlerden biridir; ancak onun bilhassa vurguladığı üzere Antisthenes, Herakleitos gibi “hatırı sayılır” filozoflar ve bilgeler tarafından genel kanıyla ters düşen diyalektik problemlerle ilgili tezlerdir; sözgelimi, her şeyin bir savaş olduğu ya da “mümkün hiçbir savaşın olmadığı” tezleri gibi.¹⁰⁵ Bu gibi tezler, her ne kadar genel olarak kabul edilmiş öncüllerle aykırı bir iddiayı gündeme getiriyorsa da bu iddialar doğası itibarıyla doğru veya yanlış olabilirler. Bununla birlikte yine her tez bir problem olarak

¹⁰¹ Aristotle, Topics, s. 9, 104a24-21.

¹⁰² Engin Delice, **Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt ve Diyalektik İlişkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 23.

¹⁰³ Aristotle, Topics, s. 10, 104b1-3.

¹⁰⁴ Aristotle, Topics, s. 10, 104b3-12.

¹⁰⁵ Aristotle, Topics, s. 10, 104b19-28.

ele alınsa da her problem bir tez değildir. Çünkü her problem hatırı sayılır bir filozof ve bilge tarafından dile getirilmemiştir veya genel görüşle bir çelişki içinde değildir.¹⁰⁶

1.2.4.1.3. Diyalektik Argüman

Aristoteles bu noktadan sonra mantıksal bir sıra izleyerek diyalektik argüman türlerini “tümdengelim” (deduction) ve “tümevarım” (induction) olarak ayırma yoluna gider.¹⁰⁷ Tümdengelim, zorunlu ya da olası öncüllerden bir sonuç çıkarmaktır; tümevarım¹⁰⁸ ise bir şeyin bir parçası hakkında ve tikel olan öncüllerden evrensel ve tümel bir öncüle varmaktır. Diyalektik açıdan tümevarımı insanların aşına olduğu belirli olgular hakkında genel geçer bir öncülü ortaya koyması bakımından daha açık ve ikna edici olarak ele alan Aristoteles, tümdengelim ise çelişkili öncülleri öne süren muhataba karşı daha etkili bir argüman biçimi olarak ifade eder.¹⁰⁹ Diyalektik bir argümanda tümdengelim ile argüman dört yolla sağlamlaştırılır; (I) önermelerin sağlama alınması, (II) belirli bir açıklamanın kaç farklı anlamda kullanıldığını idrak etme gücü, (III) bu farkların keşfi, (IV) benzerliklerin araştırılması.¹¹⁰ Önermelerin ayırımı yapıldığında bakılacak olan şey kendileriyle, önermelerin karşılık geldikleri nesnelerin ayırımında cinslerin aynı olup olmadığına bakılır.¹¹¹ Benzerliklerin araştırılmasında ise nesnenin cinse ve öteki türe göre durumu hesaba katılır.¹¹² Ayrıca önermelerin araştırılmasının ve ayırt edilmesinin, onların konuları bakımından ne türden öncüller oldukları ve hangi kimseler tarafından kabul edildiklerini görmede de faydası vardır. Bu yüzden bir öncülde geçen terimlerin anlamını ve kaç farklı anlamda kullanıldığını bilmek gerekir:

“Bir terimin ne kadar anlamda kullanıldığı açık olmadığı sürece, soru soranın da cevap verenin de zihinlerini aynı şey üzerine yönlendirememeleri mümkündür; oysa bir defa ne kadar çok anlamı olduğu ve de bunlardan hangisinin açıklamalarını yaparken onun zihnini yönlendirdiği açık hale geldiği zaman,

¹⁰⁶ Aristotle, Topics, s. 11, 104b29-105a2.

¹⁰⁷ Aristotle, Topics, s. 11, 105a10-11.

¹⁰⁸ Buradaki haliyle ‘tümevarım’ kavramını, Aristoteles’in ‘epagoge’ kavramından ayırmak gerekir.

¹⁰⁹ Aristotle, Topics, s. 11, 105a11-19.

¹¹⁰ Aristotle, Topics, s. 11, 105a22-25.

¹¹¹ Aristotle, Topics, s. 17, 107b38-108a5.

¹¹² Aristotle, Topics, s. 17, 108a7-17.

bunu argümanına gönderme yapmak için hatalı kullanırsa o zaman soru soran gülünç görünecektir.”¹¹³

Buna göre bir argümanda geçen terimin kastedilen anlamı, yani belirli bir şeye belirli bir şekilde işaret ettiği anlamıyla ortaya konulduktan sonra aynı terimin argümanın diğer bir önermesinde farklı bir anlamıyla ortaya konulması karışıklığa yol açacak ve hem argümanın hem de soru soranın inandırıcılığını zayıflatacaktır. Aslında çok anlamlılığa bağlı olarak ortaya çıkan tüm hatalı ve görünüşte kabul edilmiş öncüllere dayanan argümanlar için söz konusu olan durum budur. Şöyle ki, bir tartışmada bir argümanda geçen terim soru soran açısından referans alınmış bir anlamına göre sorulduğunda, cevap veren terimin bu anlamına göre bir cevap öne sürer. Tartışmanın ilerleyen safhasında soru soran bu sefer aynı terimin bir başka anlamı üzerinden bir sonuç çıkarır ve cevap verene başta öne sürmüştüğü farklı olan bu sonuç önermesini kabul ettirerek çelişkiye düşürmeye veya çelişkiye düştüğünü ispatlamaya çalışır.¹¹⁴ Böylece cevap veren görünüşte çürütülme durumuyla karşı karşıya bırakılır. Tümdengelimlin çelişkili önermeler öne süren muhabata karşı daha tesirli olması ile kastedilen de ilk olarak terimin ortaya koyulduğu anlamıyla ilgili öncülde bir çıkarım yaparak elde edilen sonucun, sorgulayanın daha sonra terimin farklı anlamı üzerinden ortaya koymuş olduğu sonuç ile çeliştiğini göstermektir.

Ayrımların ortaya konmasının bir diğer faydası ise şeylerin neliklerinin bilgisi ve tanımlarını formüle etmek ile nesnenin aynılığı ve farklılığı üzerine yapılan çıkarımların olanağını sağlamasıdır. Çünkü nesne ile öteki nesne ve kavram ile nesnesi

¹¹³ Aristotle, Topics, s. 17, 108a22-27.

¹¹⁴ Geleneksel bir diyalektik tartışma şöyle yürütülür. Soru soran kimse, aslında kendi öncülünü ve bir önermeyi soru formunda ortaya koyar. Sözgelimi, soru soran “Cesaret bir erdem midir?” ya da “Cesaret bir erdemdir, öyle değil mi?” şeklinde bir soru gündeme getirir. Cevap veren de “evet” veya “hayır” şeklinde bir bildirimde bulunarak, “Cesaret bir erdemdir.” ya da “Cesaret bir erdem değildir.” gibi bir önerme elde edilir. Böylece soru soranın ve cevap verenin elinde, kendisine dayanarak çıkarımların ortaya konulacağı bir önerme, yani bir öncül vardır. Aristoteles’in kimi zaman ‘soru’ ve ‘önerme’ için “öncül” veya ‘öncül’ için “soru” sözcüklerini kullanması da bundan ileri gelir. Soru soran, daha sonra bu öncüle göre bazı çıkarımlarda bulunur, diğer bir deyişle sorularına devam ederek ortaya cevap verenin cevaplarına göre yeni öncüller ortaya koyar. Bu öncüller, başta elinde tutmuş oldukları öncüle dayanarak yapılan çıkarımlardır. Böylece tartışmanın başındaki önerme bir öncül, ona dayanarak yapılan çıkarımlar da sonuç haline gelir. İlgili konudaki çelişki de başta ele almış oldukları öncülün terimlerinin anlamları hakkındaki uyulması ile daha sonra soru soranın bu terim veya terimlerin başka anlamlarına göre yaptığı çıkarımın, yani sorularının arasındaki anlamsal karışıklıktan kaynaklanmaktadır. İkinci bölümdeki çözümlemelerde çürütmelerin bu yapıyı taklit ettiğini akılda tutmak gerekir.

arasında bir ayrım ortaya konulduğu zaman, “bu nesnelerin bir tek ve aynı şey olmadıklarını göstermiş oluruz”.¹¹⁵ Aynılığın araştırılması hem tümdengelimsel hem de tümevarımsal argümanlar için de faydalıdır, çünkü belirli türler aynı nitelikleri paylaşmaları dolayısıyla aynı cinsin altında toplanırlar. Ayrıca bir şeyin belirli bir niteliğinin o şeyle benzer ve aynı olanlar için de aynı niteliğ  sahip olduğu sonucuna varmak yaygın bir görüştür.¹¹⁶

Sonuçta diyalektik olarak yapılan her türlü akıl yürütme mutlak anlamda doğruyu ya da bir kesin bir sonucu ortaya koymamaktadır. Çünkü diyalektik öncüller doğası gereği zorunlu ve kesin değildir; ancak yine de diyalektik olası öncüllerin ortaya konulmasında, düşüncelerin düzeltilmesinde ve problemlerin çözümünde yararlar sağlar. Ayrıca tartışma üslubu açısından Aristoteles’in belirttiği üzere diyalektik, sorgulayanın ve cevap verenin argümanlarında önerme ve terimler ile onların anlamları arasında bir tutarlılık sağlama ve safsataya düşmeme konusunda da yarar sağlamaktadır.¹¹⁷ Böylece diyalektikte bir kimsenin genel görüşü aykırı bir öncül  ne sürdüğünde bile bunu mantık ve tartışma üslubuna uygun bir argüman olarak ortaya koyabilmesi ve cevap verenin buna ayak uydurabilecek kadar diyalektik akıl yürütmeye yatkın ve idrak gücüne sahip olması beklenir.

¹¹⁵ Aristotle, Topics. s. 18, 108a37-108b7.

¹¹⁶ Aristotle, Topics, s. 18, 108b8-14.

¹¹⁷ Aristotle, Topics, s. 17, 108a27-28.

İKİNCİ BÖLÜM

ERİSTİK AKIL YÜRÜTME VE TARZLARI

2.1. SOFİSTÇE ÇÜRÜTMELER

Aristoteles diyalektik ve eristiği soru soran ve cevap veren olarak karşılıklı akıl yürütme bağlamında ele almakla birlikte, *Topikler*'de özel olarak diyalektiği çözümlenme işine girdiğini *Sofistçe Çürütmeler*'de de dile getirirken,¹¹⁸ bu yapının esas konusunun ise “eristik” olduğunu ifade eder.¹¹⁹ Daha önce belirtildiği gibi, diyalektik ve eristik akıl yürütme türleri bazı açılardan benzerdirler. Öncüllerinin doğasından kaynaklanan, daha doğrusu eristik olarak ortaya konulan argümanın diyalektik öncüller olan *endoksalardan* hareket ediyormuş gibi görünmesinden ileri gelen bu benzerlik, aynı zamanda “tartışma” olgusundan da kaynaklanır. Hatırlanacağı üzere, Aristoteles *Metafizikte* diyalektik ve sofizmin genel olarak tartışmayla ilgili olduğunu belirtmişti. Burada sofizm ile kastedilen, genel olarak sofistler tarafından yapılan retorik ve eristik akıl yürütmedir. Konusu “eristik” olarak belirlenen *Sofistçe Çürütmeler*'in adı da bu ilişkiden gelmektedir. Bununla birlikte o, eristik akıl yürütme ile sofizmi birbirinden ayırır. Sofistler, bilge olmadıkları halde bilge görünerek kazanç sağlamaya çalışan kimselerdir; dolayısıyla sofizm ya da genel olarak sofistçe olan şeyler ile bu amaca uygun edimler kastedilir.¹²⁰ Eristik ise, doğrudan tartışmak ve tartışmayı kazanmak ile ilgilidir.¹²¹ Bu bakımdan Aristoteles'e göre,

“Öyleyse, yalnızca zafer uğruna bunları yapan insanlar eristikçi ve kavgacı addedilirken, bunları ün ve zenginlik uğruna yapanlara ise sofistler denir...Kavgacılar ve sofistler aynı akıl yürütmeleri kullanırlar, ama aynı amaçla değil...amacı yalnızca görünürde bir zafer olduğu sürece eristik olur, amaç bilgelik taslamak olduğu sürece de, sofistçe...”¹²²

¹¹⁸ Aristoteles, SÇ, s. 15, 165b12.

¹¹⁹ *Organon* külliyatı içerisinde *Sofistçe Çürütmeler*, *Topikler*'in devamı olarak kabul edilir.

¹²⁰ Aristoteles, SÇ, s. 13, 165a20-26.

¹²¹ Eristik, etimolojik olarak “ihtilaf”, “anlaşmazlık” anlamlarına gelen Yunanca “*eris*” kavramından gelmektedir.

¹²² Aristoteles, SÇ, s. 49, 171b28-37.

Sonuçta “eristik” veya “sofistik” bir ilgiyle olsun her iki kavram ile de öncüllerinden görünürde bir çıkarım ve görünürde bir çürütme yaparak muhatabı ikna etme ve tartışmayı kazanır görünme edimine işaret edilmektedir.¹²³

Aristoteles *Sofistçe Çürütmeler*’de *Topikler*’in aksine genel olarak kabul edilmiş öncüllerden, yani *endoksa* kavramından yola çıkarak bir çözümleme yapmaya girişmemiştir. Bu yüzden diyalektikte sıkça görülen hatırı sayılır filozofların ve kanaat önderlerinin “tartışmaya layık” problemleri ve tezlerini çıkış noktası olarak almaz. Bunun yerine doğrudan “safsatalar” üzerinden konuyu belirler ve genişletir.¹²⁴ Çünkü üç tür çıkarım biçimi olarak belirlenen, doğru öncüllerden zorunlu olarak sonuç çıkarma olan apodeiktik, olası öncüllerden olası sonuçlar çıkarma olan diyalektik ve peirastik, hatalı öncüllerden hatalı sonuçlar çıkarma olan paralojistik ve eristik akıl yürütme türleri, birbirlerinden öncüllerinin doğası bakımından ayrılmıştı. Bu açıdan konu ilgili iki eserde birlikte ele alınıyormuş gibi görünse de Aristoteles eristiği diyalektikten sonra ele almıştır. Onun amacı da mantıksal olarak izlediği yol gibi aynıdır; akıl yürütmenin türlerini belirlemek, onları çözümlemek ve doğru akıl yürütmeyi hatalı olandan ayırt etmektir.

2.2. ERİSTİK AKIL YÜRÜTME

2.2.1. Çıkarım ve Çürütme

Aristoteles sofistçe bir çürütme ya da spesifik olarak “eristik” için “çürütme görünüp de çürütme olmayan safsatalar” tanımını yapar.¹²⁵ Bu tanımlamalardan hareketle ‘çürütme’ ve ‘çıkarım’ kavramları arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak temel önemdedir. Öyle ki, *Sofistçe Çürütmeler*’in ilk satırlarında da bu kavramlar ele alınır;

“Çıkarım ve çürütme de aynı tarzdadır –bunların bazıları sağlamdır, bazılarıysa değildir...Çıkarım, ortaya konmuş birtakım ifadelerden hareketle, onlardan zorunlu olarak çıkan başka bir şey söylemektir; çürütme ise, ortaya konan bir sonuçla çelişen bir çıkarımdır.”¹²⁶

¹²³ Aristoteles, SÇ, s. 47, 171b7-10.

¹²⁴ Bkz, Aristoteles, SÇ, s. 7.

¹²⁵ Aristoteles, SÇ, s. 11, 164a20-21.

¹²⁶ Aristoteles, SÇ, s. 11, 164a33-35, 165a1-4.

Bu durumda çıkarım (*sylogismos*) ile basitçe öncüllerden belirli bir sonucun çıkarıldığı akıl yürütme edimi kastedilmektedir. Çürütme (*elegkhos*) ile de bu sonucun öncülleri ile çeliştiğini ortaya koyan bir çıkarım yapma edimi kastedilir. Kısacası çürütme de bir çıkarımdır, ancak her çıkarım bir çürütme değildir; çünkü gerçek bir çürütme yapabilmek için çıkarımın öncülleri ile çelişiyor olması gerekir. Öyleyse sofistçe ya da eristik tarzda yapılan bir çürütme, gerçekte değil ama görünüşte bir çelişkiye dayanarak yapılan çürütme olarak anlaşılmalıdır. Buna göre ‘safсата’ terimi de görünüşte çürütme ve hatalı akıl yürütme tarzı olarak kavramsallaştırılır.

Aristoteles’in perspektifindeki mihenk taşı, çürütmenin değinildiği gibi tartışma bağlamında gerçekleştiğidir. Antik Yunan çağında bir mesele hakkında iki kişi arasında spontane bir şekilde gerçekleşen tartışmalarda dahi, bir taraf sorgulayan ya da soru soran (questioner) ve bir taraf da sorgulanan ya da cevap veren (answerer) olarak kavrandığı için, iletişim biçiminin yönü de bir yanda sorgulayanın soruları, diğer yanda sorgulananın daha çok “evet-hayır” şeklindeki cevapları şeklinde seyrederdi.¹²⁷ Soru soran ile cevap veren -ya da iddia makamı ile muhatap olarak da ifade edilebilir- tarafından ortaya konulmuş argümanlar, sorgulayanın soruları ile cevap verenin bunlara verdiği çelişkili cevaplar aracılığıyla çürütülmeye veya karşı argüman temellendirilmeye çalışılırdı. Buna göre, soru soran eğer eristik akıl yürütmeye dayanarak bir argümanı temellendirmeye çalışıyorsa, bunu olası gibi görünen ama olası olmayan hatalı öncülleri öne sürerek yapar. Eğer cevap vereni çürütmeye çalışıyorsa, ona çeşitli sorular sorarak cevap verenin başta ortaya koymuş olduğu veya kabul ettiği öncül veya öncüller ile çelişen sonuçları ona kabul ettirmeye çalışarak bunu yapar.¹²⁸ Bu açıdan, Aristoteles muhatapta çelişki yaratmanın beş farklı

¹²⁷ Burada bir parantez açmakta yarar var. Diyalektik Argüman (s. 31) başlığı altında 114. dipnotta değinildiği gibi, Antiklere has diyalektik bir tartışma bağlamında bir öncülün soru biçiminde ortaya konulduğunu hatırlamak gerekir. Buna istinaden diyalektik bir tartışmada çıkarım, bir öncülden hareketle ortaya bir sonuç koymadır; çürütme ise bu sonuç önermesinden hareketle yeni çıkarımlar yapmaktır. Çürütmenin kendisi de bu bölümde açıklandığı gibi bir çıkarım olduğu için, çürütülen ‘önerme’ ilk çıkarımın yapıldığı argümanda bir ‘sonuç’ iken, aynı önerme çürütmenin yapıldığı argümanda bir ‘öncül’ konumundadır. Çünkü çürütme de bir çıkarım olarak o sonuçtan çıkaracağı yeni sonuçlar ile çelişkiyi -ya da görünüşte çelişkiyi- ortaya koymak için başta sonuç olan önerme şimdi yeni çıkarımların dayandığı öncül haline gelir. Bu açıdan, bu bölümde yapılacak çözümlemelerde genel olarak terimler arasındaki farklara uygun bir sözcük kullanımına gayret etsem de, bahsedilen bu durumlardan ötürü kimi zaman aynı önermeden “soru”, “öncül” veya “sonuç” olarak bahsedilebileceğini belirtmek isterim.

¹²⁸ Screiber, s. 12.

yolu olduğunu ifade eder. Çürütme ile birlikte bunlar, “...yanlışlama, paradoks, dil bilgisi hatası [soloikismos] ve beşincisi, muhatabın gevelemesi (bu ise aynı şeyi tekrar tekrar söylemeye mecbur bırakmaktır)” yolu ile gerçekleştirilir.¹²⁹

Yanlışlama (falsity), bir noktada ortaya konulan iddianın basitçe yalanlanması ya da reddedilmesidir. Paradokslar ise görünüşte tutarlı önermelerden oluşuyormuş gibi görünen bir argüman içinde birbiri ile çelişen ifadelerin yer almasıdır. Dil bilgisi hatası ya da *soleikismos*, dilin gramer kurallarına uygun olmayan sözcüklerin veya eklerin uyluşım dışı kullanımıyla ilgilidir; sözcğelimi “duvar” sözcüğünü ifade etmek isterken “duvak” sözcüğünü kullanmak gibi yapılan hataları kapsayan *catachresis*, buna örnektir.¹³⁰ Muhatabın gevelemesi ise “aynı şeyi defalarca söyletme” ile muhatabın kendi iddiaları üzerinde dönüp durması ve görünüşte bir yere varamayacağını gösterilmesi ile ilgilidir.¹³¹

En çok kullanılan yöntem, Aristoteles’in belirtmiş olduğu gibi muhatabı “çürütür görünmektir”.¹³² Bu noktada soru soran, cevap verenin öncüllerine uygun gibi görünen başka öncülleri, diğer bir ifadeyle cevap verenin başta ifade etmediği ya da ele alındığı anlamıyla kastetmediği hatalı öncüller öne sürer. Bu yüzden tüm eristik akıl yürütmeler, ortaya konulmuş argümanla ya da genel olarak tartışılan konuyla ilgisiz (irrelevant) bir çıkarım ve çürütme yapma edimine karşılık gelmektedir.

2.2.2. Adlar ve Şeyler

Aristoteles’e göre dil ve dilin kullanım şekli, *logosun* bir parçası olarak her zaman temel önemde olmuştur. Akıl yürütmeler açısından öncüller ve argümanlar, sonuçta ad ve eylemler olarak sözcüklerden oluşan önermelerdir ve dil aracılığıyla ifade edilirler. Buna göre eristik bir akıl yürütme ile safsatalar temelini adlar ve şeyler, diğer bir ifadeyle dil ve dış dünya arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde kavranamamış olmasında bulur. *Yorum Üzerine*’de adların ve tümcelerinin anlamlarının uyluşıma bağlı

¹²⁹ Aristoteles, SÇ, s. 15 165b13-20.

¹³⁰ Oxford Referance, “Catachresis”, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810104548549>, (23.12.2019).

¹³¹ Aristoteles, SÇ, s. 15, 165b21-22.

¹³² Aristoteles, SÇ, s. 15, 165b17-18.

olduğuna ve kendi başlarına nominal bir simgeden ibaret olduklarına dair belirlenimler,¹³³ etkilerini *Sofistçe Çürütmeler*'de de göstermektedir;

“Tartışmaya şeylerin kendilerini getirmek diye bir şey söz konusu değildir, ama adlar şeylere karşılık gelsin diye kullanılan simgeler olduğu için, adlardan çıkan sonucun şeyler için de geçerli olduğunu düşünmeye meylederiz...Ama benzerlik yok. Sonuçta adlar ve kavramların [logos] çokluğu sınırlı, şeylerin sayısı ise sonsuz. Öyleyse aynı kavramın [logos] ve tek bir adın birçok şeye işaret etmesi kaçınılmaz. ...marifetli olmayanlar bilenler tarafından yanıltılırlar, aynı tarzda, tartışmalarda [logos] da, adların güçleri konusunda deneyimsiz olanlar safsataya düşerler–hem kendileri konuşurken hem de başkalarını dinlerken.”¹³⁴

Sözcüklerin dış dünyadaki şeyler çokluğunun zihindeki imlerini temsil ettiklerine dair Aristoteles'in düşüncelerinden hareketle görünüşte çürütme ve safsataların dayandığı temel, dil ile dış dünyanın yapısı ve ontolojik durumu hakkındaki bilginin eksikliği, diğer bir açıdan doğru bir şekilde anlaşılamaması ile ilişkilendirilir. Bu ilişki anlaşılamadan safsatayla karşı karşıya kalan ve yanılgıya düşen kimseler, dil aracılığıyla sözel (verbal) bir tartışmada yapılan görünüşte bir çıkarımın gerçekteki bir olgu içinde geçerli olduğuna dair yanlış bir inanç geliştirirler. Çünkü bir kimsenin tartışmada ve düşüncede şeylerin kendisiyle değil, sözcüklerle düşünmesine paralel olarak ifadeler de mutlak anlamda şeylerin kendisi hakkında değil, adlar ve kavramlar hakkında bir netice ortaya koymaktadır. Bu yüzden bir önermenin ve öncülün olgusal olarak doğruluğuna ancak imlediği şeyin kendisine, yani dış dünyaya yönelerek yapılan bilimsel ve felsefi bir araştırma sonucu karar verilebilir. Sonuçta ifadede ortaya konulan öncüller yalnızca onların zihindeki imlerine gönderme yapmaktadır.¹³⁵ Bu durumda, sofistlerin yanıltmacalarına ve safsataya düşmek istemeyenlerin bu ayrımı idrak etmiş olması gerekir.

2.2.3. Eristik Akıl Yürütmenin Pratiği

Eristik tarzda yapılan tüm akıl yürütmeler hakkındaki en genel belirlemenin, çıkarım doğru bir şeye işaret ediyor olsa bile olası öncüllerden hareket ediyormuş gibi

¹³³ Aristoteles, YÜ, ss. 9, 11, 16a26-27, 17a1-2.

¹³⁴ Aristoteles, SÇ, s. 13, 165a7-19.

¹³⁵ Bkz. Schreiber, s. 15.

görünen ve diyalektik bir akıl yürütmenin mantıksal biçimini bir noktada taklit eden hatalı bir akıl yürütme türü olduğudur. Eristik yapan, bu hatayı olabildiğince gizlemek ve muhatapları çürüttüğüne ikna etmek ya da kendi argümanını doğruymuş gibi göstermek ister.¹³⁶ Bu açıdan, Aristoteles tartışmayla ilgisinde eristik akıl yürütmenin pratik temelini muhatabını çürütmek ve açmaza düşürmek olarak görmüştür. Açmaza düşürmek, bir argümanda hangi öncülün çıkarımı geçerli kılıp kılmadığı, yani sonuç ile bağlantılı olan öncüllerin durumu veya ortaya konulan öncülün nasıl ifade edileceği hakkında olur.¹³⁷ Bu yüzden tıpkı diyalektikte olduğu gibi eristikte de en ikna edici ve etkili yöntem, tümdengelim (sylogistikos) akıl yürütmeler olarak ifade edilmiştir.¹³⁸ Tümdengelim akıl yürütmelerin en ikna edici olanı ise en çok diyalektik öncüllerden -genel olarak kabul edilmiş öncüllerden- yola çıkıyormuş gibi görünenlerdir.¹³⁹ Çünkü olası ve uylaşıma bağlı olduğu için diyalektik öncüllerin yerini bir başkası alabilir; böylece benzer öncüllerden benzer sonuçların çıkarılması inancına dayanarak hangi öncülün hatalı olduğu konusunda bir açmaza düşülür. Bu da muhatabı açmaza düşürmenin kaçınılmaz yoludur. Tümdengelim ile geçerli bir çıkarımın yapıldığı bu açmazda eğer muhatap başta kabul etmiş olduğu öncülü reddederse, çürütüldüğünü de kabul etmiş olur; eğer çıkarımın dayandığı öncülü reddederse, genel olarak kabul edilmiş bir öncülü reddetmiş olur ki bu da tartışmada konumunu güç bir duruma sokar.

Bir diğer açmaza düşürme yolu ise eristik yapanın çürütmeye giriştiği öncüllerin sonuçlarını genel olarak kabul edilmiş kanılarla çelişki içinde olduğunu, bu çelişkinin sonuçtan mı yoksa öncülden mi kaynaklandığını ve çözümün nasıl gerçekleşeceğini açık etmeden ortaya koymasıdır.¹⁴⁰ Ne var ki diyalektik ya da eristik olsun;

“Bütün akıl yürütmeler için, bunların neye dayanarak ve hangi noktada dinleyeni safsataya düşürdüğünü yakalamanın kimileri için kolay, kimileri içinse zor olduğunu da akılda bulundurmak gerek –çoğunlukla öncekiyle aynı akıl yürütme olsa bile.”¹⁴¹

¹³⁶ Schreiber, s. 18.

¹³⁷ Aristoteles, SÇ, s. 109, 182b32-36.

¹³⁸ Aristoteles, SÇ, s. 109, 182b36-38.

¹³⁹ Aristoteles, SÇ, s. 109, 182b38-40.

¹⁴⁰ Aristoteles, SÇ, s. 109, 183a7-13.

¹⁴¹ Aristoteles, SÇ, s. 107, 182b10-14.

Çünkü bir şey hakkında belirli türde yapılan akıl yürütmeler, bir başka konu hakkında da aynı şekilde yaptıklarında bile herkes için aynı şekilde anlaşılabilir değildir. Yani konu ve bağlam değiştikçe, yapılan akıl yürütmenin biçimi ve tarzın inceliklerini kavrayabilme olanağı da değişir. Ayrıca Aristoteles'in değindiği üzere bunlar tartışma konusunda tecrübeli ve kıvrak zekalı insanlar söz konusu olduğunda da böyledir; çünkü filozoflar arasında da görülebileceği gibi çeşitli konuların doğası ya da ad ve şeyler arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında tam bir uyuşum yoktur.¹⁴² Bir filozof için “varolmak” ile “bir başlangıca sahip olmak” aynı şeylerken, bir başkası için farklı şeylerdir; yine kimisi ‘insan’ kavramını ‘hayvan’ ile aynı cins altında sınıflandırırken, kimisi ayırır. Dolayısıyla yapılan akıl yürütmenin ya da safsatanın “hangi cinse dahil olduğu ve çürütme olup olmadığını kavramak, her durumda aynı derecede kolay değil”.¹⁴³

Tüm bunlarla birlikte, Schreiber'in ifade etmiş olduğu gibi Aristoteles açısından hatalı bir akıl yürütmenin sonuçlarını kabul eden insanlar, bilgi ve tecrübeden ziyade dünya ve dil hakkında yanlış kanılara sahip insanlar olduğundan dolayı şeyler hakkındaki yanlış çıkarımlar ilgili inançları ile uyumlu görünür ve böylece kolaylıkla çürütülür ve çürütüldüklerine ikna edilebilir olurlar.¹⁴⁴ Bu yüzden bir kimsenin, sofistin ya da eristik yapanın yanıltmacalarına düşmemesi ve kendisinin de bir safsata yapmaması için tasım mantığına ve kurallarına temel olarak hakim olması, geçerli bir çıkarımı geçersiz bir çıkarımdan ayırabilmesi, öncüllerin doğasını ayırt edebilmesi ve buna göre akıl yürütmelerin türlerini, benzerliklerini ve farklarını anlayabilmesi, adlar ve şeyler arasındaki ilişkiyi doğru kavramış olması, dil ile dünya hakkında doğru inançlardan hareket etmesi ve akıl yürütmenin hakkında yapıldığı konuyu bilmesi gerekir.

2.3. ERİSTİK AKIL YÜRÜTME TARZLARI

Sofistçe Çürütmeler eseri kabaca iki bölümde değerlendirilebilir; birinci bölüm, eristik akıl yürütme ile safsatalar ve görünüşte çürütmelerin tarzları hakkında, ikinci bölüm de muhatabın bu safsatalar ile görünüşte çürütmelere nasıl karşılık

¹⁴² Aristoteles, SÇ, s. 107, 182b22-24.

¹⁴³ Aristoteles, SÇ, s. 109, 182b30-32.

¹⁴⁴ Schreiber, s. xiii.

vermesi ve genel olarak çözümleri hakkındadır. Buradaki hususlar altında Aristoteles'in eristik tarzları ele alırken kullandığı bazı örnekler, büyük oranda Eski Yunancanın yapısı ve morfolojisine bağlı ve başka dillere çevrildiğinde onları bir safsata haline getiren özelliklerini kaybettiren türden örneklerdir. Bu, *Sofistçe Çürütmeler* üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan *Aristotle on False Reasoning* eserinde Schreiber'in de ayrıca değindiği bir zorluktur. Bu açıdan ben, bu örnekleri açıklarken daha çok esinlendiğim veya konuya ilgili olarak uydurduğum Türkçe diline uygun ve güncel literatürdeki sınıflandırmanın kapsamına girdiği kabul edilen tarzlara denk düşen örnekler kullanma eğilimi gösterdim. Bunun yanında diğer zorluklar, Aristoteles'in ilgili eserinde bağlamın ve açıkladığı haliyle safsata örneklerinin her zaman o tarza dair çözümlemeler ile örtüşmediği, tarzlar arasında bir tutarlılık olup olmadığı, eğer varsa bu tutarlılığı sağlayan mantıksal altyapının ne olabileceği ve eğer yoksa bunların nasıl tasnif edileceği veya nasıl anlaşılacağı gibi tartışmalı olan hususlardır. Ayrıca bu gibi meseleler, ilk durumda da bahsedilen Eski Yunanca ile çağdaş diller arasındaki morfolojik farklılıklardan dolayı yapılan çevirilerin tartışmanın içeriğini daha çetrefilli hale getirmesi ve bağlamı genişletmesi gibi yine Schreiber'in de problem etmiş olduğu ilave bir zorluk içerir.¹⁴⁵ Bu açıdan, konunun özünü elden kaçırmamak ve nihayetinde amacımı İkinci Bölümde Aristoteles'in eristik akıl yürütme ve tarzları olarak bahsettiklerini serimlemekle sınırlı tuttuğum için, onun mantıksal anlayışı içerisinde ki ilgili konuların iç tutarlılığı ve bugün ile olan ayrımları hususundaki ince tartışma hatlarını ele almadan, sadece bazı önemli olabilecek ilgili noktalara yüzeysel olarak değinmekle yetinmeyi uygun buldum. Buraya kadar bahsedilen iki durumun yarattığı zorluktan doğan olumsuz sonuç da benim açımdan eristik akıl yürütme tarzları ve safsataların ayrımları için Aristoteles bağlamındaki mantıksal tasniflemenin nasıl olduğu ya da olabileceği ile ilgili spesifik ve özgün bir açıklamanın eksikliği oldu.

¹⁴⁵ "...son zamanlardaki Birleştirme ve Bölmeyi bütün-parça olarak ilişkilendirme eğilimi konusundaki kafa karışıklığı hakkında ne söyleyebiliriz? İlkın, böyle bir yorumun en güçlü Aristotelesçi kanıtı olarak bahsedilen şey, yanlış bir çeviriye dayanır. Revize edilmiş Oxford çevirisinde...", Schreiber, s. 56.

2.3.1. Safsatalar ve Görünüşte Çürütmeler

Buraya kadar ortaya konulanlardan çıkan en temel sonuç, eristik akıl yürütmenin doğası gereği tartışmayla ilgili ve muhataba yönelerek görünüşte bir çürütme ve safsatalar aracılığıyla bir çelişki ortaya koymak olduğudur. Safsata ve görünüşte çürütmeler için eristik akıl yürütmenin ‘tarzlar’ı sözcüğü uygundur, çünkü bunlar belirli yollar aracılığıyla ve belirli pratiklere dayanarak gerçekleştirilirler.

Aristoteles soru soran ve cevap verenin karşılıklı muhakemesi ve sözel bir tartışma bağlamında gerçekleştirildikleri için eristik tarzları “dile bağlı” ve “dile bağlı olmayan” olarak ayırmıştır.¹⁴⁶ Dile bağlı olanlar (*lekses*), gramer, sentaks, anlam ve sözcüğün tümcenin bağlamı içindeki konumu gibi dilin yapısı ve nitelikleri ile ilgili olan tarzlardır.¹⁴⁷ Dile bağlı olmayanlar ise daha çok dilin ontolojik boyutu ve kategoriler ile ilgili olan tarzlardır. Dile bağlı olan altı tarz belirlenirken, dile bağlı olmayan tarzların sayısı ise yedi olarak ifade edilir.¹⁴⁸ Schreiber açısından Aristoteles’in dili merkeze alarak yaptığı bu ayrımla tarzların birbirlerinden ayrıldığı nokta, eristik akıl yürütmeyi göz önüne alırken “bir failin bakış açısından ziyade sofizmin potansiyel bir kurbanının bakış açısı” üzerinden çözümlemeye girişmiş olmasıdır.¹⁴⁹ Çünkü Aristoteles görünüşte çürütmeler ile safsataların ve bunların çözümleri için tarafların hareket noktasının her zaman dil ile ilgili olduğu ve dil üzerinden şekillendiğini düşünmüştür. Denildiği gibi, onun anlayışında karşılıklı muhakeme sırasında tarafların hakkında akıl yürüttükleri şey, ortaya konulan argümanlar, yani ifadeler ve kullandıkları dildir. Bu açıdan taraflardan biri safsata yaptığı zaman muhatabına bunu ikna ettirmiş ya da cevap veren açısından bu yanıltmacaya düşülmüş ise, bunun nedeni dil ve dünya hakkında yanlış bir inanca veya varsayımına sahip olmasındandır. Bu, aynı zamanda eristik akıl yürütmelerin hangi zemin üzerinde durduğu ve başarısının neye dayandığını da gösteren ayırt edici

¹⁴⁶ *Sofistçe Çürütmeler* eserinin Türkçe çevirisinde “dil kullanımına dayanan” ve “dil kullanımına dayanmayan” olarak belirtilen ayrım bu tezde “dile bağlı olan” ve “dile bağlı olmayan” olarak ifade edilmektedir., Aristoteles, SÇ, s. 17, 165b23-25.

¹⁴⁷ Christof Rapp, “Aristotle’s Rhetoric”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2010 Edition), (Ed. Edward N. Zalta), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/aristotle-rhetoric/>, (25.04.2020).

¹⁴⁸ Aristoteles, SÇ, ss. 17, 21, 165b25-30, 166b21-28.

¹⁴⁹ Schreiber, s. 3.

unsurlardan biridir. Diğer bir unsur ise, daha sonra değinileceği üzere ilgili tarzlardan biri olan ‘çürütmeye ilişkin bilgisizlik’ (*ignoratio elenchi*)dir.¹⁵⁰

2.3.1.1. Dile Bağlı Tarzlar

Dile bağlı tarzların karakteristik özelliği, şeylerin türleri arasındaki farka bağlı olan terimlerin sofistik veya eristik tarzda kullanımına dayanmasıdır. Eristik akıl yürütenin dilin kullanımıyla görünüşte bir çıkarım ya da çürütme elde etmede hangi yolları kullandığı dilin kullanım tarzına göre değişse de, temel olarak şeylerin sayısız çokluğuna karşı onlara işaret etmek için kullanılan sınırlı sayıdaki adlar ve temsil ettikleri şeylerle arasındaki farktan kaynaklanır.¹⁵¹ Bu yüzden adlar ile temsil ettikleri şeyler arasında kurulan bu analojiye dayanarak, her dil tekil olarak ayrı veya türce farklı olan şeyleri aynı sözcüklerle karşılamak zorundadır. Şu ya da bu insan için genel olarak ‘insan’ ya da insan, hayvan ve bitki için ‘canlı’ terimini kullanırız. Farklı anlamlarda ve evrendeki şeylerin çokluğu için genel terimlerin (multivocity) kullanımı diller arasında farklılık gösterse de bu her dilde olan bir durumdur. Bununla birlikte Aristoteles dilin doğası gereği sahip olduğu bu özelliği dile bağlı tarzların temeli olarak *Sofistçe Çürütmeler*’de merkezi bir rolde ele almamıştır. Bunun yerine farklı şeylere ve türlere işaret eden eş sesli terimler üzerinde durmuştur.¹⁵²

Bunların dışında Aristoteles’in vermiş olduğu ve çözümlemeleri aydınlatmak için kurgulanmış ya da alıntılanmış çoğu örnek bir kategorik önerme ve tasım formunda değildir. Zira verilmiş bazı örneklerin Türkçe veya başka dillere çevrildiği zaman bir safsata oluşturmaları da mümkün değildir.¹⁵³ Bu örneklerle birlikte dile bağlı tarzlardaki safsatalar ‘çift anlamlı olanlar’ (double meaning) ve ‘çift anlamlı olmayanlar’ şeklinde iki alt sınıfa ayrılabilir. Fakat bu ayrım açık bir şekilde Aristoteles’in belirttiği bir ayrım değil, daha çok Schreiber’in yorumlarıyla birlikte Aristotelesçi tipolojiye sadık kalınarak açıklayıcı olması amacıyla yapılan bir ayrımdır.

¹⁵⁰ Bkz. 2.3.1.2.3. Çürütmeye İlişkin Bilgisizliğe Bağlı, s. 65.

¹⁵¹ Schreiber, s. 11.

¹⁵² Schreiber, s. 11.

¹⁵³ Bkz. *Aristotle on False Reasoning*’de “The Divine Achilles left fifty men one hundred” örneği, Schreiber, s. 65.

Kategorik mantık açısından dile bağlı tarzlar arasında çift anlamlılık üreten safsata türlerinde yapılan şey, basit bir tasım formunun üç farklı terimi içerdiği yerde terimlerden birisinin iki farklı şey hakkında olması, diğer bir deyişle iki farklı anlamda kullanılmasıdır. Fakat bu terimler öncüllerde farklı anlamlarda kullanılıp farklı şeylere gönderme yapsalar da sesteş olduklarından ve aynı şekilde yazıldıklarından dolayı görünüşte aynı terim gibi ele alınırlar. Bu durumda:

“M₁ a P”

“S a M₂”

“S a P”

gibi biçimde geçerli bir tasım formu ortaya konmuş görünür.¹⁵⁴ Ancak geçerlilik sadece görünüştedir, çünkü orta terim olarak M, öncüllerde iki farklı anlamda -M₁ ve M₂- kullanıldığı için sonucun öncül veya öncüller ile bir ilgisi yoktur. Bu yüzden tasım mantığı açısından sonuç önermesi kendi başına doğru olsa bile çıkarım mantıksal olarak geçersizdir. Sofistlerin çıkarım ve çürütmelerinin genel olarak konuyla ilgisiz bir şey hakkında olmaları ve görünüşte çürütme yapmaları ile kastedilen de budur.

2.3.1.1.1. Eşadlılık

Aristoteles’in ilk olarak ele aldığı eristik tarz olan ‘eşadlılık’ (*homonymia*), *Kategoriler*’de “yalnızca adları ortak, ada göre varlığın tanımını başka olanlara eşadlılar denir”¹⁵⁵ şeklinde tanımlanır. Eşadlılık, bir argümanda geçen aynı terimin birden fazla anlamda kullanılmasıyla yapılan hatalı çıkarımdır (*fallacia equivocationis*). Örneğin;

“Zayıf insanlar, yalan söylerler.”

“A. Lincoln, zayıf bir insandır.”

“ O halde A. Lincoln, yalan söyler.”

¹⁵⁴ İlgili örnekte iki farklı anlama gelen orta terim ‘M’ üzerinden gösterilmiş olsa da, bu zorunlu değildir. Herhangi bir terim, herhangi bir öncülde ve sonuçta bu tarzda kullanılabilir. Aynı şekilde, tasım figür ve sıralanım bakımından örnekteki formda olmak zorunda da değildir.

¹⁵⁵ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a1-2.

gibi bir argümanda ‘zayıflık’ ilk öncülde irade ve ahlaki olarak zayıf olma anlamında, ikinci öncülde ise kilo ve fiziksel görünüş bakımından zayıf olma anlamında kullanılarak birbiriyle ilgisiz bu öncüllerden hatalı bir sonuç çıkarılmıştır.

Aristoteles’e göre “eşadlılığa ve ifade <bulanıklılığına> dayanan safsatalarda yanılğı birden fazla anlamı olan şeyin farklı anlamlarını birbirinden ayıramamadan doğar...”.¹⁵⁶ Böylece bir ifade ve argüman içinde adlar başka anlamlara gelse de konunun doğası ve muhatabın bilgisi bakımından bir adın birden fazla anlamı arasındaki farkı her durumda idrak etmek zordur. Sözgelimi, hukuksal olarak ‘yasa’ ile fiziksel olarak ‘yasa’ adları kavramsal açıdan ve konunun bağlamı bakımından yakın anlamlarda olabilir; çünkü ikisi de hem kurgusaldır, hem de insan için bağlayıcı bir nitelikleri vardır. Ancak son tahlilde başka anlamlara gelirler ve başka şeylere göndermede bulunurlar. Bu durumun ortaya çıkardığı karışıklık, tartışılan öncülün hukuksal anlamda ‘yasa’ hakkında olduğu zaman fiziksel anlamdaki ‘yasa’ için bir örnek ya da sonucun ortaya konulmasından doğar. Böylece bir tasım içerisinde geçen eşadlı terimin her iki anlamına dayanılarak yapılan bir çıkarımın her iki öncülden zorunlu olarak çıkarıldığı sanılır. Dolayısıyla bu durum doğrudan bir adın ve sözcüğün argüman içinde ki farklı ve örtülü kullanımıyla ilgilidir. Schreiber bu tarza dair Aristoteles’in vermiş olduğu örneklerden birini tasım formunda formüle ederek serimler;

*“Sağlığına kavuşmuş kişi sağlıklıdır (şimdi).
Hasta olan kişi (öncesinde) sağlığına kavuşmuş.
Hasta olan kişi sağlıklıdır (şimdi).”¹⁵⁷*

Bu tasımda örtük olan şey kişinin sağlık durumundaki değişim zamanıdır. Yani büyük öncülde sağlıklı olan kişinin ‘şimdi’ sağlıklı olması, küçük öncülde ise sağlına kavuşmuş kişinin ‘öncesinde’ hasta olan kişi olması durumu söz konusudur. Kısacası hasta olan kişi ile sağlığına kavuşan kişi iki farklı zamandaki aynı kişidir. Böylece aynı terimin iki farklı anlama gelecek şekilde -genel olarak “hasta olan kişi” ve sağlığına kavuşmuş “hasta olan kişi- kullanılmasıyla bu fark gözden kaçmış ve kişinin aynı anda

¹⁵⁶ Aristoteles, SÇ, s. 35, 169a22-24.

¹⁵⁷ Schreiber, s. 24.

hem hasta hem de sağlıklı olması gibi çelişkili bir sonuç ortaya konmuştur. Bu yüzden sonuç ancak aşağıdaki gibi anlaşılırsa, doğru bir tasım elde edilirdi;

“Hasta olan kişi (öncesinde),sağlıklıdır (şimdi).”

Schreiber’in bu konu hakkındaki yorumu, tüm eşadlılık safsatalarında çift anlamlı terimlere sahip geçerli bir tasımın, terimin iki farklı anlamının da sofistçe bir niyet ile kullanılması sonucu hatalı argümanın doğru bir argüman gibi görünmesine yol açtığıdır. Böyle bir yanılmanın doğuracağı sonuç ise eşadlı terimin sonuçta mı yoksa öncülde mi geçtiğine bağlı olarak hatalı bir öncül ya da konuyla ilgisiz bir sonuçtur.¹⁵⁸

2.3.1.1.2. Müphemlik

Eşadlılık safsatasına benzer olarak ‘müphemlik’ (*amphibolia*), ifadenin veya sözcüğün ifadedeki anlamının yeterince açık olmaması yoluyla bir safsata oluşturma (*fallacia ambiguitatis*) tarzıdır. Bu iki tarz da genel olarak sözcüğün çift anlamlı olmasından meydana gelen safsatalar şeklinde anlaşıldığından dolayı genellikle modern sınıflandırmalarda birlikte ele alınırlar ve aynı kullanım öğelerine sahiptirler. Aristoteles’e göre bu öğeler, adların birden fazla şeye işaret etmesi, alışkanlıkla adın birden fazla anlamda kullanımı ve adın tümcedeki diğer sözcüklerle bir araya geldiğinde birden fazla anlama gelmesi durumlarıdır.¹⁵⁹ Sözgelimi ‘zayıf’ sözcüğünün hem zihinsel ve iradi hem de fiziksel bir niteliğe işaret etmesi, sözcüğün alışkanlık sonucu hem zihinsel hem de fiziksel bir sıfat anlamında kullanılması ve sözcüğün bu bağlamda başka bir sözcükle kullanıldığı zaman buna göre anlam kazanması, bu öğelere örnektir.

Eşadlılık ve müphemlik arasındaki benzerlikler ve ayrımlar tartışmalı olmakla birlikte çağdaş bazı görüşlere göre eşadlılık doğrudan çift anlamlı olmasıyla bir sözcüğün yol açtığı yanılğı durumuna karşılık gelirken, müphemlik sözcüğün sentaks bakımından yol açtığı belirsizlik durumuna karşılık gelir.¹⁶⁰ Schreiber’e göre söz

¹⁵⁸ Schreiber, s. 25.

¹⁵⁹ Aristoteles, SÇ, s. 19, 166a14-19.

¹⁶⁰ Fallacy Files, “Amphiboly”,
<https://www.fallacyfiles.org/amphibol.html>, (28.12.2019).

konusu Aristoteles'in örnekleri olduğu zaman, eşadlılıkta adın kendisinin iki farklı şeye ve anlama işaret etmesiyle ortaya çıkan çift anlamlılık durumu vardır; müphemlikte ise sözcüğün ifadedeki konumu ve tümcenin yapısı aracılığıyla ortaya çıkan çift anlamlılık durumu vardır.¹⁶¹ Aristoteles'in verdiği örnekler bunu doğrular. İlk olarak "Bırakın düşman yakalasın."¹⁶² örneğinde müphemlik, birinin "düşman tarafından yakalanması" (Bırakın düşman onu yakalasın) ile birinin "düşmanı yakalaması" (Bırakın onu düşmanı yakalasın) gibi kastedilen iki farklı anlam arasındadır. Diğer bir örnek olan "Bir şeyi bilen, bunu biliyordur."¹⁶³ tümcesine göre ise "bunu biliyordur" ifadesiyle "bilen kişinin bildiği" de kastedilebilir, bilen kişinin 'bu' işaret zamirinin işaret ettiği "o şeyi bildiği" de kastedilebilir. Başka bir açıdan söz konusu olan şey ya bir şeyi biliyor olan kişinin bilgisidir ya da bildiği şeyin bilgisidir. Bu noktada belirsizlik tümcenin kuruluşundan kaynaklanmaktadır; çünkü ilk ifade ile "bir şeyi bilmek"ten bahsedilirken, ikinci ifadede ilk ifadede mi yoksa bilinen o şeyden mi bahsedildiği belirsizdir. Bununla birlikte işaret zamirinin aynı tümcede iki farklı sözdizimsel (syntactic) rol oynayabildiğinden dolayı bir belirsizlik söz konusu olmuşsa da, Schreiber'in yorumu Eski Yunancanın sentaksının 'müphemlik' safsatalarının oluşması için tek başına yeterli olmadığı yönündedir. Bu yüzden ilgili örnekte ortaya çıkan safsata sentaks kadar dilin biçimi ile de ilgili olmakla birlikte çift rollü bu sözdizimsel kurguyu mümkün kılan şey dilin morfolojisidir.¹⁶⁴ Aristoteles'in tasım biçimde vermiş olduğu diğer üç örneğin¹⁶⁵ aksine yukarıda vermiş olduğu iki örnek birer tasım formunda değilse de müphemlik tarzında ortaya çıkan belirsizliği uygun bir şekilde yansıtmaktadır.

Eşadlılık ve müphemlik tarzları arasındaki ilişki genel olarak dilin iki farklı kullanım yolu üzerinden anlamını bulur. İlki, birden fazla anlama gelen sözcüklerin kullanımı, ikincisi, birden fazla anlama gelebilen sözcüklerin kullanıldıkları bağlamda öteki anlamlarını sınırlayacak bir sözdiziminin tercih edilmemesidir. Bu açıdan aralarındaki nüans ise eşadlılık için bağlamdan bağımsız olarak birden fazla anlama

¹⁶¹ Schreiber, s. 25.

¹⁶² Aristoteles, SÇ, s. 17, 166a7.

¹⁶³ Aristoteles, SÇ, s. 17, 166a8.

¹⁶⁴ Schreiber, s. 28.

¹⁶⁵ Aristoteles, SÇ, ss. 17-19, 166a9-13

sahip sözcüklerin kullanımı iken, müphemlik için anlamı bağlama bağlı sözcüğün birden fazla anlamını kastedecek şekilde bir ifade oluşturulmasıdır.¹⁶⁶

2.3.1.1.3. Birleştirme ve Bölme

Aristoteles'in belirlediği diğer tarzlar “birleştirme” ve “bölme”dir. Birleştirme, aynı bağlamdan hareketle karşıt iki şey hakkında, bölme ise karşıt iki şeyden hareketle aynı bağlam hakkında bir çıkarım yapmak olarak ifade edilebilir. Ancak modern sınıflandırmalardaki kavrayış Aristoteles'ten farklıdır. Birleştirme (*fallacia compositionis*) ve Bölme (*fallacia divisionis*) temel olarak parça ve bütün ilişkisi üzerinden karakterize edilir. Birleştirme, parça için doğru olanın bütünü kendisi için de doğru olacağına dair hatalı bir çıkarıma karşılık gelirken, bölme ise bunun tersine, bütün için doğru olanın parça için de doğru olacağına dair bir çıkarım olarak anlaşılır.¹⁶⁷ Birleştirmeye örnek olarak;

“Bazı içten yanmalı motorlular, benzin ile çalışır.”

“Bütün dört silindirli otomobiller, içten yanmalı motorlulardır.”

“O halde bütün dört silindirli otomobiller, benzin ile çalışır.”

argümanında parçadan hareketle bütüne geçilmiştir ve öncüller doğru olduğu halde hatalı bir sonuç çıkarılmıştır. Burada parçadan bütüne nasıl geçildiği hemen fark edilir. Bazı içten yanmalı motorluların benzin ile çalıştığı öncülünden, tüm içten yanmalı motora sahip otomobillerin benzin ile çalıştığı gibi hatalı bir sonucuna gidilmiştir. Mantıksal açıdan tikel bir öncülden tümel bir sonuç çıkarılmıştır. Bölme için de içerikte bunun tersine bir akıl yürütmeye başka bir argüman üretilebilir. Ancak Aristoteles'in mantık anlayışında eğer öncüller doğru ise hatalı bir sonuç çıkarılamayacağı için, bu zemin üzerinde birleştirme ve bölme tarzları doğru bir şekilde anlaşılabilir. Ayrıca bu anlaşılabilirlik durumu problemin sadece mantıksal yapısı ile ilgili değildir.

¹⁶⁶ Schreiber, s. 35.

¹⁶⁷ Schreiber, s. 55

Birleştirme için Aristoteles'in verdiği ilk örnek, “Yürümesi mümkündür oturanın ve yazması yazmayanın.” tuncesidir. Bu örneğın dile bağılı olarak nasıl çift anlamlılık ürettiğini belirlemek zordur. Tuncenin şu şekilde iki farklı anlamda anlaşılabilceğı söylenebilir; “Oturın kişinin aynı anda yürümesi ve yazmayan kişinin aynı anda yazması mümkündür.” ve “Oturanın yürüme yeteneğine sahip olması ve yazmayanın yazma yeteneğine sahip olması mümkündür.”. Ancak özellikle yazımda ilk ifadedeki gibi kastedilen bir anlamın saçmalığı hemen göze çarpar. Zira Aristoteles'e göre böyle bir safsata karşısında sözcükler ayrıştırılıp yeniden bir araya getirilirse bunların aynı şeyler olmadıkları ve aynı şeye işaret etmedikleri görülür.¹⁶⁸ Bu durumda ilk ifadede kastedildiğı üzere “aynı anda hem yazmanın hem yazmamanın mümkün olması” gibi bir anlam elde edilir.¹⁶⁹ Bu yüzden örneklerin dile bağılı olan safsata örnekleri açısından sorunlu olduğı ya da Schreiber'in ifade ettiğı gibi Aristoteles'in birleştirme ve bölme için verdiği örnekleri “çift anlamlılık” üreten örnekler olarak tasavvur etmediğı şeklinde düşünmek gerekir.¹⁷⁰

Aristoteles'in bölme için verdiği örneklerden biri ise “Özgür yaptım seni köle” şeklinededir.¹⁷¹ Bu tuncce de iki farklı anlamda şöyle ele alınabilir; “Seni özgür bir köle yaptım.” ve “Seni özgür yaptım, köle.”.

Birleştirme ve bölme tarzlarını dile bağılı tarzlar olarak konumlandırıdığı halde Aristoteles'in tartışmaya açık kapı bırakan örneklere yer vermesi bu safsataların mantıksal olarak anlaşılrlılığını ve çözümlenmesini zorlaştırmaktadır. Fakat verili örneklerin sözel olarak ifade edilmesi ile yazılı olarak ifade edilmesi arasında bir fark vardır. Nitekim Aristoteles eristik ve diyalektiğı sözlü bir tartışma geleneğı olarak kavradığı için, vermiş olduğı örneklerde safsata ve yanılgıların daha çok sözel ifadede belirginleştiniğini düşünmek ve örneklerini bu noktaya dayanarak formüle etmiş olabileceğı ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Aynı şekilde sözel ifadesine göre formüle edilmiş örneklerin burada yazılı olarak çözümlenmesinin ve diller arasındaki farklılıklara bağılı olarak ilgili ifadenin Eski Yunanca dışında bir dilde anlamı ve niteliğinin değışebileceğı gibi faktörlerden dolayı, safsatanın ve yanılgının nerede olduğunu ve neyden kaynaklandığını anlamının zorlaşabileceğini de

¹⁶⁸ Aristoteles, SÇ, s. 19, 166a24-267

¹⁶⁹ Aristoteles, SÇ, s. 19, 166a28-30.

¹⁷⁰ Schreiber, s. 61.

¹⁷¹ Aristoteles, SÇ, s. 19, 166a33

hatırlamak gerekir. Zira birleştirme ve bölme safsatalarında yanlışlar sözcüklerin yanlış düzenlenmesi ve adın birden fazla şeye işaret etmesinden değil, tümcenin yapısıyla ilgili olarak bir şeyin birden fazla ad ile işaret edilebilmesinden dolayı ortaya çıkarlar. Diğer bir deyişle yanlış, eşadlılık ve müphemlikte olduğu gibi terimlerin birden fazla anlama gelmesi ve birden fazla şeye işaret etmesinden doğan karışıklıktan ileri gelmemektedir; bunun yerine bir ve aynı şeyin -özgür ve kölenin tek anlamda olması ve aynı şeye işaret etmesi gibi- hangi ifadeyle karşılandığı, diğer bir deyişle tümcede hangi ifadenin kastedildiğindeki belirsizlikten ileri gelmektedir. Kısacası karışıklık bir terimin anlamları arasında değil, tümcenin karşıladığı ifadeler arasındadır. Schreiber'in işaret ettiği şey de basitçe budur; birleştirme ve bölme ile ilgili safsataların "...gösterilen şeylerin çokluğuyla bir ilgisi yoktur. Gösterenlerin çokluğuyla ilgisi vardır."¹⁷² Bununla birlikte Schreiber örneklerden dolayı birleştirme ve bölmenin yazıda anlam belirsizliği (*amphibolous*) üreten safsatalar olarak görüldüğünü ancak sadece sözel olarak belirli bir söz dizisinin konuşmadaki ifade tarzına bağlı olarak ortaya çıktıklarını belirtir.¹⁷³ Örneğin, "Özgür yaptım seni köle." tümcesindeki anlam belirsizliğini gidermek için virgül gibi yazımsal araçlardan konuşma sırasında yararlanılamaz. Bu yüzden biri "köle" sözcüğünden önce durarlarsa, bu şekildeki sözel ifade tarzından bir köleye "Seni özgür yaptım." anlamında bir ifade ortaya çıkar. Eğer "köle" sözcüğünden önce duraklamazsa, sözel ifade tarzından "Seni özgür bir köle yaptım." anlamında bir ifade ortaya çıkar.¹⁷⁴ Tartışma esnasında sözel olarak dile getirilen ifadeler yazıdaki gibi açık olmadığından dolayı, cevap veren hangisini anlarsa, soru soran ötekini ifade ettiğini ileri sürecektir. Yine ilk örnekten hareketle soru soran "Yazmayan kişinin yazması mümkün mü?" diye sorduğunda cevap veren bunu reddederse, soru soran yazmayan birinin de yazma yeteneğine sahip olduğunu ve diğer zamanlarda yazabileceğini öne sürerek onu çürütmeye çalışır. Cevap veren eğer onaylarsa, soru soran bu sefer aynı anda yazmanın ve yazmamanın mümkün olmadığını öne sürerek bir çürütme yapmaya çalışır. Bu açıdan Aristoteles'in örnekleriyle birleştirme ve bölme safsataları tartışma esnasında soru soranın sözü söyleme şekliyle (*manner of speech*) efektif bir şekilde kullanılabilir ancak yazıda bu gücünü kaybeder. Bu durum, Schreiber'i birleştirme ve bölme ile

¹⁷² Schreiber, s. 57

¹⁷³ Schreiber, s. 61

¹⁷⁴ Schreiber, s. 65.

birlikte bir sonraki başlıkta ele alınacak olan ‘vurgu işareti’ tarzlarına dair şu sonuçlara götürür;

- “(1) *Tümce içindeki sözcüklerin dizilimi ile meydana gelirler;*
(2) *Vurgu İşareti’ne dayanan safsatalarla yakından ilişkilidirler;*
(3) *Amphibolyler ile [eşadlılık ve müphemlik] karıştırılmamaları gerekir.*”¹⁷⁵

Ayrıca Aristoteles eşadlılık ve müphemlik gibi çift anlamlılık üreten safsatalarda yanılmanın anlamların birbirinden ayırlamamasından kaynaklanması gibi, bölme ve birleştirmeye dayanan safsatalarda da cins ile türün ya da bölme ile birleştirmenin “hiçbir fark yaratmayacağını düşünmekten” kaynaklandığını belirtir.¹⁷⁶

2.3.1.1.4. Vurgu İşareti

Tartışmalarda belirli bir sözcüğün vurgulanması ya da noktalama işaretleri yerine geçen duraklama ve nefes aralığının kullanımıyla bir sözcüğün veya ifadenin anlamını değiştirerek muhatabı yanılgıya düşürmek mümkündür. Böyle yanılgılara dayanarak yapılan safsatalara ‘vurgu işareti’ (*prosôidia*) safsataları (*fallacia accentus*) adı verilir. Sözelimi, “Bu ders sana yeter.” gibi bir ifade dile getirildiğinde “ders” sözcüğü vurgulanma ve sözcükler arası duraklama yapılmasına göre ‘eğitim’ anlamında ya da ‘musibet’ gibi bir anlama gelecek şekilde kullanılabilir. Ancak bu gibi örneklerde sözcük doğrudan birden fazla anlamda veya birden fazla şeye işaret ettiği için bir anlam belirsizliği söz konusu olmaktadır. Aristoteles’in gözünde birleştirme ve bölme tarzlarıyla birlikte vurgu işaretine dayanan safsatalar doğrudan çift anlamlılık ile ilgili değil, aynı anlamdaki aynı şeyin ifade edilme şeklinden kaynaklanan belirsizlik ile ilgilidir. Bu yüzden eşadlılık ve müphemlik safsatalarındaki gibi bir anlam belirsizliği türünden ayrı tutulmaları gerekir.

Aristoteles’e göre ise diyalektik gibi yazılı olmayan tartışmalarda bu tarza dayanarak bir safsata meydana getirmek kolay değildir. Bununla birlikte daha çok yazımda ve yazılı şiir sanatında sözcüğün fonetik yapısı ve hecelemeler üzerinden bir

¹⁷⁵ Schreiber, s. 58.

¹⁷⁶ Aristoteles, SÇ, s. 35, 169a26-27.

oynama yaparak gerçekleştirilebilir.¹⁷⁷ Ancak Aristoteles'in bu açıklaması, spesifik olarak Eski Yunancanın morfolojisini referans alan bir açıklamadır. Bununla ilintili olarak doğrudan Homeros'un *İlyada* eserinden iki dize örnek verilirken¹⁷⁸ sözlü anlatımda bir anlam belirsizliği oluşturmayan bu metnin, Eski Yunan alfabesinde vurgu ve nefes aralığı sağlayan işaretlerdeki eksiklikten dolayı yazıda ifade belirsizliği oluşturacak şekilde bir okumasının yapılması mümkün hale gelir.¹⁷⁹

Aristoteles'in ikinci örneği, *İlyada* destanının II. bölümündeki Zeus'un Agamemnon'a gönderdiği Truvalılara saldırmasını söyleyen "uğursuz rüya" hakkındadır. İlgili kısmın vurgusuna göre ya Zeus'un Agamemnon'a rüyasında aktif olarak "biz onun ün kazanmasını sağlıyoruz" dediği kastedilir ya da Zeus'un göndermiş olduğu düşün yönlendirmesiyle bu ünün sağlandığı kastedilir.¹⁸⁰

Vurgu işareti için Aristoteles'in vermiş olduğu örneklerde açık bir safsata veya mantıksal bir hata yoktur. Bu örnekler daha ziyade ilgili tarzın nasıl anlaşılması gerektiği gösterilmek üzere ele alınmışlardır. Diyalektik tartışma sözlü bir gelenek olduğu için Aristoteles tarafından vurgu işareti tarzının dile bağlı tarzlar arasına dolaylı yoldan yerleştirildiği söylenebilir. Zira verili örneklerdeki gibi özel durumlar Eski Yunanca açısından sadece yazılı metinlerde ortaya çıkabilir. Bu anlamda Schreiber, sözlü bir geleneğin içinden gelmiş olsa da Aristoteles'in yalnızca sözlü tartışmalarda değil, yazılı tartışmalarda ortaya çıkan safsataları da göz önünde bulundurarak bir çözümleme yapmayı istemiş olabileceğini ifade eder.¹⁸¹

Bu açıklamalar ışığında ilgili tarzlarda yanılgıya sebep olan durum "iki farklı şeyi gösteren değil ama iki farklı ifadeyi kasteden aynı ifade"¹⁸² olduğu için, vurgu işareti ile birleştirme ve bölme safsatalarının ortaya çıkmasına neden olan sözdizimsel hatadan dolayı birbirlerine yakın bir konumda bulundukları ve çift anlamlılıktan doğan belirsizlik ile ilgili olmadıklarına dair Schreiber'in yorumu da netlik kazanmaktadır.

¹⁷⁷ Aristoteles, SÇ, s. 19, 166b1-3.

¹⁷⁸ Aristoteles, SÇ, ss. 19-21, 166b3-9.

¹⁷⁹ Schreiber, s. 58.

¹⁸⁰ Aristoteles, SÇ, s. 21, 166b7-9.

¹⁸¹ Schreiber, s. 59.

¹⁸² Schreiber, s. 59.

2.3.1.1.5. İfade Biçimi

Dile bağlı tarzlar arasındaki son eristik tarz olan ‘ifade biçimi’ (*shma lexeos*) safsataları, dili kullanma tercihi veya bir şeyi ifade etmenin şeklinden (form of the expression) dolayı meydana gelir (*fallacia figurae dictionis*). Basitçe ifade etmek gerekirse bu tarza dair safsatalarda yanlışlar, belirli bir şeyi tanımlarken veya açıklarken o şeyin niteliği, niceliği gibi bir kategorisini dilde uyuşuma uygun bir şekilde karşılayan sözcük ve ifadelerin kullanılması yerine, kısmen yakın bir anlama gelen ya da o şeyin yalın anlamıyla birlikte başka bir anlamını da içeren veya harf ve sözdizimi bakımından benzer olan bir sözcük ve ifadenin kullanılmasıyla ilgilidir. Örneğin, Sokrates’in konuştuğunu belirtmek için “Sokrates, konuşandır.” gibi bir tanım yapılırsa, bu ifade biçimiyle Sokrates’in konuşabildiği anlamı ihtiva edilse de daha çok Sokrates’in çok konuşan, geveze biri olduğu kast edilmiş olunur. Buna göre ifade biçimi safsataları, genel olarak şeylerin kategorilerinin ve türlerin arasındaki ayrımı açık kılan sözcük ve ifadelerin kullanılmamasına dayanarak ortaya çıkarlar.

Bu tarz ile ilgili söylenebilecek ilk önemli belirlenim, başta kategorilerle ilgiliymiş gibi gözükse de bir kategori-yükleme hatası olmadığıdır. Zira ‘konuşmak’ ekinlik, ‘konuşkanlık’ ise nitelik kategorisine karşılık gelseler de ifade biçiminde yanlışlığı ortaya çıkaran şey bu gibi bir hatalı kategori tercihi ve kullanımı değil, bir şeyi işaret etmek için sözdizimsel olarak uygun olmayan bir ifade veya sözcüğün tercih edilmesidir.

Aristoteles’e göre bu tarza dayalı bir safsata, “aynı olmayan şeyler aynıymış gibi aktarıldığında ortaya çıkar...”¹⁸³ Bu durumda verilen örnekte hata, ‘konuşmak’ ile ‘konuşkanlık’ kavramlarının aynı şeyler gibi aktarılmaya çalışılmasında kendisini gösterir. Bununla birlikte ifade biçimine dair Aristoteles’in getirmiş olduğu açıklamalardan hareketle bu tarzdaki safsataların nasıl anlaşılması gerektiği hakkında kesin bir yargıya varmak son tahlilde güç bir meseledir. Zira onun örneklerindeki safsataların çoğu bir kategori-yükleme hatası gibi görünse de onun açıklamaları ve bakış açısı bu yönde değildir. Schreiber, çözümlemenin anlaşılabilirliği açısından Aristoteles’in *Sofistçe Çürütmeler* 22. bölümde vermiş olduğu örnekleri diyalektik formda düzenleyerek ele alır. Bu örneklerden birisi şöyledir;

¹⁸³ Aristoteles, SÇ, s. 21, 166b10-12.

“Eğer bir kimse ilk olarak bir şeye sahipse, onu kaybettiğinde artık ona sahip değildir, değil mi?

Evet.

Bir kimse on adet zara sahipse, onlardan bir tanesini kaybettiğinde artık on adet zara sahip değildir. Fakat bir kimse önce sahip olmuş olduğu ve sonra sahip olmadığı şeyi, yani on adet zarı kaybettiğinde olan durum bu değildir.”¹⁸⁴

Diyalogda gösterilmeye çalışılan şey, ilk durumda sahip olunan şeyin kaybedilmesiyle o şeye artık sahip olunmadığı halde, ikinci durumda bir şeyin -on adet zara- kaybedildiği halde ona hala -dokuz adet zar- sahip olunması arasındaki çelişkidir. Ancak bu çelişki, ilk durumda kaybedilen “bir şey” iken, ikinci durumda bir şeyin bir parçası, yani on adet zardan bir tanesinin kaybedilmiş olması arasındaki farkın ifadede açık olmamasından ileri gelir. Bu durumda bir kimse bir şeyi -bir adet zara- kaybettiği halde o şeye -dokuz adet zara- hala sahiptir, fakat soruda ifade edilen “bir şey”e -on adet zara- artık sahip değildir. Buna göre birbirine karıştırılan kategoriler, bir şeyin ne olduğu, yani ‘nelik’ kategorisi ile bir şeyin miktarı, yani ‘nicelik’ kategorisidir. Çünkü “soru sahip olduğu şey, sonuç ise ne kadar kaybettiği hakkında”dır.¹⁸⁵ Başka bir deyişle soru soranın sorusu “ne” kaybettiği ile ilgiliyken, çıkarımı “ne kadar” kaybettiği ile ilgilidir.¹⁸⁶ Kısacası soru soran öncüllerinden çıkmayan bir sonuç çıkararak kastedilen şey ile ilgisiz bir şey hakkında bir sonuç ileri sürmüştür. Aristoteles’in bir diğer örneği şudur;

“Aynı şeyi aynı anda hem yapmak hem yapmış olmak olası mı?

Hayır.

Ama aynı şeyi aynı anda ve aynı açıdan görmek ve görmüş olmak olası.

Yine, aynı zamanda etki olan bir edilgi var mıdır?

Hayır...

Öte yandan görme bir duyumsama, dolayısıyla da aynı anda hem edilgi hem etki.”¹⁸⁷

Yukarıdaki diyalogda ise birbiri ile karıştırılan şey, “etki” ile “edilgi” kategorileridir. Eski Yunancada ‘görmek’ fiili, etken anlamlı fakat edilgen yapı (deponent) olan bir sözcük ile karşılanırdı. Bu açıdan yanlış, Eski Yunancanın morfolojisinin yol açtığı,

¹⁸⁴ Schreiber, s. 39.

¹⁸⁵ Aristoteles, SÇ, s. 85, 178a28-34.

¹⁸⁶ Schreiber, s. 39.

¹⁸⁷ Aristoteles, SÇ, s. 83, 178a10-17.

benzer yapıdaki sözcüklerin ontolojik-kategorik olarak da benzer şeylere işaret ettiğine yönelik hatalı bir inançtan ileri gelir.¹⁸⁸ Aristoteles’in açıkça ifade ettiği üzere soru soranın bu çıkarımı ile cevap veren çürütülmüş olmaz, zira görmenin bir edilgi olduğunu ileri sürebilir. Bu yüzden tartışmada böyle bir safsataya düşen, adlar konusundaki bilgisizliğe bağlı olarak bu hatalı çıkarımı kabul eder ve cevap veren çürütülmüş sayılır. Oysa çıkarım sadece ‘görme’ sözcüğünün yapısıyla ilgilidir, şeyin, yani görme olgusunun kendisi ile ilgili değildir.¹⁸⁹

Anlaşılabacağı üzere Aristoteles’in vermiş olduğu yukarıdaki örneklerde kategorilerin birbirine karıştırılması durumu söz konusudur. Ancak Aristoteles kategori karışıklığı ile ilgisi olmayan, Platon’a karşı olarak ileri sürdüğü ünlü “üçüncü insan” argümanını da bu tarz için örnek olarak verir;

“Yine, insanın kendisinin ve tek tek insanların dışında bir üçüncü adam var. İnsan ve her bir ortak ad, belirli bir şeye [tode ti] değil ama belli bir niteliğe, bir göreliliğe, belli bir tarza ya da bunlar gibi kategorilerin birine işaret eder. ‘Koriskos’ ve ‘kültürlü Koriskos’ konusunda da benzer şekilde, acaba bunlar aynı mı, yoksa başka mı? Zira biri belirli bir şeye, diğeryse niteliğe işaret ediyor...”¹⁹⁰

Örnekte değinildiği gibi belirli bir şey olarak “Koriskos” için “kültürlü” olduğu ile ilgili bir tanım onu aynı zamanda nitelik kategorisi bakımından da ifade eder. Diğer bir açıdan genel, tümel bir şey olan ‘Koriskos’, o şeye belirli bir kategori getirilmesiyle ‘kültürlü Koriskos’ olarak belirli bir şey olmuş olur.¹⁹¹ Böylece yanlış bu sefer kategorilerin değil, şeylerin birbirine karıştırılması ile ilgilidir.

Bunların dışında, Aristoteles bir kategorinin belirli bir üyesi ile aynı kategorinin belirli bir başka üyesinin birbirine karıştırılmasıyla ilgili olan “bardağı içmek” örneğini de verir.¹⁹² Genel olarak söylenebilecek ve Aristoteles’in vurgulamaya çalıştığı şey, bu yanlışların kategorilerin hatalı olarak taşıyıcıya yüklenmesinden değil, ifadeler ve sözcükler ile şeylerin birbirine karıştırılmasından ileri geldiğidir.¹⁹³ Zira Aristoteles’e göre bu incelemeleri kendi kendimize

¹⁸⁸ Schreiber, s. 43.

¹⁸⁹ Aristoteles, SÇ, s. 83, 178a23-25.

¹⁹⁰ Aristoteles, SÇ, s. 87, 178b36-41.

¹⁹¹ Schreiber, ss. 44-45.

¹⁹² Aristoteles, SÇ, s. 87, 178b33-34.

¹⁹³ Schreiber, s. 51.

yaptığımızda bu yanlışlara düşmemiz söz konusu değilken, bunu bir başkası ile yaptığımızda, yani muhatabın ifadelerine göre yaptığımızda yanlışlığa düşmemiz olasıdır. Çünkü tartışmalarda veya karşılıklı soruşturmalarda şeyin kendisini değil, ifadeleri dikkate alırız.¹⁹⁴ Buna göre, sözgelimi “bir şeye sahip olmak” örneğinde eğer bir yanlışlığa düşülmüşse, bu, sahip olunan şeyin kendisi, yani on adet zar yerine “bir şey” sözcüğü düşünüldüğü içindir. Zira ilgili örnekte de soru soran çıkarımını şeyin kendisine yönelik değil, ifadenin kendisine yönelik yapmıştır.

Schreiber’e göre ifade biçimi tarzında yanlışlığa sebep olan şey eğer konuşma esnasındaki seslerin gramatik benzerliklerinden kaynaklanıyorsa, bu durum ifade biçimi tarzının çift anlamlılık sınıfına girdiğine dair bize iyi bir açıklama sunar.¹⁹⁵ Bu tarza dayanan safsataların çift anlamlılıkla ilgili olması, eşadlılık ve müphemlikle ilgili safsatalarda olduğu gibi birden fazla şeye işaret eden sözcük ve tümcenin varlığına dayanmaktadır. Ancak buradaki safsatayı bir eşadlı ya da müphemlik safsatasından ayıran şey, sözcüğün ya da işaret ettiği şeyin birden fazla olması dolayısıyla çift anlamlılık üretmesi değil, sözcük tercihi ve ifadenin şeklinden dolayı çift anlamlılık durumu oluşmasıdır. Yine “bir şeye sahip olma” örneğine bakacak olursak, “bir şey” öncülde ‘nitelik’ kategorisine karşılık gelirken sonuçta ‘nicelik’ kategorisine karşılık gelmekteydi. Yani “bir şey” sözcüğü kendi başına aynı anda birden fazla şeye işaret ettiği veya aynı anda birden fazla anlama sahip olduğu için değil, tümce içindeki bağlam ve sözdizimsel konumuna göre “şeyin” farklı kategorilerine işaret etmesiyle çift anlamlılık durumu oluşmaktadır. Böylece Schreiber çift anlamlılık sınıfındaki eşadlılık ve müphemlik tarzlarının yanına ifade biçimini de ekleyerek bu tarzları karakteristik özelliklerine göre tanımlar:

- “1. sözdizimsel bağlamdan bağımsız semantik olarak çift anlama sahip aynı ad bakımından (eşadlılık)
2. çift sözdizimsel role sahip kurucu addan dolayı çift anlama sahip aynı ifade bakımından (müphemlik)
3. şeylerin farklı türlerine işaret eden aynı terminasyon ve sözdizimsel pozisyona sahip adlar bakımından (ifade biçimi).”¹⁹⁶

¹⁹⁴ Aristoteles, SÇ, s. 35, 169a36-45.

¹⁹⁵ Schreiber, s. 52.

¹⁹⁶ Schreiber, s. 53.

Schreiber'in getirmiş olduğu bu açıklamaların yanında Aristoteles'in örneklerinden hareketle ilgili tarzların ne türden ayrımlara ve benzerliklere sahip olduğu, ayrıca mantıksal olarak da aynı sınıflandırma içine yerleştirilip yerleştirilemeyeceğı tartışmalı bir konu olarak durmaktadır.

2.3.1.2. Dile Bağlı Olmayan Tarzlar

Aristoteles dile bağlı tarzlara dair genel bir çözümleme yaptıktan sonra dile bağlı olmayan tarzları yine genel hatlarıyla çözümlemeye geçmiştir. Bu tarzların sayısı yedi olarak belirlenmiş¹⁹⁷ olmasına rağmen Schreiber 'çürütmeye ilişkin bilgisizlik' tarzını bu sınıflandırmadan ayrı tutmaktadır. Onu bu ayrımı yapmaya götüren düşünce, ortaya konulan tüm safsataların başarısının temelinde çürütmeye ilişkin bilgisizlikle bağlantılı olmasıdır. Aristoteles de bu durumu "O halde bütün bu tarzlar, çürütmeye ilişkin bilgisizliğin altına düşer" şeklinde ifade etmiştir.¹⁹⁸ Bununla birlikte, Aristoteles son tahlilde bu tarzı dile bağlı olmayan tarzların içinde değerlendirir. Schreiber ise kendi geliştirdiğı bir formülasyonla bu prensibe bağlı kalarak diğer tüm safsataların bu bağlamdaki bir koşulu gerçekleştirmediğı veya ihlal ettiğini göstermek üzere bir dizi kural belirler. Her ne kadar kendisi dile bağlı olmayan eristik tarzları çözümlerken bu formülasyondan yararlanıyor olsa da daha çok kendi bakış açısına has olan bu analizlere Üçüncü Bölümde kısaca değineceğim.

2.3.1.2.1. İlineğe Bağlı

Dile bağlı olmayan tarzlar arasında 'ilineğe bağlı' safsataların Aristoteles'in gözünde şeyin kendisi ile ilineğinin ve ilineksel olan ile kendi başına olanın¹⁹⁹ birbirine karıştırılmasıyla (*fallacia accidentis*) meydana geldiğı söylenebilir. Ancak modern yorumlamaların çoğı bu tarzı bir 'özelleştirme safsatası' olarak yorumlar. Buna göre, genel-geçer olarak kabul edilmiş öncüllerden benzer ama istisna sayılabilecek durumlar için bir sonuç çıkarma edimi bu safsatanın tanımına girer.²⁰⁰ Örneğin;

¹⁹⁷ Aristoteles, SÇ, s. 21, 166b20-28.

¹⁹⁸ Aristoteles, SÇ, s. 33 168a18-21.

¹⁹⁹ Aristoteles, SÇ, s. 39, 170a3-4.

²⁰⁰ Fallacy Files, "The Fallacy of Accident", <https://www.fallacyfiles.org/accident.html#Note5>, (05.01. 2020).

“İnsanlara vurmak, yanlıştır.”

“Saldırıya uğrandığında karşılık vermek, insanlara vurmaktır.”

“O halde saldırıya uğrandığında karşılık vermek, yanlıştır.”²⁰¹

Bu argümana göre büyük öncülde genel olarak kabul edilmiş bir kanının ifade edildiği söylenebilir. Fakat küçük öncülde ifade edilen “saldırıya uğrandığında karşılık vermek” bir istisna halidir ve büyük öncülün geçerliliğini bu hallerde yitirdiği düşünülür. Kısacası yukarıdaki argümanda yapılan safsata, genel kaideleri özel ve istisnai hallere indirgeyerek her durumda geçerli sayılan bir sonuç çıkarmaktır.

Aristoteles ise ilineğe bağlı safsataları mantıksal bir zeminden ziyade ontolojik bir zeminde ele alır. Ona göre,

“İlineğe [symbebekos] dayanan safsatalar herhangi bir yüklem hem şeyin kendisinde hem de onun ilineklerinde bulunduğu iddia edildiğinde söz konusu olur. Aynı şeyin pek çok ilineği olduğu için, o şeyin tüm yüklemelerinin hem yüklendikleri öznde hem de ona ait tüm ilineklerde bulunması zorunlu değildir.”²⁰²

Aristoteles’in bu tanımında kritik bir nokta vardır. Bir tasım formunda ilk öncülde taşıyıcıya yüklenen şeyin, sonuçta taşıyıcının ilineği olan öteki şeylere de yüklenmesi bu tarzı bir safsata haline getiren ‘mantık’ hatasının tanımını vermektedir. Fakat Schreiber’e göre Aristoteles kendi düşüncesinde ve örneklerinde safsatanın kendisinden ileri geldiği yanılgıyı öncüllerdeki yüklem ontolojik varlığında aramaktadır.²⁰³ Aynı yerde Schreiber, Aristoteles’in *Sofistçe Çürütmeler* 6. bölümde²⁰⁴ vermiş olduğu örneği tasım formunda düzenleyerek çözümler:

*“Tüm üçgenlerin iç açısı iki dik açıya eşittir.
Tüm üçgenler birer şekildir.
Tüm şekillerin iç açısı iki dik açıya eşittir.”²⁰⁵*

²⁰¹ İlgili örnek Alathı’nın *Safsata Kılavuzu* eserinden hareketle, tasım formuna uyacak şekilde formüle edilerek alıntılandı., bkz. Alev Alathı, “Özelleştirme Safsatası”, <http://safsatakilavuzu.com/safsata%20turleri%20ve%20guncel%20ornekler-1.htm>, (13.05.2020)

²⁰² Aristoteles, SÇ, s. 21, 166b29-33.

²⁰³ Schreiber, s. 114.

²⁰⁴ Aristoteles, SÇ, ss. 29-31, 168a41-168b3.

²⁰⁵ Schreiber, s. 114.

Yukarıdaki argümanda safsatanın dayandığı yanlış Aristoteles’in açıklamalarına uygun olarak anlaşılabilir. Buna göre, taşıyıcı olarak “üçgenlerin iç açısı”na yüklenen “iki dik açığa eşitlik” aynı zamanda taşıyıcının cinsi olan “şekil”e de yüklenmiştir. Yani Aristoteles’in alıntıda belirttiği gibi yüklem olan “iki dik açığa eşitliğin” şeklin bir ilineği olan “üçgen”de bulunmasından hareketle şeyin kendisinde de, yani “şekil” ve dolayısıyla onun tüm ilineklerinde -üçgen, kare, daire v.s.- olduğu sonucu çıkarılmıştır. Ne de olsa bir şeklin üçgen olması ilinekseldir; ama bir üçgen, zorunlu olarak bir şekildir. Böylece hem öznenin öncüllerde dağıtılmadığı halde sonuçta dağıtılmış olması hem de sonucun yanlış olması dolayısıyla böyle bir çıkarımın hatalı olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Dahası, buradaki hata hemen anlaşılrsa da asıl sorun Aristoteles’in neden bu tür bir akıl yürütmeyi basit bir mantık hatası olarak görmediği ve argümanın nasıl görünüşte bir doğruluk verdiğine -ve buna dayanarak muhatabı ikna edebileceğine- dair aynı açıklamanın yetersizliğidir. Ancak gerçekte yüklem hem taşıyıcı hem de onun ilinekleri için doğru olduğu kimi durumlar vardır. Örneğin;

“Tüm İskandinav ülkeleri, kuzey enlemindedir.” (MaP)

“Tüm İskandinav ülkeleri, Avrupa ülkeleridir.” (MaS)

“O halde Avrupa ülkeleri, kuzey enlemindedir.” (SaP)

gibi bir tasım, “üçgenlerin açısı” ile ilgili olan örnek tasım ile aynı mantıksal biçime sahiptir. Bununla birlikte argüman olgusal olarak doğru önermelerden oluşur. Ancak buradaki doğruluk rastlantısaldır ve böyle bir akıl yürütmeye kesin bir doğruluk elde edilemez. Çünkü hem P’nin hem de S’nin M’de olmasından hareketle P’nin de S’de olduğunu düşünmek, hatalı bir akıl yürütmedir. Buna göre, Aristoteles açısından ilineğe bağlı bir safsatanın görünüşte geçerli ve doğruymuş gibi görünmesini sağlayan şey, yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazen rastlantısal (accidental) olarak yüklem hem taşıyıcı hem de ilinekleri için doğru olduğu durumların varlığıdır. Ona göre “...sonuç daima birden fazla şeyde olur, zira bir ve aynı şeyle aynı olanların birbiriyle de aynı olduğunu kabul ederiz; sonuca dayanan çürütme de buradan çıkar. Ama bu her zaman doğru değil...”²⁰⁶ Bu açıdan bir tartışma esnasında soru soranın yaptığı, sadece belirli bir ilinek için doğru olan yüklem taşıyıcının diğer ilinekleri için de doğru

²⁰⁶ Aristoteles, SÇ, s. 33, 168b27-34.

olduğunu ileri sürmektir. Cevap veren ise yüklem her zaman hem taşıyıcı hem de iline için doğru olmadığı veya yüklem her koşulda bu ikisinde de olmadığını öne sürerse, bu safsataya düşmemiş olur. Bu noktada Schreiber, Aristoteles’in cevap verenin bu konumundan hareketle ilineğe bağlı safsataları mantıksal değil, ontolojik bir perspektifle ele aldığını düşünür.²⁰⁷ Bu düşünceyi ise Aristoteles’in yukarıda alıntılanan “bir ve aynı şeyle aynı olanların birbiriyle de aynı olduğunu düşünürüz” ifadesine bağlar. Zira bu, karşılıklı olarak varolan aynı şeye ait yüklem ve taşıyıcı arasındaki ilişkiye işaret eden bir açıklamadır. Buna göre “üçgenlerin açısı” ile ilgili örnekte argümanı doğru gibi gösteren şey, eğer “üçgen” ve “şekil” arasındaki ilişki ilineksel değil de her ikisinin zorunlu olarak birlikte varolduğu (coexistence) bir ilişki olsaydı, sonucun da zorunlu olarak doğru olacak olmasıdır.²⁰⁸ Ayrıca şeyin kendisinde kendi başına ve zorunlu olarak bulunan, o şeyin ilineklerinde de zorunlu olarak bulunur. Bu yüzden karışıklık, şeyin kendisi ile ilineği arasındaki ilişkinin ve ilineksel olan ile kendi başına olanın doğru bir şekilde anlaşılamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Aristoteles ilineğe bağlı safsatalar için “Koriskos” örneği gibi başka örnekler de ortaya koyar.²⁰⁹ Ancak bunlar, dile bağlı çift anlamlılık üreten safsata örnekleri olarak okumaya açık kapı bırakan tartışmalı örneklerdir. Bununla birlikte o, ilineğe bağlı safsatalar söz konusu olduğunda ortaya koyulan tek bir çözümün diğer hepsi içinde geçerli olduğunu düşündüğü için, sorunun, yani yanılığın da her zaman ontolojik temelli olduğunu düşünmüştür.²¹⁰ Schreiber’in bu durumda sorduğu soru, Aristoteles’in niçin ‘ilineğe bağlı’ safsataları sözcüğün belirsiz kullanımıyla ilgili dile bağlı bir tarz olarak değerlendirmede sorusudur. Buna verdiği cevap ise Aristoteles’in “Koriskos” örneğinin bu sınıfa giren safsatalardaki gibi aynı yolla çözülemeyeceğidir.²¹¹ Bu yüzden Schreiber, Aristoteles’in kendi örnekleri de dahil olmak üzere hiçbir zaman bu tarzı dilsel bir karışıklıkla ilgili olarak düşünmediğini belirtir.²¹² Ancak tartışma bu noktada bitmemektedir. Aristoteles’in açıklamaları,

²⁰⁷ Schreiber, s. 116.

²⁰⁸ Schreiber, s. 117.

²⁰⁹ Aristoteles, SÇ, ss. 21-23, 166b33-37.

²¹⁰ Schreiber, s. 120.

²¹¹ Schreiber, s. 118.

²¹² Schreiber, s. 120.

179a32-37’de verdiği örneklere göre yanılmanın kaynağını göstermekte bu sefer yetersiz kalmaktadır. Bunlardan birisi tasım formatında düzenlenmiş haliyle şöyledir;

*“Sana ne soracağımı bilmiyorsun.
Sana soracağım şey, iyi olanın ne olduğudur.
O halde, iyi olanın ne olduğunu bilmiyorsun.”*²¹³

Yukarıdaki argümanın yine diğer verilmiş örneklerde olduğu gibi aynı mantıksal biçime sahip olduğu görülür. Aristoteles’in bu örnek için açıklaması da daha önce üzerinde durduğu gibi, “açık ki bu örneklerin hiçbirinde ilinek için doğru olanın, şeyin kendisi içinde doğru olması zorun değil” şeklindedir.²¹⁴ Buna göre cevap veren “sorulacak şeyin” ne olduğunu bilmiyordur, ancak bu sorulacak şeyin hakkında olduğu şeyi, yani “iyi olanın ne olduğunu” bilmediği anlamına gelmez. Bu açıdan “sorulacak şey” ilinekseldir, ama sorulacak şeyin işaret ettiği şey ilineksel değildir. Aristoteles kısaca ilinek için doğru olanın -sorulacak olan şeyin bilinmemesi-, şeyin kendisi için de -iyi olanın ne olduğunun bilinmemesi- doğru olmak zorunda olmadığını bu örnekte de göstermeye çalışmaktadır. Bu, aynı şekilde onun yanılmanın nedenini sözcüğün belirsiz kullanımında değil de ontolojik bir zeminde aradığını da göstermektedir. Ancak Schreiber’e göre bu yaklaşımı ile Aristoteles argümandaki önermelerin mantıksal olarak konumlandırılışının etkisini hafife almıştır. Daha basit şekilde ifade etmek için argümanın şu şekilde okunabileceğini göz önünde bulundurursak;

*“A’yı bilmiyorsun.
A, B’dir.
O halde, B’yi bilmiyorsun.”*²¹⁵

Bu durumda A ile B arasındaki ilişki ilineksel değil de zorunlu, hatta özdeşlik ilişkisi olsaydı bile bu bilinmediği sürece argüman gerçekte değil, görünüşte doğru olurdu.²¹⁶ Çünkü cevap verenin soruyu (A) bilmese de sorulacak olan şeyin (B) kendisini ve dolayısıyla cevabını bilmesi mümkündür. Bu açıdan diğer örnekleri ile birlikte

²¹³ Schreiber, s. 121.

²¹⁴ Aristoteles, SÇ, s. 89, 179a39.

²¹⁵ Schreiber, s. 122.

²¹⁶ Schreiber, s. 122.

Aristoteles'in ilineğe bağılı safsatalarda görünüşü üreten yanılgıya dair yapmış olduğı ontolojik açıklama, her zaman tatmin edici değildir.

2.3.1.2.2. Mutlak Olanı Bağlama Göre Alma

Aristoteles'in ikinci olarak ele aldığı tarz, 'mutlak olanı bağlama göre alma' (*secundum quid*) safsatalarıdır. Buna göre "belli bir şeyin mutlak anlamda [*haplôs*] ya da esas anlamıyla değil de belli bir bağlamda ifade edilmesine dayanan safsatalar, kısmi/tikel bir biçimde söylenen bir şey mutlak bir biçimde ifade edilmiş gibi ele alındığında söz konusu olur" (*fallacia secundum quid et simpliciter*).²¹⁷ Aristoteles'in dile bağılı olmayan tarzlar arasında konumlandığı 'mutlak olanı bağlama göre alma' safsataları, aynı zamanda en çok da dile bağılı tarzlar sınıfında yer aldığı şeklinde yorumlanabilen safsatalardır.²¹⁸ Zira bu yorumlamalar, Aristoteles'in ilgili tarza dair örneklerinin ve açıklamalarının pek çok açıdan 'ifade biçimi' tarzına benzemesiyle de pekişir.

Modern sınıflandırmalarda mutlak olanı bağlama göre alma safsataları, ilineğe bağılı safsataların tersine bir 'genelleştirme safsatası' olarak yorumlanır.²¹⁹ Yine Alatlının örneğinin tasım formunda düzenlenmiş haliyle;

"Saldırıya uğrandığında karşılık vermek, yanlış değildir."

"İnsanlara vurmak, saldırıya uğrandığında karşılık vermektir."

"O halde insanlara vurmak, yanlış değildir."

şeklinde bir örnek oluşturulabilir. Bu tarzda ilineğe bağılı safsatalar için söylenen şeyin tersi geçerlidir. Buna göre birinci öncülde özel, istisnai durumlar için doğru sayılabilecek bir kural ifade edilir. Ancak "insanlara vurmak" genel bir durumdur ve ikinci öncüldeki ifadenin bu durumda doğru olmadığı düşünülebilir. Öyleyse büyük öncülde ifade edilen özel bir durumdan hareketle genel geçer bir kaideye ulaşılmıştır. Sonuç olarak buradaki argümanı bir safsata haline getiren yanılgı, özel ve istisnai

²¹⁷ Aristoteles, SÇ, s. 23, 166b38-42.

²¹⁸ Schreiber, s. 141.

²¹⁹ Bkz. Alev Alatl, "Genelleştirme Safsatası", <http://safsatakilavuzu.com/safsata%20turleri%20ve%20guncel%20ornekler-1.htm>, (13.05.2020)

sayılan haller için doğru sayılan bir şeyin genel bir kaide haline getirilip her durumda doğru sayılmasıdır.

Bu tarz için Aristoteles'in anladığı şekliyle bir çözümleme adına Schreiber her şeyden önce yanlışlığa sebep olan şeyin tartışmada ifade edilme biçimine bağlı olarak iki şekilde gerçekleştiğini öne sürer. Bunlar, varlığın kendisi ile yüklemine karıştırılması ve varlığın yüklemelerinin birbirine karıştırılması durumlarıdır. Buna göre problemin kaynağı, tartışma esnasında varlığın farklı durumlarına açık bir şekilde işaret edilmemesi ile ilgidir.²²⁰ Mutlak olanı bağlama göre alma safsatalarının 'dile bağlı' bir tarz olarak yorumlanması da bu yüzdendir. Bu ayrıma göre ilk durumda "Bu x'dir, çünkü x, f'dir." veya "Bu x değildir, çünkü x, f değildir." gibi bir akıl yürütme söz konusudur. Örneğin, ilk durum için;

"Tüm insanlar bir varolandır." (MaP)

"Hiçbir ağaç, insan değildir." (SeM)

"O halde hiçbir ağaç, varolan değildir." (SeP)

gibi bir argüman ifade edildiğinde görünüşte geçerli olduğu halde sonucun doğru olmadığı görülür. Daha önce kopula için ontolojik olarak gerçekteki bir varlığa ve varlığın bir durumuna mutlak anlamda karşılık gelmeseler de kopulaların önermelerde bir şeyin varlığını veya varlığın bir yüklemine, yani "bir şey olarak" varlığını bildirdikleri ifade edilmişti. Buna göre yukarıdaki argümanda Schreiber'in ifadesiyle birbirine karıştırılan şey, kopulanın varlık bildiren durumu ile yüklem bildiren durumudur.²²¹ Bu açıdan büyük öncülde kopula "varolan-dır" ile insanın varlığına işaret ederken, küçük öncülde "insan değil-dir" ile insanın ağaç için yüklem olarak varlık durumuna, yani ağacın insan olarak varolmadığına işaret eder. Ancak sonuç önermesinde "varolan değil-dir" ile ağacın genel anlamda varolmadığı hakkında bir çıkarım yapılmıştır. Oysa doğru çıkarım ağacın bir insan olarak varolmadığı gibi bir sonuç önermesi hakkında olmalıydı. Aristoteles'in açıklamalarından hareket edilirse, öncüllerde ağacın varlığı mutlak anlamda değil de insan olarak varlığı -yüklem bildiren- gibi belirli bir bağlamda ele alınırken, çıkarım ağacın mutlak anlamda varlığı

²²⁰ Schreiber, s. 142.

²²¹ Schreiber, s. 142.

-varlık bildiren- hakkında yapılmıştır. Bu noktada kopulanın argümanda ‘yüklem bildiren’ ve ‘varlık bildiren’ olarak iki farklı biçimde kullanılması, ilgili tarzdaki safsataların ‘ifade biçimi’ tarzı gibi dile bağlı safsatalar arasında düşünülebilmesine neden olmaktadır. Aslında bu karışıklığın ortaya çıkmasının nedenini Aristoteles şu şekilde açıklıyor:

“Görünen o ki söyleyiş [leksis] yakınlığından ve bir şey olmakla var olmak arasında ve var olmamakla bir şey olmamak arasında küçük bir fark olmasından dolayı bu böyle...mutlak anlamda söylenmeye dayananlarda hata farkın küçüklüğünden ileri gelir; çünkü belirli bir şeyin, bağlamın, biçimin ya da zamanın anlama hiçbir şey katmadığını düşünür ve tümelde uzlaşırız.”²²²

Buna göre yukarıdaki argümanda ağacın genel olarak varlığı ile bir şey olarak varlığı -yani insan olarak varlığı- arasındaki fark birbirine karıştırılmıştır. Dolayısıyla kopulanın söyleyiş ve ifade edilme biçimine bağlı olarak yüklem ya da varlık bildiriyor olmasında ortaya çıkan bu küçük fark, aynı zamanda ontolojik olarak da küçük ve önemsiz bir detayı yansıttığına dair yanlış bir varsayımdan hareketle yanılgıya sebebiyet verir.²²³ Bu, aynı şekilde Aristoteles’in ‘mutlak olanı bağlama göre alma’ safsatasını neden dile bağlı olmayan tarzlar altında sınıflandırdığının da bir açıklamasıdır. Çünkü o, bu tarza dair safsataların ‘ifade biçimi’ safsataları ile yakından ilgisi olduğunu kabul etse de aradaki farkın öncelikle ontolojik olarak yanlış bir inanç ve varsayımdan kaynaklandığını düşünmektedir. Aristoteles’e göre “bir yüklem bir özne için yalnızca belli bir bağlamda söylendiğinde” o yüklem genel anlamda o ‘varlığı’ zorunlu olarak izlediği sanılır ve bu durumda yüklem ile varlığın kendisi arasındaki fark göz ardı edilir.²²⁴

Schreiber yanılgının ortaya çıkmasındaki ikinci durum -varlığın yüklemelerinin birbirine karıştırılması- için doğrudan Aristoteles’in Hintli örneğine işaret eder.²²⁵ Bu ikinci durum da “Bu x f’dir, çünkü hem x hem f’dir.” veya “Bu x f değildir, çünkü ne x ne f’dir.” gibi bir akıl yürütme söz konusudur. Buna göre beyaz dişli siyahi bir Hintli için “bu kişi hem beyazdır hem değildir” çıkarımı yapılır. Böyle bir çıkarım ile bir varolandaki -Hintli- farklı iki yüklem -beyaz dişli ve siyah tenli olması- birbiri ile

²²² Aristoteles, SÇ, ss. 23, 37, 167a3-5, 169b9-11.

²²³ Schreiber, s. 150.

²²⁴ Aristoteles, SÇ, s. 23, 167a5-6.

²²⁵ Schreiber, s. 143.

karıştırılarak aynı bağlamda kullanılmıştır -hem beyazdır, hem değildir-. Burada da kopula “beyaz-dır” ile bir yükleme işaret ederken, “beyaz değil-dir” ile farklı bir yükleme işaret etmektedir. Yine Aristoteles’in açıklamalarından hareketle farklı bağlamlarda olan şeylerden -Hintli’nin dişleri ile ten rengi- mutlak olarak bahsedilmesi -beyazdır ve değildir- durumu söz konusudur. Bununla birlikte, bu safsatanın dile bağlı bir tarz olarak yorumlanmasına sebep olan yanlışlığın varlığı burada da kendisini gösterir. Çünkü kopula ilk örnekte olduğu gibi bu örnekte de iki farklı şeyi karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Şöyle ki, “beyaz-dır” ile kopula Hintlinin beyaz dişine işaret ederken, “beyaz değil-dir” ile siyah tenine işaret etmektedir. Kısacası mutlak olanı belli bir bağlama göre alma safsatalarında kopula üzerinden tümcede bir çift anlamlılık durumu meydana gelir. İlk sözünün kendisinin birden fazla şeye işaret ediyor olmasıyla, yani “-dır”ın varlığın kendisi ile yüklemi ya da varlığın iki farklı yüklemine işaret etmesiyle; ikinci olarak da sözünün birden fazla anlama gelmesinden doğan belirsizlikle; yani “beyaz diş” gibi iki sözcük yerine “beyaz” olarak tek sözünün kullanılmasıyla birden fazla anlam üretilir.

Schreiber’e göre Aristoteles bu gibi safsataların ‘ifade biçimi’ ile olan benzerliğinden dolayı dile bağlı bir tarzmış gibi göründüklerinin farkındadır ve bunu yukarıdaki alıntıda da olduğu gibi zaman zaman belirtmiştir. Bu yüzden belirli durumlarda safsatalar Aristoteles’in gözünden çözümlendiği zaman ‘dile bağlı’ ve ‘dile bağlı olmayan’ tarzlar arasındaki ayrımın reddedilmesi gerektiği ya da bu tarzda olduğu gibi belli başlı bazı örneklerin dile bağlı tarzlar altında değerlendirilmesi gerektiği gibi ciddi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.²²⁶ Bu sonuçlar, belki Aristoteles’in yanlışların kaynağını dili kullanma biçimi ve tercihinde görmekten ziyade ontolojik temelli hatalı kavrayış ve inançlarda gördüğüne dair açıklamaları ile reddedilebilir. Ancak Schreiber’in bakış açısının sadece ilgili örnekler ve safsataların bu tarz bağlamında özgün bir Aristoteles okuması olarak değerlendirmekle sınırlı tutulması gerektiği yönünde olduğu söylenebilir. Sonuç olarak,

“Eğer Aristoteles’in pozisyonunda dile bağlı safsatalar, bir akıl yürütmenin doğru görünüşü için gerekli olan dile dair bazı hatalı varsayımlar tarafından karakterize edilmiş ise, Secundum Quid’e dayanan hatalı argümanlar dile bağlı safsatalar olarak sınıflandırılmalıdır.”²²⁷

²²⁶ Schreiber, ss. 145-146.

²²⁷ Schreiber, s. 151.

2.3.1.2.3. Çürütmeye İlişkin Bilgisizliğe Bağlı

Çürütmeye ilişkin bilgisizliğe bağlı olsun ya da olmasın tüm safsatalar tarafların bilgi durumları ile ilişkilidirler. Aristoteles’e göre safsatalardan “bazıları da çıkarımla çürütmenin ne olduğunun belirlenmemiş olmasına, tanımda [*logos*] bazı şeylerin eksik kalmasına dayanır”.²²⁸ Buna göre, bu tarza giren safsatalar genel olarak çürütme ile çıkarım arasındaki farkın ve geçerli bir çıkarım ile çürütmeye ilişkin bilgi eksikliğinden, öncüllerin ve sözcüklerin doğru ifade edilmemiş ya da anlaşılamamış ve tanımların hatalı olması gibi nedenlerden kaynaklanır. Aslında bu gibi nedenler diğer tarzlar da dahil olmak üzere tüm safsataların ortaya çıkmasındaki temel nedenlerdir. Bu yüzden Aristoteles tüm safsata tarzlarının bir noktada dil ile ilişkili olması gibi, çürütmeye ilişkin bilgisizlikle de ilişkili olduğunu düşünür:

*“Görünürde çıkarımları ve çürütmeleri bu şekilde ayırmak yahut hepsini çürütmeye dair bilgisizliğe vermek, bunu da başlangıç noktası yapmak gerekir; çünkü sözünü ettiğimiz tarzların hepsi çürütmenin tanımına göre çözülebilir.”*²²⁹

Aristoteles’in bu tarza dair verdiği örnekler de diğer tarzlar için verdiği örneklerle benzer örnekler ve açıklamaları içerir.²³⁰ Davies’e göre Aristoteles tüm eristik akıl yürütmelerin özünde çürütmenin doğası hakkındaki bilgisizlikten kaynaklandığını, çünkü bir öncülü reddetmenin ve çürütmenin yolunun onun çelişkilerini kanıtlamaktan geçtiğini, tartışılan şeyin dışında ve konuyla ilgisi olmayan öncüllere dayanılarak yapılmış bir çıkarım (irrelevant conclusion) ve görünüşte çürütmenin bu nedenlerle çürütmeye ilişkin bilgisizliğe bağlı olacağını düşünmüştür. Ayrıca ‘çürütmeye ilişkin bilgisizliğe bağlı’ tarzı Aristoteles’in sınıflandırmasında dile bağlı olmayan tarzlar sınıfında yer alsada ondan bu yana tüm konuyla ilgisiz çıkarım ve görünüşte çürütme yollarını içerecek şekilde genişletilmiştir.²³¹ Gerçekten de konunun amacının gözden kaçması (missing the point) olarak da belirtilen bu durum, eristik akıl yürütme tarzlarının ve safsataların ortaya çıkış nedenini oluşturur. Zira görünüşte bir çürütme

²²⁸ Aristoteles, SÇ, s. 23, 167a22-24.

²²⁹ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a17-21.

²³⁰ Aristoteles, SÇ, s. 25, 167a27-35.

²³¹ Arthur Ernest Davies, **A Text-Book of Logic**, R. G. Adams and Company, Ohio, 1915, s. 573.

yapmak, doğallıkla konu ile ilgisi olmayan, konunun dışında bir şey hakkında bir çıkarım yapmak demektir ve çürütmenin geçerli gibi görünmesinin temel nedenini çürütmeye ve konuya dair bilgisizlik durumu oluşturmaktadır. Sözelimi, cevap verenin “Bize öyle gelmese de zaman her işte aynı geçiyor.” iddiasına karşılık, soru soran;

“Görelilik Kuramı, evrenin farklı noktalarında zamanın birbirine göre farklı işlediğini kanıtlar. Öyleyse bu, sıkıcı işlerde zamanın neden çok yavaş aktığını açıklıyor.”

gibi bir argümanla iddiayı çürütmeye çalışır. Ancak yaptığı çıkarım, Görelilik Kuramı’nın öncülleri ile ilgisiz bir sonuç hakkındadır. Argümanda dile getirilen öncül, ilkin zamanın farklı işleminin nedeni olarak yer çekimi etkisini tanıma dahil etmediği için eksik tanımlanmıştır. Buna karşılık sonuçta “sıkıcı işler” bunun nedeni gibi ele alınmıştır. Bununla birlikte öncülde geçen “zaman” daha çok kendi başına fiziksel bir olgu hakkındayken, sonuçta geçen “zaman” daha çok ‘zaman’ın ilineksel bir aralığına, yani sıkıcı işlerde algılanan zaman aralığına işaret etmektedir. Bir başka örnek de şu şekilde gösterilebilir; taraflardan biri “Acaba şiirler, insanı ince ruhlu yapar mı?” gibi bir soruya karşılık, diğeri “Yapmasa bile entelektüel gösterir.” karşılığını verir. Böylece hem konuyu hem de sorunun amacını çarğitarak diyalogu bağlamından çıkarır. Yine, bir başka örnekte “Bazı insanlar saçlıdır.” Öncülüne karşılık “O halde bazı insanlar da keldir.” gibi sağduyuya uygun ancak hatalı bir cevap vermektir. Çünkü öncül sadece “bazı insanların saçlı olduğu” hakkındadır ve işaret ettiği evrende sadece “saçlı insanlar” kümesini içine alır. Ancak çıkarım, bu kümenin dışında kalanlar hakkındadır. Zira “Bazı insanlar ölümlüdür.” Öncülüne karşılık “O halde bazı insanlar da ölümsüzdür.” çıkarımında yanlışlık hemen göze çarpmaktadır.

Schreiber, çürütmeye ilişkin bilgisizliğe bağlı safsataları kendi başına bir tarz olarak değerlendirmekten çok diğer tarzlarının kendisiyle ilişkilendirildiği ayrı bir başlık olarak değerlendirmiştir.²³² Bu, Aristoteles’in tüm safsatalarda ortaya çıkan yanlışlıkların, özellikle muhatabın bilgi durumuyla ilgili olmasına ve çürütmeye ilişkin bilgisizliğe dayandırılabilmesi düşüncesine paralel bir yaklaşımdır. Schreiber bu başlık altında sonra değinilecek olan geçerli bir çıkarım ve çürütmenin gerçekleşmesi

²³² Schreiber, s. 87.

için uyulması gereken kuralları formüle ederken, diğer tüm safsataların bu kuralları bir ya da birkaç açıdan ihlal etmesine bağlı olarak ortaya çıktıklarını belirtir.²³³ Buna göre cevap veren bu kuralları bilmediği ya da nasıl ihlal edildiklerini idrak edemediği zaman yanlışlığa düşmesi söz konusu olur.

2.3.1.2.4 Soru Konusu Olan Şeyi Kanıtlanmış Kabul Etme

Aristoteles'in *Sofistçe Çürütmeler*'de açıkça örnek vermeden ele aldığı bir diğer tarz, "soru konusu olan şeyi kanıtlanmış kabul etme" (*petitio principii*) safsatalarıdır.²³⁴ Modern literatürde "kısır döngü safsatası" olarak da ifade edilen bu tarzdaki safsatalar, argümanın dayandığı öncüllerin tartışmanın ve argümanın ilerletilmesiyle sonucun kanıt olarak kabul edilmesinden ortaya çıkarlar. Böyle bir akıl yürütmede yanlış, bir sonucun ve cevabın sorusu olan ifadenin, aynı zamanda o sonucun ve cevabın kendisi aracılığıyla kanıtlanabileceği (*circulus in demonstrando*) düşüncesinden kaynaklanır. Özellikle teolojik ve ontolojik argümanlarda kullanılan bu akıl yürütme biçiminin temelinde spesifik olarak bir şeyin kendisi, kendisinin hem nedeni hem de sonucu olarak alınabileceğini dair yanlış bir inanç vardır. Bilinen bir örneği şu şekildedir;

"Kutsal kitaplarda kendilerinin Tanrı tarafından yazıldığı ifade edilir. Kutsal kitaplar Tanrı'nın eseri olduğu için asla yanlış bir şey yazmaz. O halde kutsal kitaplar Tanrı tarafından yazılmıştır."

Bu argümana göre sonuçta ifade edilen kutsal kitapların Tanrı tarafından yazıldığı çıkarımı, zaten öncüllerin başta dayandığı bir varsayımdır. Yani öncüldeki "Kutsal kitaplarda kendilerinin tanrı tarafından yazıldığı ifade edilir." önermesi, sonuçtaki "O halde kutsal kitaplar Tanrı tarafından yazılmıştır." gibi bir önermenin devamı niteliğinde bir bildirimde bulunmaktadır. Kısacası argüman kısır döngü şeklinde birbirini takip eden önermelerden oluşmaktadır. Burada safsataya neden olan şey ise bir şeyin kendisiyle ilgili olduğu durumlarda o şeyin doğruluğunun zaten sonucun

²³³ Schreiber, s. 88.

²³⁴ Aristoteles, SÇ, s. 25, 167a36-39.

bağlı olduğu ‘kendisi’ aracılığıyla kanıtlanmaya çalışılmasıdır. Yine benzer bir örnekte bu durum daha iyi görülebilir;

“Benim söylediklerim, yalan değildir.”

“Yalan değildir -diyorsam-, doğrudur.”

“O halde benim söylediklerim, doğrudur.”

Buna göre öncül sonuç önermesini doğrularken, sonuç önermesi de öncülü doğrulamaktadır. Aslında her iki örnekte de gerek öncülde gerekse sonuçta bir bakıma aynı şeyler ifade edilmektedir ve öncüllerde açık bir şekilde yer alan bir iddia sonuçta tekrar etmektedir.

Soru konusu olan şeyi kanıtlamış kabul etme safsatalarının yapıldığı bir tartışmada, soru soran argümanın öncülünü başta verili ve doğru kabul ederek öncülün kendisinin zaten cevabı olduğu gizli soruları gündeme açıkça getirmeden (begging the question) bu sorulara karşılık gelen cevapları bir önerme formuna dönüştürerek öncülden sonra sıralar. Sözelimi kutsal kitap örneğine göre, “Kutsal kitaplar, Tanrı tarafından mı yazılmıştır?” gibi bir soru gerçek anlamda cevaplanmadan sonuçta cevabı verili bir şeymiş gibi kendini tekrar eder. Bu yüzden sonuç, sanki öncülleri tarafından temellendiriliyormuş gibi bir görünüş elde edilir. Aslında argümanda asıl soru konusu olan şey, argüman için bir ‘başlangıç noktası’ (original point) haline gelir.²³⁵

Schreiber, Aristoteles’in bakış açısında böyle bir safsatanın temelinin mantıksal veya ontolojik olmasından ziyade epistemolojik olduğunu saptar.²³⁶ Şöyle ki, Aristoteles için bir şeyi bilmek demek onun nedenlerini, yani kanıtlarını bilmek demek olduğuna göre,²³⁷ bir şeyin nedeninden hareketle ortaya konulan bir öncülün o şeyin kanıtı olup olamayacağı sorusu, öncülün aynı zamanda o şeyin de bir nedeni midir, değil midir sorusuna cevap veren bir bilgiyi gerektirir. O, böyle bir soruyu *İkinci Çözümlemeler*’de gündeme getirmiştir; “Neden ile o nedene bağlı şey konusunda...acaba o nedene bağlı şey olduğunda, neden de olur mu?”²³⁸ Daha basit

²³⁵ Schreiber, s. 99.

²³⁶ Schreiber, s. 98.

²³⁷ Aristoteles, *İÇ*, s. 10, 71b9-16.

²³⁸ Aristoteles, *İÇ*, s. 72, 98a35-36.

bir ifadeyle işaret edilen şey, nedenin sonucu zorunlu kılması gibi sonucun da nedenini zorunlu kıldığı, yani sonucun, nedenin kanıtı gibi ele alınıp alınamayacağı meselesidir. Bu açıdan ilk örnekte kutsal kitapların Tanrı tarafından yazıldığına kanıtı olarak kutsal kitapları gösteren bu argümanda, kutsal kitapların Tanrı tarafından yazılıp yazılmadığı sorusu halihazırda cevaplanmamış, yani ortaya bir bilgi konulmamıştır. Aristoteles'in epistemoloji anlayışında bu gibi bir sorunun yeterince temellendirilmeden ortaya çıkmasındaki ilk durum, daha öncede bahsedildiği gibi nedeni olmayan ancak kendileri bir ilk neden olan ilk öncüller gibi ele alınması ile ilgilidir. İkinci durum ise argümandaki önermelerin kendi kendilerini açıklayıcı olmamaları ile ilgilidir.²³⁹ Öyleyse ilgili argümanda soru konusu ya da başlangıç noktası olan kutsal kitapların Tanrı tarafından yazılıp yazılmadığı konusu, ancak kendi kendisini açıkladığı -yani o şeyin hem neden hem de sonuç olarak açıklanabildiği- zaman öncüller kabul edilebilir olurlar. Ancak bu argümandaki gibi soru konusu olan şey sanki kanıtlanmış gibi kabul edildiği için argüman bir safsata haline gelmiştir.

Schreiber'in Aristoteles'e dayanarak yaptığı diğer bir tespit, diyalektik tartışmalardaki bu tarza dayanarak ortaya konulan "hatalı diyalektik çürütmeler, gerçekten ikna edici olan şey ile bize ikna edici görünen şeyin arasındaki bu boşlukta dallanıp budaklanmaktadır".²⁴⁰ Bunu sağlayan 5 farklı yol olduğu belirtilmekle birlikte sadece ilki ifadenin bağlamı hakkındadır. Burada soru konusu olan önerme sonuçta aynı şeyi gösteren farklı bir ifade ile tekrar gündeme getirilerek kanıtmış gibi öne sürülür. Fakat buradaki yanılgı, aynı şeyi ifade eden iki farklı tümce aracılığıyla üretilen bir çift anlamlılık durumundan meydana gelmez. Bunun yerine, aynı şeyin kendisine karşılık gelen aynı iki ifade, dilin özelliği ve esnekliğinden faydalanılarak farklı sözcüklerin kullanılması sonucu aynı şeyin farklı durumlarından bahsediliyormuş gibi gösterilir.²⁴¹ Aristoteles'in "bunun çürütme görünmesinin sebebi" olarak da "insanların aynı olanı ve başkayı bir defada/arada görme gücünün olmaması" şeklinde bir açıklama yapar.²⁴² Kısacası ilk durumda yanılgı, çift anlamlılıktan değil, cevap verenin ve muhatapların aynı olan şeyler ile farklı olan şeyleri kavrayamaması ile ilgilidir. İkincisi, tekil bir nesne olarak ele alınması gereken

²³⁹ Schreiber, s. 99.

²⁴⁰ Schreiber, s. 100.

²⁴¹ Örneğin, "Benim söylediklerim, yalan değildir." ile "Benim söylediklerim, doğrudur." tümcelerinin aynı şeyleri ifade etmesi gibi., Schreiber, s. 102.

²⁴² Aristoteles, SÇ, s. 25, 167a38-39.

bir şeyin tümel bir nesne olarak ortaya konulmasıyla; üçüncüsü, tümel olarak kanıtlanması -nedeninin ortaya konulması- gereken bir şeyin tikel olarak kanıtlanmaya çalışılmasıyla; dördüncüsü, ulaşılması gereken sonuç bölündükten sonra her bir parçasının bir varsayım olarak ele alınmasıyla; beşincisi de birbirini zaten zorunlu olarak takip eden önermelerden birisini kanıt olarak almak için diğerini soru konusu haline getirilmesiyle safsata yapılıdır.²⁴³

2.3.1.2.5. İzleyen Sonuca Bağlı

İzleyen sonuca bağlı ya da ‘sonuçtan nedene gitme’ (*fallacia consequentis*) olarak da bilinen bu eristik tarz, Aristoteles’e göre “sonuca dayanan çürütme birbirini takip eden neden ve sonucun tersine çevrilebilir olduğunun düşünülmesinden ileri gelir.”²⁴⁴ Aristoteles’in mantığından beri bildiğimiz üzere bir sonucun kanıtı ancak onun nedeni olabilir, ancak tersi olamaz. Bu durumda bir veriden bir diğerine doğru ilerlerken hangisinin neden ve hangisinin sonuç olduğu öncelik ve sonralık ilişkisi ile ilgilidir. Zira bir olaydan sonra onu izleyen bir başka olay gözlemlendiği zaman ilk olay neden ve onu izleyen olay da sonuç olarak kavranır. Buna göre doğru bir akıl yürütme, aralarında neden-sonuç ilişkisi olan iki olayda öncülden, yani nedenden hareketle bir sonuç çıkarmaktır. Sözelimi,

“Yağmur yağarsa, yerler ıslanır.”

gibi bir önermede “yağmurun yağması” neden, “yerlerin ıslanması” ise sonuçtur (*modus ponens*). Böylece yağmurun yağması olarak nedeni bildiğimiz için, yerlerin ıslanacağını da biliriz. Ancak bu akıl yürütmeyi tersine çevirmek, yani yerlerin ıslandığı sonucundan mutlaka yağmurun yağdığı nedenine gitmek hatalıdır.²⁴⁵ Çünkü bir sonucun mutlaka tek bir nedeni olmayabilir; sözelimi yerlerin ıslak olması, birisinin yerleri sulamış olması gibi başka bir nedenden kaynaklanıyor olabilir. Öyleyse bu safsatada yanılgı, bir nedenden zorunlu bir sonuca gidilmesine koşut olarak

²⁴³ Schreiber, ss. 101-104.

²⁴⁴ Aristoteles, SÇ, s. 25, 167b1-3.

²⁴⁵ Ancak sonucun değillenmesi halinde nedenin de değillendiği durumlarda (*modus tollens*) geçerli bir akıl yürütme söz konusu olur.

bir sonuçtan da aynı ve tek bir nedene zorunlu olarak gidilebileceğine, diğer bir ifadeyle neden ile sonucun tersine çevrilebileceğine yönelik hatalı bir inançtan kaynaklanmaktadır. Aristoteles bu inancı, “bu [X] olduğunda zorunlu olarak şu [Y] da oluyorsa, şu [Y] olduğunda da zorunlu olarak öteki [X] de olur” şeklinde dile getirir.²⁴⁶ Bu inançtan hareketle ilk durumda doğru olan bir ifadenin tersine çevrildiğinde de doğru olacağı düşünülür;

“Bir kimse İngiltere’de doğmuşsa [X], Avrupalıdır [Y].”

“Bir kimse Avrupalıysa [Y], İngiltere’de doğmuştur [X].”

Oysa ikinci ifadenin doğru olmadığı açıktır. Zira bir kimse Avrupalı olsa bile İngiltere’de doğmuş olması zorunlu değildir. Aslında İngiltere’de doğmuş olması, Avrupalı olması bakımından ilinekseldir. Buna göre iki ifade birlikte ele alındığında şeyin kendisi için doğru olanın, onun ilinekleri içinde doğru olduğu gibi bir sonuca gidilmiştir. Bu yüzden ‘izleyen sonuca bağlı’ ile ‘ilineğe bağlı’ tarzları arasında yakın bir ilişki bulunur.²⁴⁷

Aristoteles’in bu tarza dair verdiği Melissos örneğine göre oluşmuş olan her şeyin bir başlangıcı olduğu varsayılır; bu yüzden “oluşmuş olanın bir başlangıcı olduğu için, bir başlangıcı olanın da oluşmuş olduğunu kabul eder”.²⁴⁸ Ancak başlangıcı olan bir şeyin ‘oluş’ halinde olması ya da oluş halinde olan bir şeyin ‘başlangıcı’ olması ilinekseldir; zira oluş halinde olan şey hep varolduğu için bir başlangıcı olmayabilir veya başlangıcı olan şey durağan olabilir. Bu yüzden böyle bir akıl yürütmeye her zaman doğru bir argüman elde edilemez. Aristoteles’in bir başka örneği de “bala sarı rengin eşlik etmesi” ile ilgilidir.²⁴⁹ Schreiber’in tasım şeklinde düzenlediği haliyle;

*“Bu şey bir baldır.
Tüm ballar sarıdır.
O halde bu şey, sarıdır.”*²⁵⁰

²⁴⁶ Aristoteles, SÇ, s. 25, 167b2-4.

²⁴⁷ Schreiber de bu iki tarzı birlikte ele alır., bkz. Schreiber, s. 113.

²⁴⁸ Aristoteles, SÇ, s. 33 168b38-41.

²⁴⁹ Aristoteles, SÇ, s. 25, 167b5-6.

²⁵⁰ Schreiber, s. 133.

argümanı, ‘izleyen sonuca bağlı’ olarak şu şekilde dönüştürülür;

*“Bu şey (safra), sarıdır.
Tüm ballar sarıdır.
O halde bu şey (safra), baldır.”²⁵¹*

İkinci argümanda ilk argümandaki sonuç önermesi ile birinci öncül yer değiştirmiş, diğer bir deyişle tersinden bir akıl yürütme yapılmıştır. Ancak bu değişiklik ile argümanın doğruluğunu yitirdiği görülür. Çünkü ikinci argümanda “bu şey” ile Aristoteles’in balla aynı renkte olduğu için örnek gösterdiği “safra” kastedilir. Benzer olarak “bu şey” ile sarı renkte olan herhangi bir nesne de kastedilebilirdi. Kısaca bu örnek sonucun her zaman aynı öncül ve nedene dayandırılmayacağını göstermektedir. Bu yüzden sonuçtan nedene doğru yapılan akıl yürütmeler güvenilir değildir. Aristoteles bu tür safsatalardaki hatalı inancın kaynağına dair psikolojik bir açıklama yapar;

“Duyumlardan hareketle edinilen kanılar hakkındaki yanlışların ortaya çıkma sebebi de bu. Zira çoğu zaman bala sarı rengin eşlik etmesi sebebiyle safranın da bal olduğunu sanılır; yağmur yağdığı anda da toprağın nemli olmasından ötürü, toprak nemli olduğunda yağmur yağdı sanırız. Ama bu zorunlu değil.”²⁵²

Dolayısıyla bu biçimdeki hatalı akıl yürütmelerde yanlış, alışkanlıktan ve benzer şeyler arasında kurulan bağlantının tek ve zorunlu olduğuna inanmaktan doğar. Fakat bu tür bir açıklama, Aristoteles’in ‘ilineğe bağlı’ ve ‘izleyen sonuca bağlı’ safsatalarını birbirinden ayırarak ele almasındaki mantığı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira o, aynı şekilde “ilinek için doğru olanın, şeyin kendisi içinde doğru olduğuna” ilişkin inancı da ‘ilineğe bağlı’ safsataların nedeni olarak ortaya koymuştu. Öyle ki, Aristoteles’in ‘ilineğe bağlı’ tarzı için vermiş olduğu ilk örnek²⁵³ ‘izleyen sonuca bağlı’ tarzı için de verilebilir;

“Koriskos, Sokrates değildir.”

“Sokrates, bir insandır.”

“O halde Koriskos, bir insan değildir.”

²⁵¹ Schreiber, s. 133.

²⁵² Aristoteles, SÇ, s. 25, 167b4-8.

²⁵³ Aristoteles, SÇ, s. 21, 166b32-36.

Buradaki örnek açısından şu ya da bu insanın Koriskos ya da Sokrates olması ya da olmaması -ilk öncül- tamamen ilinekseldir; ancak Koriskos ya da Sokrates'in bir insan olması -sonuç önermesi-, zorunludur. Şimdi aynı argümanın içeriğini değiştirmeden bir 'izleyen sonuca bağlı' safsatası oluşturmak mümkündür;

“Koriskos, bir insan değildir.”

“Sokrates, bir insandır.”

“O halde Koriskos, Sokrates değildir.”

Bu haliyle ilk öncül argümanın yanlışlığını henüz başından ele vermektedir. Ancak burada yapılan şey, 'izleyen sonuca bağlı' ve 'ilineğe bağlı' eristik akıl yürütme tarzlarının benzer argümanlar üretmesi olarak anlaşılmalıdır. Şöyle ki, ilk argümanda birinci öncülde Koriskos'un Sokrates olmayışı ilineksel bir durumdur; ancak bu durumun Koriskos'un kendi başına insan olmaması ile ilgisi yoktur. Bununla birlikte, ilinek için doğru olanın şeyin kendisi, yani 'insan' için de doğru olduğu inancıyla sonuç önermesinde Koriskos'un insan olmadığı şeklinde bir çıkarım yapılarak tipik bir 'ilineğe bağlı' safsatası meydana getirilmiştir. Aynı durum izleyen sonuca bağlı tarzı için verilen ikinci argümanda da söz konusudur. Bu husus, 'izleyen sonuca bağlı' tarzı ile 'ilineğe bağlı' tarzı arasındaki nüansın anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Schreiber'e göre 'izleyen sonuca bağlı' tarzında bir argümanı ikna edici yapan şey, sonuçtan nedene gidildiği zaman argümanın her durumda yanlış olmamasıdır. Sözelimi, ilk örnekteki gibi “yerler ıslak” sonucundan “yağmurun yağması” öncülüne gidildiğinde bu çoğu zaman olgusal olarak doğrudur. Dolayısıyla bir nedenden zorunlu bir sonuca varmanın geçerliliği, insanı, sonuçtan bir nedene varmanın da geçerli olacağına inandırmaya götürür. Böylece bu inanç doğal olarak bir argümanın da sonuçtan öncüle gidecek şekilde dönüştürülebilir (covertible) olduğu inancını doğurur ve bu biçimdeki bir akıl yürütme doğru sayılır.²⁵⁴

Şimdi soru konusu, bu 'dönüştürülebilirlik' inancının Aristoteles'in formülasyonunda 'izleyen sonuca bağlı' safsatalarındaki karakteristik bir özellik olarak anlaşılıp anlaşılamayacağıdır. Schreiber için bu inanç, eldeki örnekler ve açıklamalar neticesinde 'ilineğe bağlı' safsatalar ile 'izleyen sonuca bağlı' safsatalar

²⁵⁴ Schreiber, s. 131.

arasındaki farklı belirleyen çizgidir. Aslında ona göre Aristoteles bu iki tarz arasındaki farkı, ‘ilineğe bağlı’ olanların rastlantısal ve ilineksel şeylerden belirli sonuçların çıkarılması, ‘izleyen sonuca bağlı’ olanların da genel olarak belirli bir şeyden genel olarak belirli bir sonucun çıkarılması şeklinde düşünmüştür.²⁵⁵ Bu yüzden Schreiber bu düşünceyi ikisi arasındaki farkı belirlemek için bir mihenk taşı gibi görür. Ancak zorluk, son tahlilde Aristoteles’in örnekleri arasındaki aynılıktır. Yani ‘izleyen sonuca bağlı’ tarzı için verilen örnekler ‘ilineğe bağlı’ tarzı içinde kullanılabilir niteliktedir. Bu yüzden buradan çıkarılan sonuç, Aristoteles’in ya bu iki tarz arasında düzgün bir ayırım geliştiremediği ya da aklındaki ayırma uygun bir örnekler silsilesi oluşturamadığıdır.²⁵⁶

2.3.1.2.6. Neden Olmayanı Nedenmiş Gibi Ele Alma

Aristoteles altıncı olarak ele aldığı tarz olan “neden olmayanı nedenmiş gibi ele almaya dayanan safsata” (*non-cause as cause*) için “neden olmayan şeyi düşüncenin akışına dahil edip çürütme bunun sayesinde gerçekleşmiş gibi göstermektir” (*fallacia propter non causam ut causam*) tanımını yapar.²⁵⁷ Özellikle bir şey hakkındaki önermeye dair kanıt ve neden olarak başka bir şey ve durumla ilgili nedenin ‘asıl neden’ olarak ele alınması bu safsataların belirleyici özelliğidir. Modern sınıflandırmalarda bu eristik tarz pek çok alt safsata türünden oluşur.²⁵⁸ Bununla birlikte, birbirini izlediği için iki olaydan birini sonuç, diğerini de bunun nedeni sayma (*post hoc ergo propter hoc*) safsatası da bu sınıfa girer. Sözelimi,

“Bacaklarım ağrıdığı zaman, yağmur yağar. Bu yüzden yağmurun yağmasının nedeni, bacaklarımın ağrmasıdır.”

ifadesine göre yağmurun yağması olgusu, bacakların ağrmasına bağlanmıştır. İki durum arasında diyelim ki kişinin romatizması dolayısıyla bir ilişki olabilir, ancak her

²⁵⁵ Schreiber, s. 136.

²⁵⁶ Schreiber, ss. 137-138.

²⁵⁷ Aristoteles, SÇ, s. 27, 167b20-22.

²⁵⁸ Alev Atlı, “Yanlış Sebep Safsatası”,
<http://safsatakilavuzu.com/safsata%20turleri%20ve%20guncel%20ornekler-2.htm>,
(13.05.2020)

iki olgunun gerçek nedeni farklıdır. Benzer şekilde, bir olgunun nedeninin birden fazla olabileceği durumlarda gerçekleşen şeyin tek bir nedene bağlanması (*fallacy of the single cause*) hatası da sık görülen yanılgılardan biridir. Sözelimi;

“Şekerli şeyler tüketmek, fazla kiloya sebep olur. Bu yüzden kilolu insanlar, çok şeker tüketen insanlardır.”

ifadesinde de her kilolu insanın şekerli şeyler yediği farz edilmiş ya da kilonun tek nedeninin şeker tüketimi olduğu varsayılmıştır. Böylece şeker yemek dışında bir nedenden dolayı kilolu olan insanlar için neden olmayan bir şey nedenmiş gibi ileri sürülmüştür.

Aristoteles’e göre neden olmayan şeyi nedenmiş gibi ele almayla ortaya çıkan safsatalar “imkansız giden çıkarımlarda söz konusu olur”.²⁵⁹ Bu, belirli bir şeyin ya da durumun tersinin olanaksızlığını göstererek (*reductio ad absurdum*) o şey ya da durumu kanıtlanmış ve doğru kabul etme yoludur. Bu çıkarımların en ünlü örneklerinden birini Zenon Paradoksları oluşturur. Basitçe bu paradokslar ile hiçbir şeyin hareket etmediğini, her şeyin hareketsiz olduğunu göstermek isteyen Zenon bunun için hareketin doğasını soruşturmaktadır. Böylece her şeyin hareketsiz olduğu çıkarımının nedeni olarak hareketin mümkün olduğu varsayımsal durumlardaki çıkmazları ve paradoksları, yani başka bir konunun nedenlerini gösterir. Bu paradokslardan biri olan Akhilleus ve kaplumbağa örneği şu şekilde ifade edilebilir;

“Bir koşu yarışında kaplumbağa yarışa Akhilleus’un belirli bir mesafe önünde başlar. Bu durumda Akhilleus’un kaplumbağaya yetişebilmesi için önce bu mesafenin yarısını kat etmesi gerekir. Bu süre boyunca kaplumbağa az miktarda da olsa belirli bir mesafe daha yol almıştır. Şimdi Akhilleus’un bu mesafenin de yarısını kat etmesi gerekecektir ve geçen sürede kaplumbağa yine bir miktar mesafe daha yol alacaktır. Sonuçta bu böyle sonsuza kadar sürecek ve Akhilleus kaplumbağaya hiç yetişemeyecektir. Buna göre görünüş yanıltıcıdır ve gerçekte hareket diye bir şey imkansızdır. Öyleyse her şey hareketsizdir.”

²⁵⁹ Aristoteles, SÇ, s. 27, 167b22-23.

Zenon'un bu ve benzer örnekleri ile hareketin mümkün olduğuna dair öncül çürütülmüş, hareketin imkansız olduğuna dair öncül de kanıtlanmış sayılır. Bu noktada sorun, belirli bir konu hakkında ortak veya benzer içerimleri olan argümanlardan birinin sonucunun her koşulda bir diğerinin kanıtı veya nedeni olarak ele alınıp alınamayacağı ili ilgilidir. Buna göre Zenon, ortaya koyduğu argümanda -varsayımın olgusal anlamdaki doğruluğu dışında- vardığı “Akhilleus’un kaplumbağaya hiçbir zaman yetişemeyeceği” veya “hareketin sonsuza kadar süreceği” gibi sonuçları, aslında başka bir argümanın konusu olan “her şeyin hareketsiz olduğu” öncülü için bir kanıt ve dayanak noktası gibi ele almıştır. Daha basit bir ifadeyle argümana uygun olan çıkarım, Akhilleus’un kaplumbağaya yetişemeyeceği veya hareketin sonsuza kadar sürdüğü ile ilgilidir. Oysa Zenon bu çıkarımına hareketin imkansız olduğu gibi ortaya koyduğu argümanın dışında olan bir başka öncülü dahil eder. Sonuç olarak “hareketin sonsuza kadar sürmesi” ile “hareketin imkansız olması” öncülleri “hareket” hakkında olmaları bakımından benzer bir ilgiyi paylaşıyorlarsa da farklı iddiaları gündeme getiren öncüllerdir. Çünkü Zenon’un argümanı “hareketin imkansız olduğu” gibi bir öncüle uygun olarak geçerli bir açıklama ve kanıt getirememektedir. Benzer şekilde, Aristoteles bir durumun olanaksızlığı gösterilerek bunu başka bir öncülü çürüten bir neden gibi ele alındığı bir örnek verir;

“Eğer oluş/doğum [genesis] bozuluşa zıtsa, belli bir bozuluşa da belli bir oluş zıt olacak, ölüm de bir nevi bozuluş ve yaşamın zıddı, o halde yaşam doğumdur ve yaşamak doğmak–ama bu imkansız. Dolayısıyla ruhla yaşam aynı değildir.”²⁶⁰

Aristoteles’in bu şekilde vermiş olduğu örneği idrak etmek zordur. Zira argümanda ifade edilenler Aristoteles ve çağdaşlarının ontolojik kavrayışları ve tartışmalarıyla yakından ilişkilidir. Bununla birlikte örnekteki çıkarım, ruh ile yaşamın aynı şey olduğuna dair bir öncülün çürütülmesidir. Ancak neden, yani temellendirmesi yapılan şey ise oluş ve ölüm hakkındadır. Kısacası burada da tıpkı Zenon Paradokslarında olduğu gibi bir öncülün çürütülmesi ve bir başka öncülün kanıtı ile ilgili olmayan, ancak onunla ilgiliymiş ve onun nedeniymiş gibi ele alınan bir öncülün ortaya konulması durumu söz konusudur.

²⁶⁰ Aristoteles, SÇ, s. 27, 167b25-29.

Genel olarak söylenecek olunursa tüm bu safsata türlerinde ortak nokta olan şey, nedenin yanlış yerde kullanılması, diğer bir deyişle nedenin sorgulanabilir (questionable cause) olmasıdır. Schreiber'in yorumuna göre Aristoteles açısından önemli olan ve işaret edilmek istenen şey, ne tür şeylerin veya durumların ne tür şeyler ve durumlar tarafından uygun olarak açıklanabileceği hakkındaki kafa karışıklığıdır.²⁶¹ Bu yüzden Aristoteles de “bu gibi akıl yürütmeler, mutlak olarak birer geçersiz çıkarım olmasa da, önceden ortaya konana ilişkin geçersiz çıkarımlardır” şeklinde bir açıklama getirmiştir.²⁶² Buna göre ilgili örnekler, argümanın başında ortaya konan iddialar ile sonuçlarının ilgisiz ya da kısmen ilgili olması dolayısıyla geçersiz birer çıkarım örnekleridir. Bu gibi hatalı argümanlar da genel olarak olguda şeylerin arasında olduğu varsayılan ilişkiler hakkındaki hatalı bir bilgi ya da yanlış bir inanç ve varsayım düzleminde temellendirilmeye çalışılırlar.²⁶³ Örneğin, Zenon'un argümanındaki hatalı olgusal varsayım, bir şeyin sonsuza kadar bölünebileceği inancı ile ilgilidir; oysa modern fizik anlayışı bir şeyin sonsuza kadar değil, Planck Sabiti oranına kadar bölünebileceğini varsayar.

2.3.1.2.7. Pek Çok Soruyu Bir Soru Yapma

Aristoteles son eristik akıl yürütme tarzını “pek çok soruyu tek bir soru haline getirmeyle” (*fallacia plurium interrogationum ut unius*) ortaya çıkan safsatalar olarak tanımlar.²⁶⁴ Buna göre, birden fazla cevabı ve açıklaması olan bir soru tek bir yanıtla karşılık geliyormuş gibi sorulduğunda, cevap verenin olası yanıtı diğer yanıtlar ileri sürülerek görünüşte çürütülür. Sözgelimi, “Teknolojinin gelişmesinin insanlığa getirdiği yararlar ve zararlar nelerdir?” sorusunda hem yararları hem de zararları söz konusu edilerek birden fazla cevabı gerektiren iki soru sorulmuştur. Ancak ‘pek çok soruyu bir soru yapma’ tarzında bu soru “Teknolojinin gelişmesi, insanlığın yararına mı olmuştur, zararına mı?” biçiminde sorulur. Böylece soru soran, cevap verenin yanıtına göre teknolojinin yararını ya da zararını öne sürerek onu çürütmeye çalışır. Burada sorunun tek bir cevabı varmış gibi görünmesiyle yanılgı yaratan nokta soruda

²⁶¹ Schreiber, s. 109.

²⁶² Aristoteles, SÇ, s. 27, 167b33-35.

²⁶³ Schreiber, s. 109.

²⁶⁴ Aristoteles, SÇ, s. 21, 166b28.

birden fazla öncülün gizli olmasıdır. Bunun için soru, “teknolojinin sadece yararı veya sadece zararı olmuştur” gibi bir varsayımdan hareket eder.

Aristoteles’e göre bu tarzdaki safsatalar “çokluk gözden kaçtığında ve yanıt yalnızca tek bir soru varmış gibi bir tane olduğunda söz konusu olur”.²⁶⁵ Ona göre bazı sorularda bunu görmek kolaydır. Buna verdiği örnek de “Yerküre deniz midir, gök mü?” sorusudur.²⁶⁶ Açık ki tek bir soruymuş gibi sorulan soru, aslında iki sorudan oluşmaktadır;

“Yerküre, deniz midir?”

“Yerküre, gök müdür?”

Böyle bir soruda karışıklığa neden olan şey, sorunun sorulma biçiminden dolayı cevap verenin yüklem terimlerinden birini seçmeye zorlanmasıdır. Diğer bir açıdan karışıklık, sorunun yüklemelerden sadece biri taşıyıcıda bulunuyormuş gibi sorulması ile ilgilidir. Schreiber, Aristoteles’in de örneklerine dayanarak bu safsata türlerini “tikel evetleyici öncüller” (disjunctive premises) ve “tümel evetleyici öncüller” (conjunctive premises) olarak ayırmaktadır.²⁶⁷ Tikel evetleyici öncüller, “Bu X midir, yoksa Y midir?” formundaki sorulara karşılık gelirken, tümel evetleyici öncüller, “Bu, X ve Y midir?” formundaki sorulara karşılık gelir. Buna göre Aristoteles’in vermiş olduğu ilk örnek, tikel evetleyici öncüller sınıfındadır. Tikel evetleyici öncüller sınıfındaki safsatalar, basitçe sorunun arkasındaki yanlış bir varsayımla yüklemelerin ikisinden sadece birinin doğru olduğu inancından ileri gelir.²⁶⁸ Bu yüzden soru, “yerkürenin ya deniz olduğu doğrudur, ya da gök olduğu doğrudur” gibi bir varsayımdan hareketle yanlışlığa sebep olmaktadır. Tümel evetleyici öncüller sınıfındaki örneklerinden birini ise Aristoteles şu şekilde ifade eder;

*“Yine, bir kısmı iyi olan bir kısmı ise olmayanlar için, ‘hepsi iyi midir yoksa değil mi?’ . Hangisi söylene, görünürde bir çürütme yahut yanlış olarak görülecek, ne de olsa iyi olmayana ‘iyi’ yahut iyiye ‘iyi değil’ demek yanlış. Ancak bazen birtakım öncüller eklenerek hakiki bir çürütme ortaya çıkarılabilir.”*²⁶⁹

²⁶⁵ Aristoteles, SÇ, s. 27, 167b38-168a2.

²⁶⁶ Aristoteles, SÇ, s. 27, 168a3.

²⁶⁷ Schreiber, ss. 154-155.

²⁶⁸ Schreiber, s. 155.

²⁶⁹ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a7-12.

Burada da değinildiği gibi, soru şeyin kendisi ile onun parçaları için birden fazla yanıtı gerektirdiği halde tek bir yanıt karşılık gelecek şekilde sorulmuştur. Schreiber’e göre tümel evetleyici sınıfındaki safsatalar bir tümelin her parçası için doğru olanın tümelin kendisi için de doğru olduğu düşüncesinden ileri gelir.²⁷⁰ Sonuç olarak her iki formdaki soru tipi de parça ile bütünün kendisi arasındaki ilişkiye dair hatalı bir ontolojik inançla ilgilidir. Diğer bir deyişle parçanın mahiyeti ile bütünün mahiyeti ve arasındaki ilişkinin hatalı bir şekilde kavranmasıyla bu gibi safsatalar ortaya çıkar.²⁷¹

Aristoteles’in tümel evetleyici öncüllerle ilgili olarak verdiği bir diğer örneğin anlaşılması daha zordur.²⁷² Zira Aristoteles’in ifade ettiği haliyle örnek bir soru şeklinde değil, doğrudan çürütme şeklinde verilmiştir. Bunun yanında örnekte görünüşte yapılan çürütmenin daha çok gramer ile ilgili bir mesele gibi görünmesi, Schreiber’in de tartıştığı bir meseledir.²⁷³ Bu yüzden anlaşılır kılmak adına soru formunda yeniden formüle edinilecek olunursa şu şekilde ele alınabilir:

“Bu (X) ve şu (Y) bir insan mıdır?”

“Evet.”

“Öyleyse bir kimse bunu (X veya Y) vurursa, bir insanı mı vurmuş olur?”

“Evet.”

“Eğer biri bunu (X) ve bunu (Y) vurursa, bir insanı mı vurmuş olur, yoksa insanları mı?”

Bu örneğe göre sorunun gerçekten de gramer ile ilgili olduğuna dair güçlü bir izlenim uyanmaktadır. Zira kullanılan dilin gramer kurallarına göre cevap “insan” (man) veya “insanlar” (men) olabilir. Yine de bu nokta göz ardı edilecek olunursa yapılan şey, soru soranın cevap vereni “insan” ile “insanlar” arasında bir tercihe zorlamasıdır. Ancak soru, şu anlamda iki cevaba karşılık geliyormuş gibi görünmektedir: Birincisi, olguda bir kimse bunu ve şunu vurmakla sonuçta bir “insanı” vurmuş olmakta, diğer bir deyişle vurduğu şey, bir “insan” olmak durumundadır. İkincisi ise bir kimse bunu ve şunu vurarak birden fazla insanı vurduğunu belirtmek anlamında ‘insanlar’ı

²⁷⁰ Schreiber, s. 157.

²⁷¹ Schreiber, s. 157.

²⁷² Aristoteles, SÇ, s. 28, 168a6-7.

²⁷³ Schreiber, ss. 157-159.

vurmuştur. Bu açıdan, cevap veren eğer önceki cevabına uygun olarak “insanı” vurmuş olduğunu söylese, soru soran sorunun hem “bu”nu hem de “şu”nu vurduğunu, yani “insanları” vurduğunu söyleyerek bir çürütme yapar. Eğer cevap veren “insanları” vurduğunu söylese, bu sefer soru soran cevap verenin ikinci sorudaki cevabıyla çeliştiğine işaret ederek bir çürütme yapar.

Aristoteles’in pek çok soruyu bir soru yapma safsatasına dair belirlediği bir diğer önemli husus ise bu tarzın çift anlamlılık üreten tarzlar ile olan ilişkisidir. Schreiber, bu tarzın dile bağlı ve dile bağlı olmayan tarzlar arasındaki ayrımın en çok belirsizleştirdiği ve Aristoteles’in de bu ayrımı ortadan kaldırma, diğer bir deyişle bu ayrımın sınırlarını aşma eğiliminde olduğu noktada durduğunu ifade eder.²⁷⁴ Çünkü Aristoteles karşılıklı yapılan muhakemelerin dile ve söze olan bağımlılığın bilincindedir ve “bir safsata türü, bir başka safsatadan dolayı ortaya çıkar”.²⁷⁵ Ancak Schreiber’e göre modern indirgemecilerin aksine, Aristoteles tüm safsataları dile bağlı olarak yorumlamak yerine dile bağlı olmayan ‘pek çok soruyu bir soru yapma’ tarzındaki sözel olarak eşadlılık ve müphemlik izlerini azaltma eğilimindedir:

“Eğer iki soru tek bir soru haline getirilmeseydi, eşadlılığa yahut müphemliğe dayanan safsata da meydana gelmeyecek, ya bir çürütme söz konusu olacaktı ya da olmayacaktı...Eğer bir ad birden fazla şeyi açıklıyorsa, birden fazla soru sorulmuş demektir. Öyleyse eğer iki soruya tek bir yanıt verilmesinin beklenmesi doğru [orthos] değilse, açık ki, bünyesinde bir eşadlılık barındıran bir soruya yalın bir yanıt vermek de uygun değildir –kimilerinin iddia ettiği gibi, yanıt hepsi için doğru [alethes] olsa bile.”²⁷⁶

Burada Aristoteles belirtilen tarzlar arasındaki ilişkiyi, eğer bir önermede bir terim birden fazla anlamı içeriyorsa, bu onun birden fazla öncül ve doğal olarak birden fazla soruyla ilgili olduğu anlamına gelmesi üzerinden kurar. Bu ilişkiyi anlamak için ortaya koyduğu örneklerden birisi şudur;

“Ve eğer her şey kendisiyle aynı, diğerlerinden ise başka ise, yalın bir yanıt veren bunlar diğerleri olarak değil de kendileri olarak aynı, kendilerinden de başka olduğu için, ‘aynı şeyler hem kendileriyle aynı, hem de kendilerinden başka’ sonucunu kabul etmeye itilecektir.”²⁷⁷

²⁷⁴ Schreiber, s. 161.

²⁷⁵ Schreiber, s. 161.

²⁷⁶ Aristoteles, SÇ, s. 71, 175b39-176a7.

²⁷⁷ Aristoteles, SÇ, s. 101, 181b13-16.

Şimdi her şeyin kendisiyle aynı ve aynı olmadığı söylendiğinde, bununla birden fazla şey olduğu, yani hem bir şeyin kendisiyle aynı olan “bir şey” olduğu hem de kendisi olmayan, diğerinden farklı olarak “bir şey” olduğu kastedilir.²⁷⁸ Bu durumda, “bir şey” hem kendisiyle aynı şey olan anlamında “bir şey” hem de bundan ayrı olarak “bir şey”dir. Bu yüzden soru soran cevap vereni bu ayrımı yapmasına olanak vermeden iki cevabı olan şeyi yalın ve tek bir cevaba karşılık gelecek şekilde sorusunu oluşturur. Aristoteles çift anlamlılığa da bu noktada işaret eder; “bir şey” ile birden fazla şeye işaret edilmiştir; “hem kendisiyle aynı olan şey” hem de bundan ayrı olarak “kendi başına bir şey”. Bu, ancak “birden fazla şey için tek bir soru oluşturulmadığında, tek bir özne için tek bir yüklem evetlendiğinde ya da değillendiğinde, imkansızlık söz konusu olmayacak”.²⁷⁹ Ancak burada soru soran da cevap veren de birden fazla şeye işaret etmektedir. Sonuçta, ‘pek çok soruyu bir soru yapma’ ve çift anlamlılık sınıfına giren tarzlar, benzer nedenlerden dolayı benzer yanılgıya neden olur. Zira tümel evetleyici öncüller sınıfındaki safsataların, dile bağlı ‘birleştirme’ ve ‘bölme’ tarzlarının altındaki parça-bütün ilişkisiyle ilgili ontolojik inançtan beslenmesi arasındaki benzerlik, yine bu hususlardan biridir. Tüm bunlarla rağmen bu tarzda safsataya yol açan şey, birden fazla öncülün tek bir öncüle dairmiş gibi bir soru konusu haline getirilmesi ile ilgili olduğu için, pek çok soruyu tek bir soru yapma eristik tarzını diğerlerinden ayrı tutmak gerekir.

²⁷⁸ Schreiber, s. 162.

²⁷⁹ Aristoteles, SÇ, s. 103, 181b22-25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERİSTİK AKIL YÜRÜTME TARZLARININ BAŞARISI VE ÇÖZÜMLERİ

3.1. GÖRÜNÜŞTE ÇÜRÜTMENİN BAŞARISI

Aristoteles buraya kadar çözümlemiş olduğu eristik akıl yürütme tarzlarının belirtildiği gibi temel nedenlerinden birisinin çıkarım ile çürütmeye dair bilgisizlikten kaynaklandığını, görünüşte bir çürütme soruşturulurken bunların bilgisinden hareket edilmesi ve soruşturmada bunun başlangıç noktası olarak alınması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁰ Bu soruşturma, belirli tarzlara dayanarak yapılan her çürütmenin genel olarak konu ile olan bağlantısına dair bir sorunu gündeme getirir. Çürütmeye ilişkin bilgisizliğin genel sonucu, sadece görünüşte doğru olan bir çıkarım yapmak değildir; zira sonuç, yukarıda bazı örneklerde görüldüğü gibi rastlantı eseri doğru da olabilir. Ayrıca soru soranın görünüşte de olsa çürütmesine bağlı olarak ortaya koyduğu sonuç, cevap verenin “hakikatle çelişen” bir öncülüne karşılık da doğru olabilir.²⁸¹ Kısacası hatalı bir öncülün görünüşte çürütülmesine bağlı olarak doğru bir sonuç ortaya konmuş olabilir. Ancak böyle durumlarda doğruluk rastlantısalıdır, zira sonucun öncüllerinden çıkmadığı argümanlardaki ‘doğru’, onu argümantasyon açısından gerekçeli ve zorunlu olarak ortaya çıkan bir ‘doğru’den ayırmaktadır. Sofistçe ve eristik tarzda yapılan bir çıkarıma dayanarak sonucun rastlantı eseri doğru olmasında da durum böyledir. Ancak doğru olsun ya da olmasın öncüller ile ilgisiz bir sonuç ya da konuyla ilgisiz bir öncülün ortaya konulması, tamamen cevap verenin konu hakkındaki bilgisizliğine bağlı değildir. Aristoteles’e göre,

“Sofistçe çürütmeden ve çıkarımdan kastım yalnızca çürütme yahut çıkarım görünen ama aslında öyle olmayan değil, ayrıca <geçerli> olsa bile, yalnızca görünürde şeyin kendisine ya da konuya [pragmatos] uygun olandır. Bunlar da konu gereği muhatabı çürütmekte yahut onların bilgisizliğini göstermekte eksik kalanlardır–peirastiğin konusu buydu. Peirastik, diyalektiğin bir parçasıdır; bu da muhatabın bilgisizliğinden doğan yanlış çıkarsayabilmektir. Sofistçe çürütmeler ise, muhatabın iddiasının çeliştiğini çıkarsayabilse de, onun bilgisizliğini gün ışığına çıkarmaz. Ne de olsa sofistler bu akıl yürütmelerle bilgili kişilerin de elini-ayağını birbirine dolaştırırlar.”²⁸²

²⁸⁰ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a17-21.

²⁸¹ Aristoteles, SÇ, s. 39, 170a24-28.

²⁸² Aristoteles, SÇ, s. 37, 169b17-29.

Öyleyse eristik tarzda yapılan akıl yürütmelerin görünüşteki başarısı, genel olarak soru soranın eristik tarzları kullanma pratiğine ve muhatabın bu tarzlara dayanarak yapılan görünüşte çürütmeleri çürütme hakkındaki bilgisizliğine de bağlı olarak idrak edememesine dayanır. Bu yüzden de Aristoteles sadece gerçek bir çürütmenin değil, görünüşte çürütme yolları olarak eristik tarzları da bilmek gerektiğini düşünerek, şimdiye kadar serimlemiş olduğu tarzların tüm safsataları içerdiğini ve kendi mantık anlayışında tüm tarzların bunlardan ibaret olduğunu ifade eder.²⁸³

Bunların yanında Aristoteles eristik tarzların içeriğini belirlemiş olmakla birlikte ne kadar şey ve bilgi türü varsa, o kadar da çürütme yolunun olduğuna da işaret eder.²⁸⁴ Bu yüzden konu hakkında bilgi sahibi olan kişilerin görünüşte çürütülebileceği gibi bilgi sahibi olmayanların da doğallıkla çürütülebileceğini düşünür. Ona göre her şeyin bilgisine sahip olmadan her çürütme tarzının bilgisine sahip olunamaz. Buna dayanarak Aristoteles “her bir çürütmenin değil de, diyalektik çürütmelerin zeminini [topos] yakalamalı” demektedir.²⁸⁵ Eristik tarzları bilmenin yanında görünüşte mi yoksa gerçekte mi bir çürütme yapıldığını bilmek, hakkında olduğu konuyu da bilmeyi gerektirdiği ve her bilgi türü de o alanın ilkelerine göre yapılan akıl yürütmenin bilgisi olduğu için,²⁸⁶ görünüşte çürütmeyi ayırt etmek ve bunu ortaya koymak her zaman mümkün değildir. Fakat diyalektik tartışma sanatı, belirli bir bilgi türüne göre değil de her bilme alanının ortak ilkelerine, yani *toposa* dayanarak gerçekleştirildiği için, konuyu soruşturan kişinin bu zeminden hareket etmesi gerekir. Zira diyalektiğin yaptığı da budur; belirli bir konuda soru soran ile cevap verenin iddiaları ve öncüller ile sonuç arasında ki çelişkiyi ortaya çıkarmaktır; ancak çelişki yaratmak değil, çünkü bu sofistin ve eristik yapanın yaptığı şeydir:

“Eğer herhangi bir konuda kabul görmüş çıkarımların hangi ilkelerden hareketle yapıldığını bilirsek, çürütmelerin de hangi ilkelerden hareketle yapılacağını biliriz. Ne de olsa çürütmek, çelişkiyi çıkarsamaktır; dolayısıyla çelişkiye ilişkin bir ya da iki çıkarım bir çürütmedir. Böylece bunların hepsinin farklı dayanaklarına hakim oluruz. Eğer bunlara hakim olursak, bunların çözümlerine de oluruz. Nitekim bunlara ilişkin itirazlar, bunların çözümleridir... O halde açık ki hangi ortak ilkelerden hareketle hakiki yahut görünürde bir çıkarım elde

²⁸³ Aristoteles, SÇ, s. 39, 170a10-11.

²⁸⁴ Aristoteles, SÇ, s. 39, 170a22-24.

²⁸⁵ Aristoteles, SÇ, s. 41, 170a35-36.

²⁸⁶ Aristoteles, SÇ, s. 41, 170a37-39.

edileceğini kavrayabilmek diyalektikçinin işi –diyalektik de olsa, görünürde diyalektik de olsa, peirastik de olsa.”²⁸⁷

Buna göre bir tartışma diyalektik tarzda ilerliyorsa, ortak ilkeler ve genel olarak kabul edilmiş öncüller ele alınır. Sofistik ve eristik tarzda ilerliyor ise, görünüşte genel olarak kabul edilmiş öncüller ya da konuyla ilgiliymiş gibi görünen öncüller ele alınır. Aslında eristik tarzda bir safsatanın başarısı, konunun bilinirliğinin azlığına bağlı olarak artmaktadır. Nitekim Aristoteles’in yukarıdaki düşüncelerine dayanarak genel olarak kabul edilmiş öncüllerle ilgili olmayan, az bilinen konular hakkındaki hatalı çıkarımların bilginin niteliği ve bilen kimsenin azlığından dolayı zor fark edileceği ve görünüşte çürütmenin başarı şansının artacağı söylenebilir. Ayrıca diyalektik ortak ilkelerden hareket ettiği için başta muhataplar arasında konunun hakkında olduğu şey ve anlamı ile ilgili genel bir uzlaşmaya varılmıştır. Oysa sofist ve eristik yapan bu uzlaşmayı ihlal eder.

Görünüşte çürütmelerin diğer bir başarısı da doğru görünüşün elde edilmesi ve bunu oluşturan öğelere cevap verenin de dahil olmasıdır. Bu durumda soru soran argümanını ortaya koyarken, cevap veren aynı zamanda bir dinleyici konumundadır. Kimi zaman ortaya konulan argümanlar soruşturulurken soru soranın başta soru konusunu oluşturmayan her bir öncülü ifade edilmemişse de dinleyici için argümana dahil olan verili bir şey olarak kabul edilebilir. Bu yüzden ifade edilmeyen öncül daha sonra doğruluğu ortaya konulmuş gibi dile getirildiğinde, şimdi dinleyiciye ilgili argümanı temellendiren ya da argümanın doğal bir sonucuymuş gibi gelir. Zira soru soranın yapmış olduğu görünüşte doğru bir çıkarımın doğru bir öncülden hareket ediyormuş gibi bir izlenim uyandırması doğaldır. Kısacası eristik yapanın koyduğu konuyla ilgisiz, eristik tarzda çürütmeye dayanan bir sonuç, dinleyici ve cevap verene -konuyla ilgisiz olduğu için başta dile getirilmemiş ve sorgulanmamış- doğru bir öncülden hareket ediyormuş gibi görünür ve soru soran bunu sonradan gündeme getirdiğinde de argümanda verili bir şeymiş gibi varsayılır. Bu yüzden Aristoteles “sorgulanmadığında bir sorunun [öncülün] verili olduğunu düşünen, sorgulandığında da bunu yapacaktır” demektedir.²⁸⁸

²⁸⁷ Aristoteles, SÇ, s. 41, 170a41-170b9.

²⁸⁸ Aristoteles, SÇ, s. 37, 169b33-34.

Yine çıkarım, aslında şeyin kendisinden değil, ifadenin kendisinden yapıldığında da bu böyledir. Zira daha önce söylendiği gibi bir argüman soruşturulurken ifadelerin kendisi, yani adlar ele alınır. Bu noktada, tartışma esnasında yönelimin “adlara yöneltilen akıl yürütmeler” ile “düşüncelere yöneltilen akıl yürütmeler” arasında gidip geldiğine yönelik bir kanıyı ele alan Aristoteles, bu iki akıl yürütme arasındaki farkı sorgular.²⁸⁹ Ada yöneltilen akıl yürütmeler, basitçe ortaya konulmuş öncüllerde adların anlamları ve hangi anlamda kullanıldıkları ile ilgili akıl yürütmedir. Aristoteles’in bu durumda sorduğu soru, muhatabın öncülde ortaya koyduğu adları ifade ederken onun bu adı hangi anlamda ifade ettiğini düşünmek üzere onun düşüncelerine yönelmek diye bir şeyin söz konusu olup olmadığıdır. Ancak vargısı, bir adın birden fazla anlamı olduğunda ve bu adın tartışma sırasında hangi anlamı kastedilerek kullanıldığı düşünüldüğünde, o adı hangi anlamıyla kullanmış olabilir diye muhatabın düşüncelerini değil, adın kendisini düşündüğümüz için bunun adlar hakkında bir akıl yürütme olarak anlaşılması gerektiğidir.²⁹⁰ Bu açıdan Aristoteles “düşünceye yöneltilmiş” bir akıl yürütme cinsinin olmadığını ifade eder.²⁹¹ Öyleyse adlar gibi ifadenin de birden fazla anlama gelebileceği göz önünde bulundurulursa, dile bağlı tarzlardaki akıl yürütmeler, adlara yönelik akıl yürütmelerdir. Bununla birlikte Aristoteles’e göre dile bağlı olmayan eristik tarzlar söz konusu olduğunda adlara yönelik olmayan akıl yürütme cinsleri de vardır.²⁹² Sonuçta muhataplar adların ve ifadelerin hangi anlamda ortaya koyulduklarını soruştururken ötekinin aklındaki düşüncelere değil de konu hakkındaki ifadelerine yönelirler ve görünüşte çürütmeye ilişkin olarak yanılgılar da burada ortaya çıkar.

Aristoteles’e göre görünüşte çürütmeyi başarılı kılan hareket noktalarından bir diğeri uzunluktur ve bu tartışmanın biçimsel anlamda uzunluğu ile ilgili olabileceği gibi, konunun çıkış noktası ile mevcut durumda varılan yer arasındaki meselelerin çokluğu anlamında önermeler zincirinin uzunluğu ile ilgili de olabilir.²⁹³ Böylece taraflardan biri önceden kendisinin ve muhatabının ortaya koymuş olduğu iddiaları unutabilir, şimdi söylenenleri yakalamakta ise güçlük çekebilir ve bunun muhtemel sonuçlarından biri olarak çelişkiye düşebilir ve görünüşte çürütüldüğünde buna ikna

²⁸⁹ Aristoteles, SÇ, s. 41, 170b10-11.

²⁹⁰ Aristoteles, SÇ, s. 43, 170b25-26.

²⁹¹ Aristoteles, SÇ, s. 45, 171a22-23.

²⁹² Aristoteles, SÇ, s. 45, 171a24-27.

²⁹³ Aristoteles, SÇ, s. 61, 174a16-19.

olabilir. Aristoteles yine tartışmayı hızlı bir şekilde sürdürmeyi de buna dahil eder; “zira geriye düşenler önlerini daha az görürler”.²⁹⁴

Bir diğer şey ise muhatapta öfke uyandıracak şekilde davranmaktır. Çünkü Aristoteles’in de belirttiği gibi öfkeyle dolan insan doğru düşünemez ve söylenenler hakkında dikkati azalır.²⁹⁵ Böyle bir öfke yaratmak için de sofistin adaletsiz ve agonistik davranıp *ad hominem* yollara başvurusu etkili bir yöntemdir.

Değinilen diğer bir husus da bir ve aynı şey hakkında soruları çaprazlama bir şekilde sormaktır.²⁹⁶ Böyle bir edimde amaç, aynı cevaba götüren soruları farklı bir şey hakkında veya tersi olan şey hakkındaymış gibi sorarak muhatabın çelişkili cevaplar vermesini sağlamaktır. Nitekim çaprazlama soru ile pek çok şey konuya dahil edilmiş gibi görünür ve cevap vereni aynı anda pek çok şeye dikkat etmeye zorlar.

Aristoteles muhatapı çelişkiye düşürmenin benzer bir yolunun karşıt şeyleri aynı soru içerisinde sormaktan geçtiğini ifade eder.²⁹⁷ Buna örnek olarak da “her durumda babaya itaat edilmesi gerekir” önermesini elde tutmak için, “acaba anne-babaya her durumda itaat etmek mi gerekir, yoksa her durumda itaatsizlik etmek mi?” sorusunu verir.²⁹⁸ Bu gibi sorular cevap vereni ifadelerden birini seçmeye zorlar ve ekseriyetle cevap geleneğe ve sağduyuya daha yakın olan ifadeler olur. Zira “itaat etmek” cevabı, “itaat etmemek” cevabına göre geleneğe ve kabul edilmiş öncüllere daha uygundur.

Aristoteles’in çelişkiye düşürmekle ilgili bahsettiği bir diğer nokta da paradoks yaratacak bir argüman ortaya konduktan sonra cevap verene genel olarak kabul edilmiş öncüller ile ilgili açık bir şekilde fikrini sormaktır.²⁹⁹ Burada soru, sonuçların kabulü veya reddi üzerine yönlendirecek tarzda olmalıdır; sözelimi, “Sence de böyle midir?”, “Buna katılıyor musun?” gibi sorular ile cevap veren dolaylı olarak evet-hayır ikilemine sokulur. Cevap veren eğer paradoksa sebep olan öncülü onaylarsa, soru soran cevap verenin aleyhine bir çürütme imkanı elde eder; eğer bu öncülü onaylamazsa da bir paradoks elde eder. Çünkü öncül, başta ortaya konulmuş argüman için paradoks yaratan soruya karşılık gelmektedir. Eğer cevap veren ortaya çıkacak bu

²⁹⁴ Aristoteles, SÇ, s. 61, 174a19-20.

²⁹⁵ Aristoteles, SÇ, s. 61, 174a20-23.

²⁹⁶ Aristoteles, SÇ, s. 61, 174a23-27.

²⁹⁷ Aristoteles, SÇ, s. 63, 174a40.

²⁹⁸ Aristoteles, SÇ, s. 63, 174b1-4.

²⁹⁹ Aristoteles, SÇ, s. 63, 174b12-15.

paradoksu görüp de bunu reddederse, genel olarak kabul edilmiş öncüller hakkındaki düşüncelerini ya da görünüşte bu öncüle dayanarak yapılmış çıkarımı reddetmiş olacağı için çürütülecektir.³⁰⁰

Aristoteles nihayetinde eristik tarzlar da yapılacak en sofistçe hilenin, “çürütmenin gerçekleştiğine dair güçlü bir izlenim” yaratmak olduğunu söyler.³⁰¹ Sofistçe veya eristik tarzda soru soran sorusunu bir çıkarım söz konusu olmadığında muhatabını çelişkiye düşüren sonucu ortaya koyuyormuş gibi gösterir ve böylece cevap verenin çürütülmüş olduğu izlenimini uyandırır.³⁰²

Aristoteles’in ifade etmiş olduğu görünüşte çürütmenin başarısını sağlayan durumlar ve sofistin kullanmış olduğu yöntemler genel olarak bu yapıdadır veya bunlarla ilintilidir. Zira tartışmada mantıksal olarak hatalı bir çıkarım yapmak ve cevap vereni bu konuda çürütülmüş saymak her zaman olası olsa da, sofistin ve eristik yapanın görünüşte çürütmeleri, onların başta gizlemiş olduğu niyetler ve yöntemlerle ilgilidir. Aristoteles için “genel olarak, amacı gizlemeye ilişkin daha önce sözü edilen her şey, dalaşmacı akıl yürütmeler için de geçerlidir. Zira bir şey gözden kaçsın diye gizlenir, gözden kaçsın ki yanlış söz konusu olsun”.³⁰³

3.1.1 Sofizm Kurbanları

Aristoteles’in eristik akıl yürütmelerde genel olarak işaret ettiği şey, eristik tarzlardaki safsatalar aracılığıyla görünüşte bir çürütmeyi mümkün ve başarılı kılan koşulların diyalektik bir tartışmada neler olabileceği ile ilgiliydi. Bunların yanında o, görünüşte çürütme girişimlerinin nasıl bertaraf edilebileceği ile ilgili çözümlere ve başarı koşullarına da işaret etmiştir. Onun bu konudaki çözümlemelerinin odak noktası, sofizme maruz kalan “sofizmin potansiyel kurbanı”, yani cevap veren ve dinleyicilerin bakış açısıdır.³⁰⁴ Bu önemlidir, çünkü Aristoteles’in safsatalardaki yanlışların temeli ile ilgili yapmış olduğu çözümlemelerde görüldüğü üzere, eğer cevap verenin başta kabul etmiş olduğu öncüller ile ortaya konan sonuçlar arasında bir çelişki varsa ve soru soranın argümanları karşısında yanlışlığa düşmüşse, bunun nedeni

³⁰⁰ Aristoteles, SÇ, s. 63, 174b15-18.

³⁰¹ Aristoteles, SÇ, s. 63, 174b8-9.

³⁰² Aristoteles, SÇ, s. 63, 174b9-11.

³⁰³ Aristoteles, SÇ, s. 61, 174a26-29.

³⁰⁴ Schreiber, s. 79.

ontolojik ve epistemolojik olarak hatalı inanç ve varsayımlara sahip olmasıdır. Bu yüzden Schreiber, “hatalı bir varsayım olmaksızın görünüşte bir çürütme bile yapılamaz” demektedir.³⁰⁵ Hatalı inanç ve varsayımların varlığına dayanarak ortaya konan öncüller, görünüşte bir çürütme yapmak ve muhatapları buna ikna etmenin koşuludur. Bu noktada Schreiber’in işaret ettiğine göre Aristoteles bu öncüllere dayanarak yapılan çürütme ve çıkarımların çözümlerini “muhataba göre” ve “argümana göre” olmak üzere iki yaklaşım aracılığıyla ortaya koymaktadır.³⁰⁶ Bu yaklaşımlar, aynı zamanda görünüşte çürütmelerin neden görünüşte olduklarını ve muhataplar bakımından neden geçerli ve doğru gibi göründükleri açısından da bir açıklama sunar.³⁰⁷ Ancak hepsinin kesiştiği nokta, daha önce değinildiği gibi tüm safsataların çıkış noktasının asıl konunun gözden kaçması, yani konuyla ilgisiz bir sonuç hakkında olmasıdır. Bu yüzden görünüşte bir çürütme ya da geçersiz bir çıkarım için akıl yürütmedeki bir mantık hatasından çok hatalı öncüllerin varlığı gerekir.³⁰⁸ Soru soranın bu öncülleri türettiği zemin çoğunlukla muhatapların hatalı inançları ve varsayımları tarafından desteklenmekle birlikte, kimi zaman da genel olarak kabul edilmiş öncüllerin tahrif edilmesi ya da konuyla ilgisiz bir öncüle başvurulması yoluyla sağlanır. Fakat bu öncüller tespit edilip hatalı veya ilgisiz olduğu ortaya konulsa bile cevap veren ve dinleyicilerin hatayı fark edip de argümanı sağlama almaları için yeterli değildir. Çünkü eristik tarzda ortaya konan argümanda birden fazla hatalı öncül bulunabilir ve dahası öncüller ya da sonuçlardan bazıları -önceki örneklerde görüleceği üzere- olgusal olarak doğru da olabilir. Bu açıdan bakılacak olunursa, cevap veren kendisine karşılık görünüşte çürütme girişimini bertaraf etmesi için sunulan argümanın hatalı öncüllerini ortaya çıkarması kendi başına yetmemektedir. Cevap verenin bu durumda en çok yapması gereken şey, herhangi bir hatalı öncülden ziyade kendisini çürütüyor gibi görünen çıkarımın dayandığı öncüle yönelmektir.³⁰⁹

Bunların yanında Schreiber tüm görünüşte çürütme ve çıkarımların yanlış ya da konuyla ilgisiz bir sonuç ortaya koyması ve çürütmeye ilişkin bilgisizliğe dayanması olgusunu, genel olarak Aristoteles’in çözümlemiş olduğu tarzların

³⁰⁵ Schreiber, s. 82.

³⁰⁶ Schreiber, s. 82.

³⁰⁷ Schreiber, s. 83.

³⁰⁸ Schreiber, s. 83.

³⁰⁹ Schreiber, s. 83.

çözümleri için bir dayanak noktası gibi ele alarak ‘*ignoratio elenchi*’yi ayrı bir başlık altında çözümler. Bu çözümlemede ise şu sonuçları ortaya koyar:

“Gerçek bir çürütme, o halde şunları içerir:

1. içerisinde sonucun yer almadığı öncüller
2. öncüllerden zorunlu olarak çıkan bir sonuç; ve
3. cevap verenin onayladığı yüklemın kendisini reddeden bir sonuç. Yüklem reddedilirken reddedilen şey (3a) ilgili adla birlikte o adın gösterdiği şey de olmalı; (3b) cevap veren tarafından onaylanan o ilgili adın gösterdiği şey olmalı ve (3c) tamı tamına cevap verenin onayladığı şekilde tanımlanan şey olmalıdır.”³¹⁰

Böylece görünüşte bir çürütmede yukarıda Schreiber’in saptamış olduğu koşullardan en az biri ihlal edilmektedir. Tersinden söylenecek olunursa geçerli bir çıkarım ve çürütme için yukarıdaki koşulların sağlanmış olması gerekir. Bu durumda cevap veren ve sofizmin kurbanı olan kişi, Aristoteles’in de dile getirmiş olduğu üzere kendisini çürütmüş sayılan sonucun hangi öncüle dayanarak ortaya konulduğunu saptamalı ve çıkarım yukarıdaki koşullardan hangisini ihlal ediyorsa bunu açıklamalıdır. Dile bağlı tarzlardaki safsatalarda bu, öne sürülen sözcüklerin ve ifadenin anlamları arasındaki farkı ayırt etmek, daha sonra görünüşte çürütmenin sadece ‘ad’ ile ilgili olduğunu, yani nominal bir karşılığı olduğunu gösterebilmek demektir. Zira dile bağlı tarzlarda safsatalar genel olarak (3). koşulun ihlal edilmesiyle gerçekleşir. Dile bağlı olmayanlarda ise soru konusu olan şeyi kanıtlanmış kabul etme için (1). koşul, mutlak olanı bağlama göre ele alma için (2). koşul ve diğer tarzlar içinde (3c). koşulun ihlali ile gerçekleşir.³¹¹

Son olarak Schreiber, Aristoteles’in örnekleme ve sınıflandırmadaki mantığını anlamak için bir referans noktası arayışını, Aristoteles açısından çözümlerin geneli için ortaya konulan iki temel direktif olan benzer akıl yürütmeye dayanan safsata tarzlarının benzer çözümlerle bertaraf edileceği ve aynı safsata tarzının her örneği için aynı hatalı inanç ve varsayımın bertaraf edilmesi ile çözümleneceğini ortaya koyduğu prensiplere dayandırır. Öte yandan da Aristoteles’in sınıflandırmasını makul bir zemine oturtmak için formüle ettiği “Sadelik İlkesi”ne başvurur.³¹² Bu formülasyona

³¹⁰ Schreiber, s. 88.

³¹¹ Schreiber, s. 97.

³¹² Schreiber, ss. 84-87.

göre, eğer S gibi bir çözüm şeması T gibi bir başka çözüm şemasının bir safsata sınıfı saptadığı yerde iki safsata sınıfı saptıyorsa, T, S'den daha iyidir. Bu yöntemin Aristoteles'in sınıflandırma ve çözümleme mantığı ile olan ilişkisi, argümana ve tarza bağlı olarak birden fazla safsata söz konusu olduğu zaman bu safsataları bertaraf etme noktasında en uygun çözümün, en fazla sayıda safsatayı en kolay ve sade şekilde çözecek olan yolun izlenmesi olacağı prensibi üzerinde temellenir. Çünkü bahsedilen prensibe göre argümana ve tarza bağlı olarak belirli safsatalar yukarıda belirtilmiş olan kurallardan aynılarını ihlal ederler ve Aristoteles'in açıklamaları bağlamında belirli safsatalar aynı veya benzer yanılgılardan kaynaklandıkları için benzer şekilde bir görünüşte doğruluk üretirler. Böylece Schreiber Sadelik İlkesinin başarısını, safsata türlerinin özelliklerine göre ve kaç tür olduğu konusundaki ayırt etme yeteneğinde görür. Schreiber bu yöntemle ayrıntılı bir sınıflandırma yapılabileceği konusunda inançlı olsa da, bu yaklaşım son tahlilde onun Aristoteles okumasına bağlı öznel bir yorumu olarak değerlendirilmelidir.

3.1.2. Muhatabın Konumu

Diyalektik bir tartışma esnasında sofizmin hilelerine kanmamak ve görünüşte çürütülmemek için cevap verenin ya da genel olarak muhatapların ilk olarak yapması gereken, eristik yapanın ortaya koyduğu hatalı öncülleri keşfetmek ve bunlara yönelik çözüm üretmektir. Ne var ki Aristoteles'e göre bir safsatanın mantıksal temelini bilmek ile bunu çeşitli konular ve durumlarda görebilmek farklı şeylerdir. Çünkü tartışmanın o anki hızı ve konunun bağlamına bağlı olarak muhatabın bilgisel durumu da değişmektedir.³¹³ Bu yüzden Aristoteles akıl yürütmede hızlı olmak için idman yapmak, yani diyalektik akıl yürütmelere yatkın olmak ve tartışılacak konu hakkında hazırlık yapmanın önemini vurgulamaktadır.³¹⁴

Muhatabın konumunda diğer bir önemli nokta, temelde eristik yapan kimse görünüşte bir çürütmeyi gerçekte bir çürütme gibi göstermeye çalıştığı için, cevap verenin gerçekte çürütmeymiş gibi görünen çıkarımı görünüşte bir çürütme olarak gösterebilmesidir.³¹⁵ Muhatabın burada yapması gereken, görünüşte çürütme ve hatalı

³¹³ Aristoteles, SÇ, s. 67, 175a20-24.

³¹⁴ Aristoteles, SÇ, s. 67, 175a24-27.

³¹⁵ Aristoteles, SÇ, s. 67, 175a34-36.

öncüllere dayanan çıkarımların arkasındaki akıl yürütmeyi ortaya koymak, aslında çıkarımın konuyla ilgisiz veya geçersiz olduğunu, öncüllerin görünüşte doğru ve sonuçların öncüllerinden çıkarılamayacağını göstermektir. Aristoteles’e göre cevap veren gerekirse çıkarımın öncüllerinin doğru olmadığını iddia edip, hakikate, yani doğru öncüllere başvurmak yerine genel olarak kabul edilmiş öncüllere başvurulmalıdır.³¹⁶ Zira sofist ve eristik yapan karşısında muhatabın konumunda “çürütülmüş olmak değil, öyle görünmek” söz konusu olduğu için, bertaraf etmesi gereken de hakikat karşısındaki herhangi bir yanılgıdan çok görünüşte çürütmeye sebep olan öncüller ve yanılgılardır.³¹⁷

Aristoteles’in işaret ettiği diğer bir önemli husus ise muhatabın “ayrılar” yapması gerekliliğidir.³¹⁸ Çünkü soru soranın eristik tarzındaki akıl yürütmelerinin nüveleri sorduğu sorularda olduğu ve görünüşte çürütmeleri muhatabına yönelttiği sorular aracılığıyla gerçekleştirdiği için, muhatap bu durumda soruların hangi anlamda sorulduklarını ve konuyla hangi bağlamda ilgili olduklarını ayırt etmelidir. Özellikle çift anlamlılık üreten ve pek çok soruyu bir soru yapma tarzlarında safsatalar doğrudan sorunun birden fazla şeyle ilgili olması dolayısıyla ortaya çıktığı için, cevap veren bu soruları ve hangi öncüllere karşılık geldiklerini tartışma esnasında ayırıp ortaya koymalıdır. Bu yüzden soruda adın hangi anlamının kastedildiği, konunun hangi yönüne işaret edilmek istendiği sorularak ayrımlar yapılmalıdır ki sonradan yapılan çıkarımın bunların başta ifade edilen anlamlarına göre değil de öteki anlamlarına göre yapıldığı açıkça kanıtlanabilsin. Aristoteles’e göre,

“Çoğu zaman bu olur, insanlar müphemliği görse bile, bu gibi sorular soran kalabalığın yoğunluğundan ötürü, zırt pırt arıza çıkaran biri gibi görünmemek için, ayrımlar yapmakta tereddüt ederler. Sonra, tartışmanın dönüm noktasının burası olacağını hiç düşünmediklerinden, sık sık bir paradoksla karşı karşıya kalırlar. O halde, daha önce söylediğimiz gibi, madem ayrımlar yapma hakkı herkese verilmiştir, bunu kullanmakta tereddüt etmemek gerekir.”³¹⁹

Buna göre tartışma esnasında adların anlamları ile sorunun bağlamı başta ayırt edilmelidir ki sonuçta çıkarımın hangi öncüle dayanarak yapıldığı ortaya konabilsin.

³¹⁶ Aristoteles, SÇ, s. 67, 175a31-34.

³¹⁷ Aristoteles, SÇ, s. 69, 175a41-42.

³¹⁸ Aristoteles, SÇ, 71, 175b29-40.

³¹⁹ Aristoteles, SÇ, 71, 175b33-39.

3.2. DİLE BAĞLI TARZLARIN ÇÖZÜMÜ

3.2.1. Eşadlılık, Müphemlik ve İfade Biçimi

Aristoteles'e göre eşadlılık ve müphemlik tarzlarına dayanan safsatalar, soru soranın iki soruyu tek bir soru gibi sormasından ileri gelir.³²⁰ Çünkü birden fazla anlama gelen ad ve ifade için her bir soru adın sahip olduğu anlamlardan birine göndermede bulunur. Tek bir soru haline getirilmiş iki sorunun iki cevabı olduğu halde cevap veren tek bir cevap vermek zorunda bırakılır; sonra da soru soran bu cevaba karşılık adın diğer anlamına göre koyduğu sonuç ile cevap vereni çürütmeye çalışır. Bu yüzden Aristoteles tek bir soru halinde sorulmuş olsa bile birden fazla anlama gelen her ad için “evet” veya “hayır” cevapları yerine iki cevap verilmesi gerektiğini ifade eder.³²¹ Öyle ki, verilecek cevaplar aynı şey olsa bile bunlar ayrı ayrı belirtilmelidir. Sözelimi, “Zayıflık arzu edilen bir şey midir?” sorusuna karşılık, “İrادی anlamda hayır.” ve “Fiziksel anlamda hayır.” cevapları verilmelidir.

Çift anlamlılık sınıfındaki tarzlarda ayrımlar yapmak mümkün olduğu için, soru soranın sorularını tartışmanın başından reddetmek gerekmez.³²² Örneğin, çıkarım birden fazla anlama gelen bir ad veya ifadeye yönelik olarak yapıldığında soru soranın böyle olup olmadığı sorusuna karşılık, cevap veren “bir anlamda öyle, bir anlamda değil” gibi ayrımlarla, yani “ad ve ifadenin [logos] iki anlamlılığıyla yanıt vermek gerekir”.³²³ Eğer soruda bu gözden kaçarsa, cevap verenin cevabından hareketle soru soranın yaptığı görünüşte çürütmeye karşılık çıkarımda bunu düzeltmek mümkündür.³²⁴ Sözelimi, ‘zayıflık’ sözcüğüne dayanarak yapılan çürütmeye karşılık, cevap verenin çıkarımda “İrادی anlamdaki ile fiziksel anlamdaki ‘zayıflık’ aynı değildir.” şeklinde düzeltmesi gerekir.

Aristoteles'in genel olarak adlar ve şeyler hakkındaki ifadelerinden hareketle söylenebilir ki, eristik tarzda bir çıkarım söz konusu olduğu zaman yapılması gereken şey, adların anlamları arasında bir ayrım yapmaktır, şeylerin kendisi arasında değil.

³²⁰ Aristoteles, SÇ, s. 71, 175b39-41.

³²¹ Aristoteles, SÇ, s. 73, 176a13-17.

³²² Aristoteles, SÇ, s. 79, 177a17-18.

³²³ Aristoteles, SÇ, s. 79, 177a19-21.

³²⁴ Aristoteles, SÇ, s. 79, 177a23-24.

Çünkü diyalektik bir tartışmada çürütmeler şeyin kendisi ile ilgili değil, adlar ve ifadelerle ilgilidir.³²⁵

Aristoteles her ne kadar ‘ifade biçimi’ tarzını çift anlamlılık üreten bir safsata tarzı olarak göz önünde bulundurmasa da eşadlılık ve müphemlik tarzları için geçerli olan çözümler, ifade biçimi için de geçerlidir. Schreiber’in Sadelik İlkesine göre çift anlamlılık sınıfındaki tüm tarzlar, özelde (3a) kuralını ihlal ederler.³²⁶ Örneğin, “Hasta olan kişi (öncesinde), sağlıklıdır (şimdi).” örneği ele alındığında, soru soran basit bir şekilde kişinin aynı anda hem hasta hem de sağlıklı olmasından söz etmiştir. Oysa burada ‘kişi’, daha önce çözümlendiği üzere farklı zamanlarda ve farklı sağlık koşulları ile ilgili olarak birden fazla şeye işaret etmektedir. Diğer bir deyişle yüklem olarak “kişi” çift anlamlılık -öncesinde “hasta olarak kişi”, şimdi ise “sağlıklı olarak kişi”- üretir. İfade biçimi tarzına dair “Öte yandan görme bir duyumsama, dolayısıyla da aynı anda hem edilgi hem etki.” örneği de benzer şekilde, görünüşte çıkarım etki ya da edilgi olarak görme olgusu hakkında değil, ad olarak ‘görme’ hakkındadır. Çünkü belirtildiği gibi, ‘görmek’ Eski Yunancada hem etken hem de edilgen yapıda bulunan bir sözcüktü. Buna bağlık olarak ‘görmek’, etki ve edilgi durumları arasında bir ikilik üretir.³²⁷ Bu yüzden Schreiber ifade biçimi tarzında sözcüğün bir ve aynı anlamının yalnızca belirli bir ifade şekline göre karışıklığın söz konusu olduğunu belirtirken, eşadlılık ve müphemlik tarzlarında sözcüğün ve ifadenin her anlamı için karışıklığın ortaya çıktığını belirtir.³²⁸

Genel olarak çift anlamlılık sınıfındaki tarzlar arasında temel fark, bu anlamlardan sadece birinin konuyla ilgili ya da çıkarım bakımından doğru olabilmesi ile ilgilidir. Aynı zamanda bu tarzları çözümü bakımından ortak yapan şey ise, safsataların adın ve ifadenin birden fazla anlama gelmesine bağlı olarak ortaya çıkması ve cevap verenin bu görünüşte çürütmeyi bertaraf etmek için aynı prosedürü uygulaması, yani adın veya ifadenin anlamları arasında ayırım yapması gerekliliğidir.³²⁹

³²⁵ Aristoteles, SÇ, s. 79, 177a29-31.

³²⁶ Schreiber, s. 88.

³²⁷ Schreiber, s. 89.

³²⁸ Schreiber, s. 89.

³²⁹ Schreiber, s. 89.

3.2.2. Birleştirme, Bölme ve Vurgu İşareti

Çift anlamlılık üretmeyen dilin kullanımına bağlı diğer tarzlar olarak birleştirme, bölme ve vurgu safsataları Schreiber'in formülasyonundaki (3b) ve (3a) kurallarını ihlal ederler. Bu tarzlarda yanılgılar, eristik yapanın çürüttüğü şey ile cevap verenin kastetmiş ve önceden kabul etmiş olduğu şeyin aynı olmaması ile vurgu işareti için adın telaffuz edilme şekline göre önceden kabul edilmiş aynı adın olmamasına bağlı olarak ortaya çıkar.³³⁰ Bu yüzden dile bağlı olarak bu tarzları çift anlamlılık üreten tarzlardan ayıran Schreiber, çift anlamlılık üreten tarzları aynı adın birden fazla şeye işaret etmesinden doğan karışıklıklar olarak açıklarken, çift anlamlılıkla doğrudan ilgilisi olmayan tarzları da aynı gibi görünen birden fazla adın kullanılmasından dolayı birden fazla anlamın ortaya çıkmasına bağlı karışıklıklar olarak açıklar.³³¹ Kısacası bu grupta yer alan birleştirme, bölme ve vurgu işareti safsatalarında yanılgı adın birden fazla anlama işaret etmesiyle ilgili değil, birden fazla adın kullanılmasıyla ilgilidir.³³² Aristoteles de yanılgıyı, "birleştirme, ayırıştırma ve vurgu işaretine dayananlar ise kavramın [logos] aynı olmamasına ya da adın farklı olmasına" dayandırır.³³³ Nitekim birleştirme ve bölme safsatalarında yanılgı ontolojik temellidir ve vurgu işareti safsatasında da seslendirmeye (vocalization) bağlı olarak birden fazla adın kullanılması durumu vardır.³³⁴ Bu yüzden gerçek çürütmede sonuç, başta kabul edilmiş öncül ve adla ilgili olmalıdır ve cevap veren, bunu anlamak için çıkarımın "niçin" öyle olduğunu soruşturmak üzere kabul edilen ile çürütülenin aynı öncüle işaret edip etmediğine bakmalıdır.³³⁵

Birleştirme ve bölme için Aristoteles'in çözümü, temel olarak karşıtlıklardan yararlanmaktır. Daha basit bir ifadeyle eğer soru soran birleştirme tarzına dayalı bir safsata ortaya koymuşsa, cevap veren ortaya konulan argüman için bölmeye başvurmalı ya da tersine birleştirme tarzına dayalı safsatalara karşılık bölme tarzına

³³⁰ Schreiber, s. 89.

³³¹ Schreiber, s. 90.

³³² Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler* 177b1-3de bölmenin çift anlamlılık ile ilgili olmadığını açıkça ifade eder. Bu açıklama birleştirme için de referans alınabilir; zira Aristoteles'in bu iki safsata türünü birbirinden ayırsa da aynı temele dayandıkları ve *Retorik* eserinde aynı tarz olarak ele almasının bu konuda bize bir ipucu sağladığını Schreiber de söz konusu eder., bkz. Schreiber, s. 91-82.

³³³ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a26-28.

³³⁴ Schreiber, s. 90.

³³⁵ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a28-32.

başvurmalıdır. Ancak bu yönelimde yapılması istenilen şey safsataya karşı safsata üretmek değil, mantıksal olarak çözüm için birbiriyle karşıtlık oluşturan çıkarım biçiminden yararlanılmasıdır. Ona göre “eğer ifade [logos] bölündüğünde ve birleştirildiğinde başka şeyler işaret ediliyorsa, sonuç ortaya konduğunda bunun aksini söylemeli”.³³⁶ Vurgu işareti safsatalarına karşılık yapılması gereken de sonuçta söylenen ad ile öncülde kabul edilenin aynı olmadığını, yani öncüldeki adın kastedilen anlamına karşılık görünüşte çürütmenin adın farklı anlamına göre yapıldığını ortaya çıkarmaktır. Buna istinaden vurgulanan sözcüğü karşıt şekilde vurgulamak, yani zayıf vurgu yerine güçlü şekilde vurgulamak veya tersini yaparak karşıtlıklardan yararlanmak, vurgu işareti safsatalarının çözümünde de geçerlidir. Schreiber de temelde bu üç tarz için karşıt anlamların açık kılınmasının, niçin bu tarzlarda görünüşte çürütmelerin geçerli bir çürütmeymiş gibi görüldüğünü ortaya çıkarmak için yeterli olduğunu ifade eder.³³⁷ Bununla birlikte Schreiber bu tarzlara dair “dilsel öğelerin kendilerinin kimlikleri hakkındaki hatalı varsayımın düzeltilmesi, bu hataları çözmek için tamamen yeterli” olduğunu da söylemektedir.³³⁸ Buradaki varsayım, Aristoteles’in belirtmiş olduğu “birleştirmenin yahut bölmenin hiçbir fark yaratmayacağı” ve “vurguya dayananlar için de benzer şekilde; zira zayıf ya da güçlü vurgunun ifadenin anlamını başkalaştırmadığı” inancı ile ilgilidir.³³⁹ Ancak bu, çift anlamlılık sınıfındaki diğer tarzlar söz konusu olduğunda geçerli değildir. Çünkü bu safsatalarda yanılığa neden olan hatalı varsayımlar, belirli adların işaret ettikleri belirli şeylerle olan ilişkisi ile ilgilidir. Bu yüzden Aristoteles çift anlamlılık üreten safsatalarda ayrımlar yapmanın gerekli olduğunu ve görünüşte çürütülmenin adların anlamları arasındaki farkı görememekten ileri geldiğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Schreiber’e göre ise ad veya sözdizimsel olarak çift anlamlılık üreten tarzlarda safsataları ortaya çıkarmak için adın veya ifadenin düzeltilmesinden daha fazlasına ihtiyaç vardır. Bu gibi tarzlarda yanılğı, “morfolojik benzerliklerin ve sözdizimsel benzerliklerin, ontolojik benzerliklere işaret ettiği”ne dair hatalı inançtan ortaya çıkmaktadır.³⁴¹ Öyleyse bu gibi safsatalardan kaçınabilmek için iki hatalı inanç ve varsayımdan

³³⁶ Aristoteles, SÇ, s. 79, 177a33-35.

³³⁷ Schreiber, s. 92.

³³⁸ Schreiber, s. 92.

³³⁹ Aristoteles, SÇ, s. 35, 169a25-30.

³⁴⁰ Aristoteles, SÇ, s. 35, 169a22-24.

³⁴¹ Schreiber, s. 93.

sıyrılmak gerekir. İlki, benzer morfolojik ve sözdizimsel yapıya sahip dilsel öğelerin ontolojik olarak da benzer şeylere işaret ettiğine dair hatalı inançtır. İkincisi ise benzer morfolojik ve sözdizimsel yapıya sahip dilsel öğeler tarafından işaret edilen şeyler arasındaki ontolojik farklara dair hatalı varsayımlardır.³⁴² Bu açıdan eşadlılık, müphemlik ve dilin kullanımı gibi çok anlamlılık üreten safsatalar ontolojik olarak hatalı bir inançtan kaynaklanırlar ve yanılğının zemininde aynı zamanda dil dışı öğeler de yer almaktadır.

Tüm bunların yanında Aristoteles'in dile bağlı tarzlar için temelde sunduğu reçete, karşıtlıklardan yararlanmaktır. Ona göre,

“Genel olarak, dilin kullanımına dayanan akıl yürütmelerde çözüm daima akıl yürütmenin dayandığı ögenin aksine karşılık gelir. Sözelimi eğer birleştirmeye dayanıyorsa, çözüm bölmede olacak, eğer bölmeye dayanıyorsa birleştirmede. Yine, eğer keskin vurguya dayanıyorsa, çözüm yumuşak vurguda, yumuşak vurguya dayanıyorsa da, keskin vurguda olacak. Eğer eşadlılığa dayanıyorsa, çözüm adın aksini söylemede; sözgelişi eğer bir şey için ‘cansız’ deme noktasına gelinmişse, canlı olmamasını değilleyerek, bir anlamda canlı olduğunu göstermek gerekir...Müphemiyet konusunda da benzer şekilde. Söyleyiş [leksis] benzerliğine dayanıyorsa, çözüm aksi olacak...Diğerleri içinde benzer şekilde.”³⁴³

Bu açıdan dile bağlı tarzlarda safsatalar çift anlamlılık üreten ve çift anlamlılık üretmeyen şeklinde iki farklı alt gruba ayrılrsa da, Aristoteles'in buradaki yanılğaları ortaya koymanın dışında genel olarak eristik yaparı bertaraf etmek için önerdiği çözüm, karşıt akıl yürütmelerden yararlanmak ve karşıt şeyleri gündeme getirmektir.

3.3. DİLE BAĞLI OLMAYAN TARZLARIN ÇÖZÜMÜ

3.3.1. İlineğe Bağlı

İlineğe bağlı tarzlarda çıkarımın görünüşte doğruluğu, ilinek için doğru olanın o şeyin kendisi ve diğer ilinekleri için de doğru olacağına dair hatalı bir inançtan ileri geldiği için, cevap verenin bu inançtan sıyrılması ve bu yanılğıyı ortaya çıkarması

³⁴² Schreiber, s. 93.

³⁴³ Aristoteles, SÇ, s. 89, 179a10-25.

gerekir.³⁴⁴ Aristoteles’in ifade ettiği gibi “eğer biri geçerli bir çıkarım yapmadıysa ya da doğru bir ispatı yanlış bir biçimde denediye ya da yanlış bir şeyi ispata soyunduysa, çözüm bunu açıklamaktır”.³⁴⁵ Zira ilineğe bağlı tarzlarda soru soran ortaya gerçek bir çıkarım koymamıştır, çünkü öncüller o şeyin ilineği ile ilgili olduğu halde, çıkarım şeyin kendisi hakkındadır. Bu yüzden de Aristoteles ilineğe bağlı safsatalarda hatanın ‘çıkarm’ın ne olduğunu tanımladığımızda açıkça ortaya çıkacağını belirtir.³⁴⁶ Bu açıdan çözüm olarak cevap veren “sonuç ortaya konur konmaz, hepsine benzer bir yanıt vermeli ve bu ilinek için doğru olanın şeyin kendisi içinde doğru olmasının zorunlu olmadığını söylemeli”.³⁴⁷ Yine aynı noktada “örnek vermeye de hazır olmalı”, yani bu açıklamayı doğrulayan ve ilinek için doğru olduğu halde, şeyin kendisi için doğru olmayan örnekler formüle etmelidir.³⁴⁸ Fakat Schreiber’e göre ilineğe bağlı safsataları çözmek için bu ilk adımdır; çünkü bu şekildeki itiraz, ancak soru soranın çürütme için ortaya koymuş olduğu argümanın doğruluğunun görüldüğu kadar güvenilir olmadığını ortaya koymak için yeterlidir; ancak bu, çürütüldüğu varsayılan öncülü kurtarmak ile aynı şey değildir.³⁴⁹ Bu yüzden cevap veren görünüşte çürütüldüğu varsayılan öncülünü kurtarmak için, çürütmenin görünüşte doğruluğunun her yüklemın şeyin kendisine ve onun ilineklerine eşit şekilde ait olduğunu düşünmekten ileri geldiğini açıklamalı, bazı yüklemelerin şeyin kendisinde zorunlu olarak bulunduğunu ve bazılarının da öyle olmadığını göstermelidir.³⁵⁰ Çünkü daha önce çözümlendiği gibi, ilinek için doğru olanın şeyin kendisi için de doğru olduğu örnekler mevcuttur; ancak buradaki kritik nokta, bunun ya rastlantısal olması ya da ilineksel olduğu sanılan yüklemın şeyin kendisinde, yani taşıyıcıda kendi başına, zorunlu olarak bulunması ile ilgilidir. Bu yüzden cevap veren doğruluğun rastlantısal olduğunu ve olgusal anlamda bir şeyin doğruluğunu ispat etmek adına böyle bir akıl yürütmenin uygun olmadığını göstermek için bir örnek uydurmalı, yanılđının nedenini açıklamalı ve akıl yürütmenin, yani çıkarımın geçersiz olduğunu göstermelidir.

³⁴⁴ Schreiber, s. 139.

³⁴⁵ Aristoteles, SÇ, s. 91, 179b23-25.

³⁴⁶ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a33-34.

³⁴⁷ Aristoteles, SÇ, s. 89, 179a30-32.

³⁴⁸ Aristoteles, SÇ, s. 89, 179a32-33.

³⁴⁹ Schreiber, s. 115.

³⁵⁰ Schreiber, s. 116.

3.3.2. Mutlak Olanı Bağlama Göre Alma

Aristoteles'e göre mutlak olanı bağlama göre alma tarzına dayanan safsatalar da genel olarak çürütmeye ilişkin bilgisizlik sonucu başarılı olurlar. Çünkü açıkça belirli bir bağlama göre doğru olanın, genel bir sonuç olarak ortaya konmasına dayanarak yapılan çürütme, çıkarımın ne olduğuna dair bilgisizliğe bağlı olarak geçerli sayılır.³⁵¹ Sözelimi beyaz dişli siyahi Hintli örneği için, “belli bir bağlamda beyaz” veya “belli bir bağlamda beyaz olmayan” demek yerine sonuçta “mutlak anlamda beyaz” ve “mutlak anlamda beyaz olmayan” şeklinde ifade edilmesi, açıkça geçersiz çıkarım yapmaktır.³⁵² Aristoteles,

“Öyleyse belirli bir bağlamda beyaz olan bir şey verildiğinde bu şey mutlak anlamda söylenmiş kabul edilirse, çürütme yapılmış olmaz, ama çürütmenin ne olduğunun bilinmemesinden dolayı öyle görülür... O halde aynı şeyde biri mutlak anlamda, diğeri ise belli bir bağlamda bulunuyorsa, çürütme söz konusu değildir.”³⁵³

demektedir. Bu durumda safsatanın çözümü, basitçe görünüşte yapılan bu çürütmeyi reddetmektir;³⁵⁴ yani belirli bir bağlama göre verilmiş olan ile mutlak anlamda olan şeyin birbirinden ayrı şeyler olduğu ve ilgili örnekte çıkarımın dayandığı öncül belli bir bağlama göreyken, sonucun mutlak bağlamda ortaya konulduğu gösterilmelidir. Buna göre “Bu kişi hem beyazdır hem değildir.” çıkarımı yapıldığında, cevap veren onun beyaz olması ile olmamasının sadece belirli bağlamlarda, yani dişleri ve ten rengi gibi belirli özellikleri bağlamında doğru olabileceğini belirtmesi gerekir. Schreiber de bu yüzden ifade tarzında hatalı yapılmış ayrımların düzeltilmesinden önce, ontolojik olarak varolan ayrımların farkında olunması gerektiğine işaret eder.³⁵⁵

Diyalektik tartışmada soru soran öncülünü ve sonucu aynı zamanda soru sorarak ortaya koyduğu için, Aristoteles'e göre cevap veren bu tarza ait safsataları “sonucu çelişigiyle [antiphrasis] ilişkisi içinde inceleyerek çözmeli, bunlardan birinin onu etkilemiş olup olmayacağını görmek için”.³⁵⁶ Çünkü soru soran Hintli'nin

³⁵¹ Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b10-12.

³⁵² Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b12-13.

³⁵³ Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b13-15.

³⁵⁴ Schreiber, s. 144.

³⁵⁵ Schreiber, s. 152.

³⁵⁶ Aristoteles, SÇ, s. 95, 180a23-24.

dişlerinin beyaz olduğunu onayladıktan sonra cevap verene “Bu, beyaz mıdır?” diye sorar. Daha sonra da Hintli’nin siyahi ten rengine dayanarak, cevap verene “Bu, beyaz mıdır?” diye tekrar sorar. Bu durumda cevap veren doğallıkla ilk soruyu evetlerken, ikinci soruyu değiller. Böylece, başta bir şeyin aynı anda hem öyle olmasının hem de öyle olmamasının imkansız olduğunu kabul etmiş olan muhatap, sonuçta bu öncülle çelişen cevaplarından dolayı çürütülmüş görünür. Çünkü cevap verenin cevaplarına göre ortaya “Bu kişi hem beyazdır, hem değildir.” gibi bir sonuç çıkmaktadır. Aristoteles de karışıklığın burada ortaya çıktığına işaret eder;

“...hem evetlemenin hem değillemenin aynı şeyde mutlak anlamda bulunması imkansız; öte yandan aynı şeyde ikisinden her birinin belli bir bağlam, ilişki ya da tarzda, ya da birinin belli bir bağlamda, diğerininse mutlak anlamda bulunmasına hiçbir engel yoktur.”³⁵⁷

Bu yüzden Aristoteles görünüşte çürütmenin -belirli bir bağlam ya da mutlak anlamda- ortaya koyduğu sonuca karşılık, “sonucun çelişiyiyle ilişkisi içinde tespit edilmesi gerektiğini”, yani mutlak anlamda ifade edilmiş olanın belirli bir bağlam, belirli bir bağlamda ifade edilmiş olanın da mutlak veya belirli bir diğer bağlamda tekrar ele alınması gerektiğini belirtir.³⁵⁸

3.3.3. Çürütmeye İlişkin Bilgisizliğe Bağlı

Diğer tüm tarzların temel olarak “çürütmeye ilişkin bilgisizliğin altına” düştüğünü ifade eden Aristoteles, bunun nedenlerini genel olarak tanım eksikliği, konuyla ilgisiz bir şey hakkındaki çıkarımı, konu hakkındaki bilgisizliği ve çıkarım ile çürütme ya da gerçek çürütme ile görünüşte çürütmeye dair ayırımın bilinmemesi olarak gösterir.³⁵⁹ Hepsi arasındaki ortak noktayı da kavram [logos] eksikliğine dayandırır. Zira “safsatalar birbirinden bu şekilde ayrıldığında, ‘kavram eksikliği’ni hepsi için ortak bir yere konumlandırmak gerekir” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.³⁶⁰ Genel olarak *logosun*, yani öncülün, tanımın ve çürütmenin bilgisine dair eksikliğe bağlı olarak da tüm tarzlar arasındaki en genel geçer çözüm de bu tarza

³⁵⁷ Aristoteles, SÇ, s. 95, 180a24-28.

³⁵⁸ Aristoteles, SÇ, s. 95, 180a30.

³⁵⁹ Aristoteles, SÇ, s. 33, 169a18-21.

³⁶⁰ Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b16-20.

aittir. Aristoteles’e göre “ilkın çıkarımın geçersiz olup olmadığına bakılabilir; zira sonucun öncüllerden çıkması gerekir –görünürde değil zorunlu olarak söyleyecek şekilde”.³⁶¹ Buna göre cevap veren geçersiz çıkarımları gördüğü zaman görünüşte çürütmeyi en başta reddetmeli, soru soranın ortaya koyduğu ve görünüşte çürüttüğü varsayılan sonucun dayandığı öncüle yönelmelidir. Aynı şekilde tanımda bazı şeylerin eksik olup olmadığına -kavramın eksik olup olmadığına- bakılması gerekir; çünkü çift anlamlılık sınıfındaki tarzlarda olduğu gibi, sonuçta geçen ad ve ifadeler başta kabul edilmiş öncüldeki ad ve ifadenin anlamından başka bir anlamına göre ortaya konurlar ve bu yüzden soru soranın ortaya koyduğu sonuç ile kabul edilen öncül birbiriyle ilgisiz olur.³⁶² Aynı şekilde sonuç ile öncül ilgisiz olduğu için, “sonucu çelişgiyle görelili ilişkisi içinde”, yani sonuçtaki adın ve ifadenin öncüldekine göre değiştirilerek ortaya konulduğu anlamına göre değil de diğer anlamına göre incelemek gerekir.³⁶³ Böylece sonucun halen geçerli olup olmadığı ortaya çıkarılabilir.

Sonuç olarak Aristoteles tüm tarzları ‘çürütmeye ilişkin bilgisizliğe bağlı’ tarzı altında ilişkilendirmesine ve örneklerini diğer tarzlar içinden seçerek vermesine paralel olarak bu tarza dair çözümlemelerini de diğer tarzlarla birlikte ve en temel halleriyle, aynı zamanda diğerleri için söylenenlerin burada da geçerli olacak şekilde düşünmüştür.

3.3.4. Soru Konusu Olan Şeyi Kanıtlanmış Kabul Etme

Soru konusu olan şeyi kanıtlanmış kabul etme tarzı için problem, bir argümanın öncülleri ve ortaya koyduğu sonuçta birbirini takip eden önermeler şeklinde bir argümantasyon yapılmaya çalışılması, yani sonucun öncüllerine dayanırken öncüllerin de sonuca dayanması olgusudur. Böylece soru konusu edilen öncül, zaten verili ve ispatlanmış sayılır; çünkü bu döngüde hem öncül hem de sonuç birbirini tekrar ederek kanıtlama yapıyormuş gibi bir izlenim uyandırılmıştır. Aristoteles’e göre buradaki yanılgı “tanım sayesinde açık edilir”.³⁶⁴ Tanımlanan öncüllerin kendileri aracılığıyla bilmediğimiz şeyler oldukları gösterildikten sonra bunların kendilerinden ispatlanmış

³⁶¹ Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a21-23.

³⁶² Aristoteles, SÇ, s. 29, 168a23-28.

³⁶³ Aristoteles, SÇ, s. 99, 181a2.

³⁶⁴ Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b22.

şeyler olarak ele alınamayacakları ortaya konulur. Aristoteles’in belirttiği gibi, “zira sonuç ‘bunlar böyle olduğu için’ ortaya çıkmalı, oysa bu, öncüllerin neden olmadığı yerde olmaz; yine, başlangıçta <aranan şeyi ‘neden’ diye> hesaba katmamalı, oysa başlangıçta beklenen şeye dayananlarda bu koşul sağlanmaz”.³⁶⁵

Bu tarzda safsatayı görmek ve yanılgıya düşmemek için cevap verenin soru konusu olan öncülün soru soran tarafından verili ve ispatlanmış bir şey olarak öne sürüldüğünde bunu fark etmesi gerekir. Bu noktada Aristoteles’in tavsiyesi, öncül doğru veya genel olarak kabul edilmiş bir şey olsa bile -teolojik örneklerde olduğu gibi-, cevap veren bu tarzdaki akıl yürütmeye dayanan bir argümanı “kabul etmemeli, bu yaygın bir kanı bile olsa, hakikatin bir ispatla ortaya konması gerektiğini söylemeli”.³⁶⁶ Ona göre eğer cevap veren başta argümandaki bu döngüsellığı gözden kaçırsa da sonradan bu dikkatsizliği ile akıl yürütmenin zayıflığını ve ispatlamadaki eksikliğini soru sorana yıkmalıdır.³⁶⁷ Daha sonra, soru konusu olan öncülün bir argümanda soru soran tarafından verili ve ispatlanmış bir şey gibi ele alınamayacağını, bunun yerine argümanın ilgili öncülü ispatlaması ve temellendirmesi gerektiği ifade edilmelidir.³⁶⁸

Schreiber bu tarzdaki çözüm için soru konusu olan öncüle işaret etmenin ve gündeme getirmenin kritik nokta olduğunu ifade eder.³⁶⁹ Öyle ki, soru soran da bu tarzda bir safsata yaptığını fark etmez ve soru konusu olan öncülü cevap verene sorarsa, kendisini ontolojik bir karışıklığın içinde bulur. Çünkü “soru soran, dünya hakkında kendisi aracılığıyla bilmediğimiz bir gerçeği, kendisi aracılığıyla bildiğimiz bir ilke olarak hatalı bir şekilde düşünmüştür”.³⁷⁰ Schreiber’e göre sonuç olarak bu tarzdaki bir safsatanın çözümü açısından şeylerin kendilerinin açıklama gücünün doğru olarak kavranması gerekir.³⁷¹ Bu açıdan cevap veren, sözgelimi “kutsal kitaplar” hakkındaki örnekte olduğu gibi kutsal kitapların Tanrı tarafından yazıldığı bilgisi için, “Kutsal kitaplarda kendilerinin Tanrı tarafından yazıldığı ifade edilir.” öncülüne

³⁶⁵ Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b23-26.

³⁶⁶ Aristoteles, SÇ, s. 99, 181a16-17.

³⁶⁷ Aristoteles, SÇ, s. 99, 181a17-19.

³⁶⁸ Aristoteles, SÇ, s. 99, 181a19-21.

³⁶⁹ Schreiber, s. 106.

³⁷⁰ Schreiber, s. 106.

³⁷¹ Schreiber, s. 106.

dayanarak bunu ispatladığı ve gerçekten de kendisi aracılığıyla bunu bilip bilemeyeceğimizi soruşturmalıdır.

3.3.5. İzleyen Sonuca Bağlı

İzleyen sonuca bağlı tarzı ile ilineğe bağlı tarzı arasında yakın ilişkiden ve safsataların birbirlerine dönüştürülebileceğinden bahsedilmişti. Bu ilişki, Aristoteles tarafından “sonuca dayananlar ise ilineğe dayananların bir kısmı; ne de olsa sonuç da bir ilinek” şeklinde dile getirilmiştir.³⁷² Tarzların yapı itibarıyla yakınlığı, sonuçta ortaya konulan şeyin, ilineğe bağlı safsatalarda şeyin kendisi ile ilineği arasındaki ilişkiye dayanması gibi izleyen sonuca bağlı safsatalarda da sonucun nedeniyle olan ilişkisine dayanması arasındaki benzerlikten ileri gelir. İlineğe bağlı safsatalarda ilineksel olandan hareketle şeyin kendisi hakkında bir çıkarımda bulunulur; izleyen sonuca bağlı safsatalarda ise sonuçtan hareketle ilineksel olarak nedenlerin biri hakkında bir çıkarımda bulunulur. Zira izleyen sonuca bağlı tarzı için sonucun birden fazla şeyde bulunması ile kastedilen, verili sonucun her zaman aynı nedenden ileri gelmemesi ve birden fazla nedenin söz konusu olabilmesidir. Sözgelimi, “yerlerin ıslanması” [Y] sonucu verili ise, bunun nedeni “yağmurun yağması” [X₁] da olabilir, “birisinin yere su dökmesi” [X₂] de olabilir. Dolayısıyla sonuçtan nedene doğru akıl yürütüldüğünde neden, yani öncül ilineksel olabilir. Benzer şekilde, her iki tarzda da çıkarım geçerli bir akıl yürütmeye dayanmaz ve olgusal olarak sonuç doğru olsa bile zorunlu değildir.³⁷³ Bu açıdan Aristoteles’e göre tıpkı diğer tarzlarda olduğu gibi, “ilineğe dayanan çürütme, çürütmeye ilişkin bilgisizliğe dahilse, açık ki, sonuca dayanan da öyledir”.³⁷⁴

İzleyen sonuca bağlı tarzı için Aristoteles’in doğrudan vermiş olduğu çözüm önerisi ise şu şekildedir;

“Sonuca bakarak bir yere varmaya dayananları da akıl yürütmenin kendisinden hareketle ispatlamalı. Sonucun izlediği durumlar iki; (i) ya tikel için tümel anlamında, söz gelişi insan için hayvan, zira eğer bu [X] şundan [Y’den] sonra

³⁷² Aristoteles, SÇ, s. 31, 168b27.

³⁷³ Aristoteles, SÇ, s. 33, 168b33.

³⁷⁴ Aristoteles, SÇ, s. 33, 169a3-4.

ise, şunun [Y'nin] da bundan [X'ten] sonra olmasını beklerler. (ii) ya da bunun evriği [entithesis]...Ama değil, sıralama ters çünkü.”³⁷⁵

Buna göre, ilineğe bağlı safsatalarda olduğu gibi cevap veren izleyen sonuca bağlı safsatalarda da sonucun rastlantısal -ilineksel- olarak doğru olduğu durumlar var ise çıkarımın -ispatın- geçersiz olduğunu göstermelidir. Sözgelimi, daha önce verilen örneğe göre “Bir kimse Avrupalıysa” [Y] sonucundan, “İngiltere’de doğmuştur.” [X₁] gibi bir nedene gitmenin doğru olmadığını, “İskoçya’da doğmuştur.” [X₂] gibi bir nedenin de söz konusu olabileceğini ve başka nedenlerin de olabileceğini ortaya koymak gerekir. Böylece sonuçtan nedene doğru gidilen akıl yürütmelerin gerçek anlamda bir şeyi ispatlamadığı ve öncülü doğrulamadığı gösterilmelidir.

3.3.6. Neden Olmayanı Nedenmiş Gibi Ele Alma

Neden olmayanı nedenmiş gibi ele alma tarzına bağlı akıl yürütmelerde genel olarak belirli bir konuyu gündeme getiren bir öncülü, aynı konu hakkında olsa da farklı içerime sahip ve farklı bir meseleyi gündeme getiren bir diğer öncülün gerekçesi ve kanıtı olarak alma durumu söz konusudur. Böylece kanıtlanmış sayılan öncül de gerçekte nedeni olmayan başta ortaya konulmuş öncülün sonucu gibi kabul edilir. Bu durum Aristoteles’in belirttiği gibi genellikle “imkansız giden” akıl yürütmeler söz konusu olduğu için yapılması gereken, ilgili olmayan ve neden sayılan “bu öncülü çıkarınca sonuç yine de imkansız oluyor mu, incelenmeli”.³⁷⁶ Sözgelimi Zenon’un ilgili paradoksunda “hareketin imkansızlığı” çıkarımı için, ‘kat edilen mesafenin sonsuza kadar uzayacağı’ öncülü -ya da argümanın başlangıç noktasına göre bu sonuç- çıkarılınca da hareketin imkansız olarak alınıp alınamayacağı soruşturmalıdır. Eğer bu sonuç çıkarılamıyorsa, soru soranın argümanı ve buna dayanarak yaptığı görünüşte çürütmenin geçersizliği ortaya çıkacaktır. Eğer çıkarılıyorsa da Aristoteles’e göre bu belirtilmeli, ancak cevap veren “sorgulayanın bunu hiçbir şekilde akıl yürütme için kullanmadığını söylemeli”. Diğer bir ifadeyle, soru soranın çıkarımı olan “her şeyin hareketsiz olduğu” sonuç ile nedeni ve kanıtı olarak aldığı “hareketin görünüşte olduğu ve görünüşlerin yanıltıcı olduğu” öncülünün bir ilgisi olmadığı gösterilmelidir.

³⁷⁵ Aristoteles, SÇ, s. 99, 181a22-29.

³⁷⁶ Aristoteles, SÇ, s. 101, 181a31-32.

Nitekim ikisi de -doğru olsalar bile- farklı olguları, yani “görünüşte hareketin yanıltıcı olması” ile “mutlak anlamda hareketin olmaması” gibi farklı durumları ve bağlamları gündeme getiren öncüllerdir. Sonuç olarak böyle bir akıl yürütmeye birinci öncülden ikinci öncüle varılamayacağı, yani ikinci öncülün birinci öncülün sonucu olamayacağı açıktır.

Schreiber göre bu tarz için çözüm üç aşamada gerçekleşir.³⁷⁷ Bu aşamalar ilk olarak, görünüşte çürütülmüş sayılan öncülün imkansızlığa giden bir akıl yürütmenin çıkarımına bağlı olarak çürütülmediğinin gösterilmesi; ikinci olarak, Aristoteles’in ifade ettiği gibi aynı prosedürle imkânsıza giden akıl yürütmeye dayanan çıkarımın nedeni olarak alınan hatalı öncülün ortaya çıkarılması; ve üçüncü olarak, yine Aristoteles’in belirttiği üzere ortaya çıkarılan hatalı öncül neden olarak ele alındığında niçin bu öncülün kabul edilebilir görünmüş olduğunu, diğer bir açıdan soru soranın ortaya koyduğu öncül ile nedeni ve kanıtı olarak aldığı öncülün sadece görünüşte ilgili olduklarını açıklamaktır.³⁷⁸

3.3.7. Pek Çok Soruyu Bir Soru Yapma

Pek çok soruyu bir soru yapma tarzının çift anlamlılık sınıfındaki tarzlarla olan benzerliği, birden fazla öncülle ilgili olmaları ve bu yüzden birden fazla soruya karşılık gelmelerine rağmen tek bir soru biçiminde ortaya koyulmalarından ileri gelir. Bununla birlikte, pek çok soruyu bir soru yapmaya dayanan safsataların temelinde yüklemelerden sadece birinin doğruymuş gibi görünmesinden dolayı ortaya çıkan bir yanılgı durumu söz konusudur. Ancak biçimsel olarak bu ve çift anlamlılık üreten safsatalar benzer şekilde ele alınabilir; zira daha önce işaret edildiği gibi Aristoteles, “eğer iki soru tek bir soru haline getirilmeseydi, eşadlılığa yahut müphemliğe dayanan safsata da meydana gelmeyecek” şeklinde bir belirleme yapmıştır.³⁷⁹ Aynı zamanda o, pek çok soruyu bir soru yapma tarzı için problemi düzgün bir önerme tanımının getirilememiş, yani önermede bir şeyin bir şeye doğru bir şekilde yüklenmemiş olmasına veya yüklemelerin doğru şekilde ayırılmamış olmasına da bağlar.³⁸⁰ Buna

³⁷⁷ Schreiber, s. 111.

³⁷⁸ Schreiber, s. 111.

³⁷⁹ Aristoteles, SÇ, s. 71, 175b39-40.

³⁸⁰ Aristoteles, SÇ, s. 33, 169a5-7.

göre bu tarzdaki safsatalarda yapılan şey, genel olarak yüklemelerin bir önermede bir şeye hatalı bir şekilde yüklenmesi ile ilgilidir.

Aristoteles'e göre bu tarzdaki safsatalarda çözüm, soruyu derhal belirlemek, bir soruda birden fazla bulunan soruları yüklemlerine ayırarak tespit etmektir.³⁸¹ Sözelimi, “Yerküre deniz midir, gök mü?” şeklinde ortaya konan bir soruya karşılık cevap veren sorunun iki soruya karşılık geldiğini, bunların “Yerküre deniz midir?” ve “Yerküre gök müdür?” gibi ayrı sorular olduğunu belirlemelidir. Bu yüzden birden çok öncüle karşılık gelen ve birden çok soruyu barındıran tek bir soruyu doğrudan cevaplamamak gerekir; “zira bir soru yalnızca bir yanıtın sorusudur, dolayısıyla ne bir özne için çok yüklem evetlemeli ya da değillemeli”.³⁸² Böylece biçimce bu tarz ve çift anlamlılık sınıfındaki tarzlar arasındaki benzerlik, çözümleri için de geçerli olmaktadır; çift anlamlılık üreten safsatalarda birden fazla anlama gelen ad ve ifadenin anlamları tespit edilirken, pek çok soruyu bir soru yapmaya dayanan safsatalarda da birden fazla öncüle karşılık gelen sorular tespit edilir. Aristoteles de bu benzerliğe, “tıpkı eşadlılarda <evetlemenin ya da değillemenin> bazen terimin her iki anlamı için de geçerli olması, bazen her ikisi için de olmaması gibi, bu durumlarda benzer şekilde” belirlemesiyle değinmiştir.³⁸³ Bununla birlikte, bir taşıyıcıda birden fazla yüklem bulunduğ ya da bir yüklem birden fazla taşıyıcıda bulunduğu sorulara karşılık verilecek yalın -“evet” veya “hayır” şeklinde- bir yanıt sakıncalı olsa da, kesin olarak bir sorun doğurmaz.³⁸⁴ Çünkü yanıt hatalı olabilir, ancak doğrudan bir çelişki doğurması zorunlu değildir. Çelişki, bir yüklem birden fazla taşıyıcıya yüklenip diğerine yüklenmediği veya birden fazla yüklem birden fazla taşıyıcıya yüklendiği durumlarda söz konusu olabilir.³⁸⁵ Sözelimi “Yerküre gök ve esir midir?” gibi bir soruda yüklemlerden biri olan “gök” taşıyıcı olan “yerküre”de bulunurken, diğer bir yüklem olan “esir” taşıyıcıda bulunmaz. Bu yüzden cevap veren hangi yalın cevabı verecek olsa, bir çelişkiyle karşı karşıya kalmış olur. Çünkü sorular tek tek sorulduğunda, diyelim ki soruyu başta evetlediği halde “esir”in yerkürede olmadığı ortaya konulunca ve bu sorulunca, cevap veren bunu değillemek zorunda kalacak ve başta vermiş olduğu cevabı ile bir çelişkiye düşmüş olacaktır. Sonuçta Schreiber’in de

³⁸¹ Aristoteles, SÇ, s. 101, 181a35-36.

³⁸² Aristoteles, SÇ, s. 101, 181a36-38.

³⁸³ Aristoteles, SÇ, s. 101, 181a39-41.

³⁸⁴ Aristoteles, SÇ, s. 101, 181b4-6.

³⁸⁵ Aristoteles, SÇ, s. 101, 181b6-8.

belirttiği gibi bu tarzdeki safsatalar karşısındaki tehlike, soruya doğrudan yalın bir yanıt vermek ile ilgilidir.³⁸⁶ Bu yüzden en güvenli karşı önlem, soruları belirlemek ve bunları tek tek ortaya koyarak birden çok öncüle karşılık gelen ve pek çok soruyu barındıran bir soruya yalın bir yanıt vermekten kaçınmaktır.



³⁸⁶ Schreiber, s. 159

Sonuç

Aristoteles'in eristik akıl yürütme ve eristik tarzların doğasını belirlemek üzere yapmış olduğu çözümlemelere bağlı olarak çıkarılabilecek en genel sonuç, sofistin ve eristik yapan kimsenin diyalektik tartışmalardaki tutumunun doğru ve geçerli akıl yürütmelere bağlı olarak doğru olanı ortaya çıkarmak üzerine değil, gerekirse doğruyu tahrif ederek görünüşte bir doğruluk ortaya koymak üzerine olduğudur. Bu noktada soru soran konumundaki sofistin ve eristikçinin yaptıkları şey, çoğu zaman diyalektik öncüller olan *endoksalar*dan hareket ediyormuş gibi görünen öncüller öne sürmek, sonra bu öncüllere dayanarak doğruluğuna bakılmaksızın bir çıkarım yapmak ve çıkarıma bağlı sonuç ile muhatabının, yani cevap verenin başta ortaya koymuş olduğu öncüllerini görünüşte çürütmektir. Öyleyse eristik akıl yürütme, tartışmalarda gerçeği değil ama görünüşleri elde eden ve genel olarak diyalektik akıl yürütmeyi taklit eden hatalı bir akıl yürütme türüdür.

Aristoteles eristik akıl yürütmeleri ve tarzları çözümlemek üzere yaptığı 'dile bağlı' ve 'dile bağlı olmayan' sınıflandırması, bu başlıklara bağlı olarak serimlenmiş safsata tarzlarını ayırmakta net bir çizgi ve perspektif sunamamaktadır. Onun bakış açısı altında bu sınıflandırmanın temeldeki amacı ve mantığı genel olarak anlaşılabilse de, bazı noktalarda vermiş olduğu örneklerle bağlı olarak ilgili tarzın yapısı ve nasıl anlaşılması gerektiği hakkındaki durum muğlaklaşmakta ve yoruma açık hale gelmektedir. Nitekim bu söylenenlere bağlı olarak Aristoteles çürütmeye ilişkin bilgisizliği her ne kadar tüm tarzların temeli olarak yorumluyorsa da, bunun yanında dile bağlı olmayan bir tarz olarak da ele almıştır. Schreiber ise kendi Aristoteles yorumuna dayanarak bu tarzı ayrı bir başlık altında değerlendirmiş ve sınıflandırmaya dahil etmemiştir. Yine benzer şekilde, pek çok soruyu bir soru yapma tarzının nasıl kavranabileceği noktasında Aristoteles'in çözümlerinin yetersiz kaldığı açıkça görülmüştür.³⁸⁷ Bunun nedenleri, çağdaş mantık ve dilsel konstrüksiyon ile Aristoteles'in mantık anlayışı ve Eski Yunancanın morfolojisi ve gramerinin özgünlüğünden gelen farklılıklarda, yine Aristoteles'in kendi örneklerinden bazılarının anlaşılması zor, tutarsız olması ve buna bağlı olarak örneklerin hakkında

³⁸⁷ Bkz. *Aristotle on False Reasoning*, s. 161de Schreiber'in okumasıyla Aristoteles'in şeması gösterilmiştir; s. 171de ise Aristoteles'in perspektifinde aynı şemanın daha ayrıntılı bir versiyonu gösterilmiştir.

olduğu safsata tarzı ile birlikte öteki tarzlar içinde birörnek oluşturmalarının yarattığı karışıklık gibi pek çok unsurda aranabilir. Ancak tüm bunların arasında Aristoteles'in önemle üzerinde durduğu nokta ve burada göz önünde bulundurulması gereken husus, her tarza bağlı olarak safsata yapma olgusunun ancak dil üzerinden gerçekleştiği, ifadeler hakkındaki çıkarımın görünüşünün yanıltıcılığı ve safsataların dinleyiciler üzerindeki başarısının dil ile dünya hakkındaki ilişkinin doğru kavranamamış olmasından ileri geldiğidir. Bu yüzden Aristoteles'e bağlı bir okumanın getirisi, ilk olarak her safsatanın ancak 'dil' içinde meydana geldiği, ikinci olarak çürütmeye ilişkin bilgisizlikle ilgili olduğu ve üçüncü olarak da dünya hakkındaki hatalı ontolojik inançlara bağlı olarak gerçekleştiğinin görülmesidir. Gerçekten de Aristoteles'in eristik tarzların yarattığı yanılgıları mantıksal ve kategori-yükleme hatalarından ziyade genel olarak adlar ve şeyler hakkındaki ilişkilerin özünde ve dünya hakkındaki hatalı ontolojik inançlarda araması, onun çözümlemelerinin kilit ve özgün noktasını oluşturmakta ve tüm safsatalardaki doğru görünüşün ve yanılgının temelini tartışmanın taraflarının zihinsel durumları üzerinde konumlandırmaktadır.

Bu noktalara dayanarak, sofizmin ve eristik akıl yürütmenin doğası hakkında doğru bir kavrayış edinmek isteyen kimsenin genel olarak akıl yürütme türlerini bilmesi, arasındaki ayrımlara hakim olması, çıkarım ve çürütme ile bunların arasındaki ayrımı yapabilmesi, eristik tarzlar ve bunlardan doğan yanılgılar ile görünüşte çürütmeyi idrak edebilmesi ve dünya hakkında doğru inançlara sahip olması gerekir.

Schreiber, Aristoteles'in hatalı akıl yürütme ile görünüşte akıl yürütme edimlerinin aynı şeyler olmadığını kabul etse de her durumda hatalı bir argüman ile görünüşte bir argüman arasında açık bir ayrım yapmamasına dayanarak, bunların temelde tek bir şekilde çözülebileceğini düşündüğünü ekler.³⁸⁸ Bunun nedeni, görünüşte bir argüman ve safsatanın bertaraf edilmesi için, doğru bir akıl yürütmenin koşullarını göz önünde bulundurarak onun hangi koşulları ihlal ettiğini, dünya hakkında doğru varsayım ve inançları göz önünde bulundurarak da muhatabın hangi yanlış varsayım ve inançlardan hareket ettiğinin açıklanmasının gerekliliğinden ileri gelir.³⁸⁹ Buna istinaden Aristoteles'in eristik tarzlar ve bunlara bağlı olarak görünüşte argümanların ve görünüşte doğruluğunun çıkış noktasını temelde muhatapların

³⁸⁸ Schreiber, s. 168.

³⁸⁹ Schreiber, s. 168.

ontolojik ve epistemolojik bakımdan zihinsel durumlarında araması, aynı zamanda bu safsataların çözüm yolları hakkında da aynı yolu takip etmesi sonucunu getirmiştir. Bu da bizi Schreiber'in analiziyle ortaya koymuş olduğu gibi bir safsatayı meydana getiren ve onu görünüşte doğru kılan temel nedenlere dair şu maddelere götürmektedir:

“Dile Bağlı Yanlışlar

1. Dilsel göstergelerin (sözcükler, ifadeler ve tüm önermeler olarak) sözlü telaffuzlarından bağımsız olarak yazılmış transkripsiyonlarına bağlı olarak farklılaştığı inancı.
2. Dilsel göstergelerin, parçalarının düzeninden bağımsız, birleşiminde yer alan parçalarına bağlı olarak farklılaştığı inancı.
3. Dilsel göstergelerin her zaman tek anlamlı olduğu inancı.
4. Benzer morfolojiye (ya da telaffuza) sahip dilsel birimlerin her zaman benzer varlık türlerini ifade ettiği inancı.
5. Benzer sözdizimsel sıraya uyan dilsel birimlerin benzer varlık türlerine işaret ettiği inancı.

Dile Bağlı Olmayan Yanlışlar

1. Varlık kategorileri arasındaki farkları ayırt etmedeki hata.
2. Zorunlu ve rastlantısal yüklemeler arasındaki farkları ayırt etmedeki hata.
3. Kendini açıklayan ve kendini açıklamayan şeyler ya da ilişki durumları arasındaki farkı ayırt etmedeki hata.
4. Her belirli kendini açıklamayan ilişki durumları için özel bir açıklayıcı bağlara sahip belirli ilişki durumlarını ayırt etmedeki hata.”³⁹⁰

Sonuç olarak Schreiber tarafından iki sınıf arasındaki ayrımın kriteri, dile bağlı tüm tarzlar için kaçınılmaz olarak “dil” hakkında yanlış inançlara sahip olma durumu olarak belirlenir.³⁹¹ ‘Mutlak olanı bağlama göre alma’ (*secundum quid*) tarzı dışında dile bağlı olmayan tüm tarzlar için ise, bu tarzlarla bağlı olarak yapılan safsataların dayandığı hatalı akıl yürütmenin görünüşünü açıklamada dil hakkındaki herhangi bir yanlış inancın söz konusu olmaması şeklinde belirlenir.³⁹² Bu noktada dile bağlı tarzlar ile dile bağlı olmayan tarzların çözümü arasındaki farkı belirleyen ince çizgi de, ilki için “dilsel açıklamalara gerek duyulması” iken, ikincisi için “dilsel açıklamaya gerek duyulmaması”dır.³⁹³

³⁹⁰ Schreiber, s. 169.

³⁹¹ Schreiber, s. 169.

³⁹² Schreiber, s. 169.

³⁹³ Schreiber, s. 93.

Dile bağılı tarzlar arasında değinilmesi gereken noktalardan biri, Aristoteles'in birleştirme ve bölme tarzlarını ayrı ayrı ele almış olsa da temel olarak aynı yanlış inanca dayanmaları ve aynı şekilde formüle edilmeleri dolayısıyla bu ayrımı yeterince temellendiremediğidir. Bu yüzden Schreiber tarafından da belirtildiği gibi bu sınıflandırmada sadece tanımlanmaları bakımından farklı olan tek tip bir safsata tarzı olarak kavramsallaştırılmalıdır.³⁹⁴

Özelde çift anlamlılık üreten safsatalar için belirtilmesi gereken önemli bir husus, kullanılan örneklerde adın birden fazla anlama gelmesi ve ifadenin sözdizimsel olarak birden fazla şeye işaret etmesi bakımından ortaya çıkan bir çift anlamlılık durumları söz konusu olduğu zaman, bu iki yapı arasındaki farkın çok açık olmadığıdır. Schreiber'e göre bu, Aristoteles'in çift anlamlılıktan anladığı bağlamın daha dar kullanımı için söz konusu olan durumdur. Bu dar kullanım ile ifade edilmeye çalışılan şey, basitçe bir sözcüğün ya da ifadenin sahip olduğu çift anlamdan dolayı evrende birden fazla şeye işaret etmesiyle oluşan belirsizlik ve karışıklık durumlarıdır. Ona göre Aristoteles'in örneklerinde zaman zaman bu perspektifi yok eden şey de çift anlamlılık durumunu pek çok örnek ve temsilde ayırım gözetmeksizin evrensel olarak göstermeye çalışmasıdır.³⁹⁵

Yukarıdaki tarzlarda olduğu gibi aynı açıdan 'ifade biçimi' tarzı analiz edildiği zaman, çift anlamlılık durumunun yine öteki tarzlardan nasıl bir farklılık içerdiği belirsizleşmektedir. Bu farklılık, ancak Aristoteles'in çözüm olarak varlık kategorileri arasındaki ayrımları ayırt etmenin gerekli olduğunu ifade etmesi üzerinden belirginleştirilebilir. Bazı durumlarda da aynı kategoriye sahip farklı kişiler ya da evrensel şeyler ile ilgili 'çoklu gönderme' (multiple reference) örneklerinden dolayı kategoriler arasındaki farklılıklar belirsiz hale gelmektedir.³⁹⁶

Schreiber'in eristik tarzlara dair bir diğer çıkarımı ise, ilineğe bağılı, birleştirme ve bölme tarzları dışında Aristoteles'in serimlemiş olduğu tüm tarzlar ve görünüşte çürütmelerin ikna edici görünümelerini, kısmen ya da tamamen dilsel olmayan hatalı bir varsayım ve inançtan almış olduklarıdır. Bununla, bir kimsenin yanlış öncüllerden hareket ettiğinde yanlış bir sonuca ulaşması gibi bir durumu kastetmediğini söyleyen Schreiber, aksine, Aristoteles'in gözünde kategorilerin temsil ettiği olgusal şeyler

³⁹⁴ Schreiber, s. 169.

³⁹⁵ Schreiber, s. 170.

³⁹⁶ Schreiber, s. 170.

arasında ontolojik bir ayrım ya da evrendeki düzenlerin açıklanması için mevcut olarak varlık belirten argümanlarda birincil *ousianın* açık olmaması durumunda, bir kimsenin kendini hatalı bir akıl yürütmeden koruyamayacağı düşüncesini kastetmektedir.³⁹⁷ Bu yorumun altında yatan düşünce ise, eristik akıl yürütmelerin doğası hakkındaki hareket noktası ve sınıflandırmanın ölçütlerinin, aynı zamanda bir kimsenin belirli bir tarzda safsata yapması, görünüşte çürütülmesi ve buna ikna olmasının temelinde olgusal şeyler hakkındaki varsayımlar ve inançların yattığının kabulüdür.

Aristoteles, sofizm ve eristik akıl yürütme tarzlarına karşı çözüm olarak sofizme ve eristik akıl yürütmeye başvurmayı savunmamıştır.³⁹⁸ Onun asıl amacı, sofizm ve eristik tarzların dayanakları ve doğasının belirlenmesiyle temelde doğru akıl yürütmenin ilkelerini ve doğru öncüllere dayanan geçerli çıkarımların sonuçlarına işaret etmek, diğer bir deyişle ikisi arasındaki farkı ortaya koymak olmuştur. Daha sonra sofizme ve safsataya maruz kalan muhatabın yapması gerekeni, eristik tarzların hilelerini ortaya dökmek ve neden görünüşte doğru olduklarını göstermek, ikna edici özelliklerinin arkasında yatan hatalı varsayım ve inançları gözler önüne sererek hatalı akıl yürütmelere karşı doğru akıl yürütmelere başvurulması olarak belirlemiştir. Böylece muhatabın amacı, kendi öncüllerini ortaya koyarken soru soranı ya da genel olarak dinleyicileri aldatmak ve doğru için bile olsa genel olarak kabul edilmiş öncülleri örtbas edip yerine görünüşte öncülleri sürerek onları ikna etmek değil, her zaman konuya ilişkin çıkarımları öne sürmek ve eristik yapanın hilelerini ifşa etmek üzerine temellendirilir. Bununla birlikte, Aristoteles görünüşte çürütmeleri fark edebilmek ve onları doğru okuyabilmek için şeyler ve genel olarak dünya hakkında doğru bir kavrayışa gerek olduğunu, şeylerin kategorilerinin ontolojik olarak farklarını ve ilişkilerini bilmek gerektiğini, bu yüzden dilsel hatalar söz konusu olduğunda bile dilsel bir çözümün ontolojik bir perspektife ihtiyaç duyduğunu düşünmüştür. Schreiber bu noktaya ilişkin olarak şunları ifade etmektedir:

“Bu, dünyanın kendisinin özel bir şekilde anlaşılmasını gerektirir. Birisinin ‘dile bağlı’ safsatalarını çözmesi için, dünyadaki şeylerin farklı kategorilerini bilmesi gerekir. Birisinin eşadlılık ve müphemliğe dayanan safsataları çözmesi için, ilişkilerin farklı durumları arasında hangisinin gerçekte sonucu açıkladığı ve açıklamaya yönelik olduğunu ayırabilmesi gerekir. Kısacası, ontolojik

³⁹⁷ Schreiber, s. 171.

³⁹⁸ Schreiber, s. 32.

karışıklıkları dilsel karışıklıklara indirgeyen daha modern girişimlerin aksine, Aristoteles dilsel karışıklıklar içinde bile kaçınılmaya çalışılsa da çoğunlukla spesifik ontolojik açıklamaların gerekli olduğunu göstermektedir.”³⁹⁹

Buraya kadar söylenenlerden hareketle, tezin konusu ve amacı açısından entelektüel katkının sadece eristik akıl yürütmenin Aristoteles’in mantığı içerisindeki yerini belirlemek değil, aynı zamanda safsataların modern perspektifteki çözümlemelerinin formel ve mantıksal bir düzlemde yer aldığı ve tartışmanın bağlamı tarafların zihinsel durumları ile dünya hakkındaki inançların bu çözümlemelere dahil olmadığı ve yüzeysel kaldığı noktalarda, bu perspektife alternatif olarak Aristoteles’in düşünceleri ve çözümlemelerini tekrar gündeme getirmek ve özellikle konunun Türkçe literatürdeki azlığına ve eksikliğine karşılık bu kapsamdaki içeriği zenginleştirme girişiminde bulunmak olduğu söylenebilir.

³⁹⁹ Schreiber, s. 166.

Kaynakça

Alev Alatlı, “Safsata Kılavuzu”,
<http://safsatakilavuzu.com/>, (13.05.2020).

Altunya Hülya ve Mustafa Yeşil. “Aristoteles’in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri”, **Beytulhikme An International Journal of Philosophy**, Cilt:6, Sayı:2, 2016, ss. 79-108.

Aristoteles. **Fizik**, çev. Saffet Babür, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Aristoteles. **İkinci Çözümlemeler**, çev. Ali Houshiary, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Aristoteles. **Kategoriler**, çev. Saffet Babür, 3. Baskı, Ankara, 2014.

Aristoteles. **Metafizik**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Aristoteles, **Sofistçe Çürütmeler**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Aristoteles. **Yorum Üzerine**, çev. Saffet Babür, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2018.

Aristotle. “Prior Analytics”, çev. A. J. Jenkinson, **The Complete Works of Aristotle**, (Ed. Jonathan Barnes), Cilt:1, 1996, pp. 160-231.

Aristotle. “Topics”, çev. W. A. Pickard, **The Complete Works of Aristotle**, (Ed. Jonathan Barnes), Cilt:1, 1996, pp. 232-376.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Tarihi: Thales’ten Baudrillard’a**, 5. Baskı, Say Yayınları, Ankara, 2014.

Çağrı Mutlu, Esra. “Kelimeler ve Şeyler: Aristoteles’in Kategorileri Neyi Sınıflar?”, **Dört Öge Dergisi**, Sayı:10, 2016, ss. 19-28.

Çakır, Hüseyin. **Developmennt of Fuzzy Syllogistic Algorithms and Applications Distrubuted Reasoning Approaches**, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2010.

Çiçekdağı, Caner. “Aristoteles’te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2016, ss. 55-63.

Çiçekdağı, Caner. “Kopula Üzerine”, **Kaygı Dergisi**, Sayı:26, 2016, ss. 131-141.

Çüçen, Kadir. **Klasik Mantık**, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2012.

Davies, Arthur Ernest. **A Text-Book of Logic**, R. G. Adams and Company, Ohio, 1915.

Delice, Engin. **Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt ve Diyalektik İlişkisi**, Anakara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Demir Oralgöl, Ezgi. “Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:5, 2018, ss. 71-89.

Fallacy Files, “Amphiboly”,
<https://www.fallacyfiles.org/amphibol.html>, (28.12.2019).

Fallacy Files, “The Fallacy of Accident”,
<https://www.fallacyfiles.org/accident.html#Note5>, (05.01. 2020).

Grünberg, Teo, Halil Turan, Adnan Onart ve David Grünberg. **Mantık Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, METU Press, Ankara, 2003.

Hansen, Hans. "Fallacies", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.),
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/fallacies/>, (24.04.2020).

Kelikli, Murat. "The Fourth Figure in Aristotle", **Entelekya Logico-Metaphysical Review**, Cilt:2, Sayı:2, 2018, pp. 75-98.

Laertios, Diogenes. **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, çev. İlknur Ada – İbrahim Turan, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Logical Fallacies, "Syllogistic Fallacies",
<https://www.logicalfallacies.org/syllogistic-fallacies.html>, (25.11.2019).

Oxford Reference, "Catachresis",
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810104548549>,
(23.12.2019).

Rapp, Christof. "Aristotle's Rhetoric", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2010 Edition), Edward N. Zalta (ed),
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/aristotle-rhetoric/>, (25.04.2020).

Ross, David. **Aristoteles**, çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Schopenhauer, Arthur. **Eristik Diyalektik**, çev. Ülkü Hıncal, İstanbul, 2012.

Schreiber, Scott Gregory. **Aristotle on False Reasoning: Language and the World in the Sophistical Refutations**, State University of New York Press, New York, 2003.

Smith, Robin. “Aristotle Logics”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), Edward, N. Zalta (ed.),
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/aristotle-logic/>, (12.05.2020).

Tağman, Süleyman Ertan. “Bilimsel Açıklamanın Felsefî Temelleri Bağlamında Aristoteles’in Dört Neden Kuramı”, **DÖRT ÖGE Dergisi**, Sayı:13, 2018, ss. 85-106.

Uyar, Tevfik. **Safsatalar**, 6. Baskı, Destek Yayınları, İstanbul, 2019.

Walton, Douglas Nell. **The New Dialectic, Conversational Contexts of Argument**, University of Toronto Press, Canada, 1998.

Yıldırım, Cemal. **Mantık**, FOL Kitap, Ankara, 2019.